ნიკოლო მაკიაველი

1469-1527

შესავალი

იტალიელი ისტორიკოსი, მწერალი, დრამატურგი, პოლიტიკოსი და ფილოსოფოსი ნიკოლო მაკიაველი (Niccolò Machiavelli) დაიბადა 1469 წლის 3 მაისს, ქალაქ ფლორენციაში და გარდაიცვალა იმავე ქალაქში 1527 წლის 21 ივნისს. იტალიურ გვართა უმრავლესობის მსგავსად, მისი გვარიც ხმოვანფუძიანია, ამიტომაც ქართულად უნდა წარმოვთქვათ და ვწეროთ „მაკიაველის", „მაკიაველიმ" და არა „მაკიაველს", „მაკიაველმა".

ნიკოლო მაკიაველის ცხოვრების წლები თავსდება ისტორიულ პერიოდში, რომელსაც მოიხსენიებენ სიტყვით „რენესანსი". ზოგჯერ და ბოლო დროს სულ უფრო იშვიათად ამ პერიოდს უწოდებენ „აღორძინების ხანას". სიტყვა „რენესანსი" ფრანგულად ხელახლა დაბადებას ნიშნავს და უმთავრესად შეეხება იტალიაში მე-14 საუკუნიდან მე-16 საუკუნის ბოლომდე განვითარებულ პროცესებს, რომელთაც თან ახლდა კულტურის, განსაკუთრებით კი ფერწერის, ქანდაკების, არქიტექტურისა და ლიტერატურის არნახული აღმავლობა. ეს ისტორიული პროცესები ძალიან რთული და მრავალფეროვანია. ჩვენთვის მნიშვნელოვანია რენესანსის დამახასიათებელი რამდენიმე თვისება:

1. იწყება წარსულის კვლევა: მე-14 საუკუნის შუა წლებიდან იტალიაში შეინიშნება განათლებული ადამიანების ინტერესი ანტიკური საბერძნეთისა და რომის ისტორიის, ლიტერატურისა და არქიტექტურისადმი. ანტიკური ეპოქის კულტურა შერაცხულ იქნა სწორუპოვარ სიმაღლედ, რომელზე ხელახალი ასვლა განიზრახეს ევროპის საუკეთესო ადამიანებმა და სწორედ ამ განზრახვიდან მომდინარეობს ტერმინი „რენესანსი", რომელიც პირველად მე-19 საუკუნის დასაწყისში შემოიღეს გერმანელმა ისტორიკოსებმა.

2. ჰუმანიზმი: დღეს ამ ტერმინით ზოგადად აღინიშნება მსოფლმხედველობა, რომელიც აღიარებს ადამიანის მნიშვნელობასა და ღირებულებას, სასაუბრო ენაში კი ჰუმანიზმად ხშირად მოიხსენიებენ კაცთმოყვარეობას. რენესანსული თვალსაზრისით ჰუმანიზმი დაკავშირებული იყო იმ აზრის დამკვიდრებასთან, რომ ადამიანს გონებისა და ნების საშუალებით ძალუძს ცხოვრების შეცვლა, გარემო სინამდვილეზე გავლენის მოხდენა. მე-14 საუკუნიდან მოყოლებული, ადამიანის შინაგანი სამყაროსა და გარეგნობის ჩვენება მნიშვნელოვანი და საინტერესო გახდა. და თუ ადრე აღწერას მხოლოდ გამოჩენილი ადამიანები იმსახურებდნენ – მაგალითად, მოწამეები, წმინდანები, მეფეები და ა. შ. – რენესანსმა ყურადღების ცენტრში დააყენა თვით ადამიანი: მისი მშვენიერება და სიმახინჯე, გონება

და უგუნურება, ძალა და სისუსტე. ამ ყოველივეს შესწავლა და გადმოცემა იქცა განათლებული ადამიანების, ე. წ. ჰუმანისტების მთავარ მიზნად.

3. სიახლის აღიარება: რენესანსული მოღვაწეები (მოაზროვნეები, მწერლები, მხატვრები, არქიტექტორები) თავიანთ თავს „ახალ ადამიანებს“ უწოდებდნენ. მათი შეგნებული მიზანი იყო თვით ადამიანისა და მისი საარსებო გარემოს გაუმჯობესება. აქედან მომდინარეობს ჩვენთვის უკვე ჩვეული მისწრაფება მუდმივი განახლებისა და გაუმჯობესებისკენ.

სწორედ ამ კუთხიდან უყურებდა ცხოვრებას ნიკოლო მაკიაველიც. თუმცა მისი მხატვრული ნაწარმოებები (რამდენიმე ნოველა და სათეატრო პიესა) დიდი ლიტერატურული ღირსებებით არ გამოირჩევა და მხოლოდ ისტორიული ინტერესის საგანს წარმოადგენს, მაინც ნათლად ჩანს, რომ პერსონაჟები ამ თხზულებებში მოქმედებენ საკუთარი სურვილებისა და მისწრაფებების და არა გარედან მოცემული ზნეობრივი ნიმუშების შესაბამისად.

ჯერ კიდევ ბავშვობაში, შვიდი წლის ასაკიდან მიიღო ნიკოლო მაკიაველიმ კლასიკური განათლების საფუძველი, ანუ შეისწავლა ლათინური ენა და შეძლო მნიშვნელოვანი რომაელი ავტორების წაკითხვა. ლათინური თარგმანებით გაეცნო იგი ზოგ ბერძენ ავტორსაც.

ჩვენამდე მოღწეული პირველი მოწმობა იმისა, რომ მაკიაველი პოლიტიკით იყო დაინტერესებული, მიეკუთვნება 1498 წელს. ამ დროს მეგობრისადმი წერილში მაკიაველიმ დაწვრილებით აღწერა და დაახასიათა ფლორენციის მაშინდელი მდგომარეობა. ამ დროს მაკიაველი უკვე იყო ფლორენციის რესპუბლიკის მდივანი და ელჩი. 1498 წლიდან იწყება მისი მოღვაწეობის პირველი ეტაპი, რომელსაც შეიძლება ვუწოდოთ პრაქტიკული.

1498-1512 წლებში, გარდა ფლორენციის რესპუბლიკის მთავრობაში ადმინისტრაციულ თანამდებობებზე მუშაობისა, მაკიაველი მრავალჯერ იქნა წარგზავნილი დიპლომატიური მისიებით რომში, გერმანიასა და საფრანგეთში. ამ ორ ქვეყანაში საელჩო მოგზაურობების დროს მაკიაველი აკვირდებოდა ყოფით და პოლიტიკურ ვითარებას. შედეგად დაიწერა ორი ტრაქტატი: „გერმანიის ამბების აღწერა“ და „საფრანგეთის ამბების აღწერა“. მიუხედავად სათაურებისა, ტრაქტატები არ წარმოადგენს უბრალო „აღწერებს“, არამედ გამოაქვს დასკვნები იმის შესახებ, თუ როგორ გავლენას ახდენს ამ ქვეყნების პოლიტიკაზე მათში არსებული ცხოვრების წესი და მცხოვრებთა ხასიათის თვისებები.

უნდა ითქვას, რომ პრაქტიკული პერიოდის თხზულებებში მაკიაველი ავლენს მიდგომებისა და თვალთახედვის მრავალფეროვნებას. აქ არის როგორც ღრმა თეორიული განაზრებები, ასევე პასუხი აქტუალურ თანამედროვე მოვლენებზე. მაგალითად, ამ პერიოდში მაკიაველიმ დაწერა ვრცელი პოლიტიკური თხზულება „მსჯელობა ტიტუს ლივიუსის პირველ დეკადაზე“. ტექსტს საფუძვლად უდევს რომაელი ისტორიკოსის ტიტუს ლივიუსის მიერ აღწერილი რომის ისტორია „ქალაქის დაარსებიდან დღემდე“. ტრაქტატში მაკიაველი განიხილავს რომის რესპუბლიკის ბუნებასა და საფუძვლებს. არის კიდევ ორი ზოგადი ხასიათის

უფრო მცირე თხზულებაც: „მსჯელობა ფულის შოვნის შესახებ“ და „მსჯელობა ფლორენციის სახლემწიფოს რეფორმირებაზე.“

ამავე დროს მაკიაველის კალამს ეკუთვნის შემდეგი ტრაქტატებიც: „როგორ უნდა მოვეპყრათ ვალდიკიანას ამბოხებულ მოსახლეობას;“ „როგორ მოიქცა ჰერცოგი ვალენტინო ვიტელოცო ვიტელის მკვლელობისას.“ როგორც სათაურებიდან ჩანს, მაკიაველი აქ თავისი დროის კონკრეტულ და, მისი აზრით, მნიშვნელოვან მოვლენებს განიხილავს.

1503 წლიდან მაკიაველის ფლორენციის რესპუბლიკის თავდაცვა მიანდეს. შეიარაღებული ძალები იმ დროს დაკომპლექტებული იყო დაქირავებული ჯარისკაცებით, რომლებსაც მაკიაველი არ ენდობოდა, ამიტომაც სამიოდე წელიწადში მან ისტორიაში პირველად შექმნა ფლორენციის პროფესიული არმია და მასში ქალაქის მკვიდრი მცხოვრებლები შეიყვანა.

ყოველივე ზემოთქმული მოწმობს, რომ მაკიაველის პოლიტიკური ნაშრომები არ ყოფილა დაფუძნებული მხოლოდ თეორიულ განაზრებებსა და სხვისი თხზულებების განხილვაზე. მაკიაველის პირადი გამოცდილება და ღვაწლი საკმარისად დიდი იყო. სამწუხაროდ, მოაზროვნის პოლიტიკურ კარიერას წერტილი დაესვა 1512 წელს.

ამ დროს პაპი იულიუს მეორის ძალისხმევით აპენინის ნახევარკუნძულიდან განდევნეს საფრანგეთის ჯარი და ფლორენციაშიც 1494 წელს გაძევებული მმართველების, მედიჩების საგვარეულოს წარმომადგენლებიც დაბრუნდნენ. ფლორენციის რესპუბლიკამ შეწყვიტა არსებობა. მედიჩებმა, რა თქმა უნდა მაკიაველიც არ დატოვეს თანამდებობაზე, ერთი წლის შემდეგ კი მას შეთქმულებაში მონაწილეობა დააბრალეს და ფლორენციის მახლობლად საკუთარ მამულში მიუსაჯეს გადასახლება.

ასე იწყება მაკიაველის ცხოვრებაში მეორე, თეორიული პერიოდი. ამ დროს ყოფილი პოლიტიკოსი მთლიანად ეძლევა წარსულის შესწავლას და წერს მშობლიური ქალაქის მრავალტომიან ისტორიას. განსხვავებით შუასაკუნეობრივი მატიანეებისა, მაკიაველის მიერ დაწერილი „ფლორენციის ისტორია“ უფრო ახლოს დგას მეცნიერულ კვლევასთან, რადგან აქ არა მარტო მოვლენების ქრონოლოგიური აღწერაა, არამედ მათი მიზეზების დადგენის მცდელობაც შეინიშნება.

ამავე პერიოდს მიეკუთვნება მაკიაველის ყველაზე ცნობილი ტრაქტატი „მთავარი“ ანუ „ხელმწიფე.“ წიგნი არც ისე დიდია მოცულობით, მაგრამ ავტორის თხზულებათა შორის სწორედ მან მოიპოვა ყველაზე დიდი პოპულარობა. წიგნის შესახებ აზრი არ ყოფილა ერთგვაროვანი. უნდა ითქვას, რომ სწორედ სახელმწიფოს მმართველები ამჟღავნებდნენ მისდამი ყველაზე დიდ ინტერესს. გამოქვეყნებულია ნაპოლეონ ბონაპარტის შენიშვნები, რომლებითაც საფრანგეთის იმპერატორმა აავსო წიგნის თავისი ეგზემპლარი. ეს წიგნი დიდ მხედართმთავარს ყველა ლაშქრობაში თან დაჰქოდა და გამუდმებით კითხულობდა. ასევე ცნობილია, რომ „მთავარის“ ტექსტი კარგად იცოდა საბჭოთა დიქტატორმა, იოსებ სტალინმა.

ამავე დროს იყო წიგნისა და ავტორისადმი საპირისპირო დამოკიდებულებაც: ინგლისის დედოფალს, ელისაბედ პირველს სძულდა მაკიაველი და სწორედ მის დროს იხსენიებდნენ იტალიელ პოლიტიკოსს მეტსახელით „შავი ნიკი". ინგლისურენოვან ტრადიციაში ამავე სახელს ხშირად ატარებს ეშმაკიც. 1740 წელს საქსონიის მთავარმა, ფრიდრიხ დიდმა, რომელმაც დაწერა ტრაქტატი „ანტიმაკიაველი".

ასევე არ ინდობდა პოლიტიკურ მოაზროვნეს ეკლესიაც: 1546 წელს ტრიდენტის საეკლესიო კრებაზე გავრცელდა აზრი, რომ „მთავარის" ნამდვილი ავტორი არის თვით სატანა, ხოლო 1559 წლიდან ეკლესიამ აკრძალულ წიგნთა სიაში შეიყვანა მაკიაველის ყველა სხვა თხზულებაც.

რით იყო გამოწვეული შეფასებათა ასეთი მკვეთრი განსხვავება?

ფორმალურად მაკიაველის ტრაქტატი „მთავარი" წარმოადგენს იმ დროს არსებულ სხვადასხვა ტიპის სახელმწიფოთა მიმოხილვას. ამის შემდეგ ავტორი პრაქტიკულ რჩევებს იძლევა: როგორ უნდა დაიპყროს მსურველმა ამა თუ იმ ტიპის სახელმწიფო და როგორ უნდა შეინარჩუნოს ძალაუფლება რაც შეიძლება დიდხანს. მკითხველთა გაღიზიანებას იწვევდა რჩევების პირდაპირი ხასიათი. მაკიაველი თითქოს ანგარიშს არ უწევს იმ გარემოებას, რომ ხშირად სისასტიკისა და ბოროტების ჩადენის რჩევას იძლევა.

საყოველთაოდ ცნობილია ფრაზა: „მიზანი ამართლებს საშუალებას". ამ სიტყვების ავტორობა სწორედ მაკიაველის მიეწერება, თუმცა მათ ვერც ერთ მის ნაწერში ვერ იპოვით. სამაგიეროდ, მაკიაველიმ ნამდვილად თქვა შემდეგი: „ისე უნდა დაარტყა, რომ შურისძიებისა არ გეშინოდეს". ასეთი აშკარა და დაუფარავი სისასტიკე ძალიან არ მოსწონდათ როგორც ჰუმანისტებს, ასევე სახელმწიფოს მეთაურებს.

ავტორის გასამართლებლად ზოგი მიიჩნევდა, რომ მაკიაველის „მთავარი" სინამდვილეში არის სატირული ნაწარმოები, რომელიც შეფარვით ურჩევს მმართველებს, არასოდეს მოიქცნენ ისე, როგორც მის წიგნშია აღწერილი. უფრო ახლოს აღმოჩნდნენ სიმართლესთან ის მკვლევრები, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ მაკიაველიმ რელიგიისა და მორალისაგან გაათავისუფლა პოლიტიკა. მაგრამ აქ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ავტორს არ დაუგმია არც ეკლესია და არც მორალი.

მართლაც, მაკიაველი არსად არ ამბობს, რომ ქრისტიანები ცდებიან: პირიქით, ის, რასაც ეკლესია სიკეთეს უწოდებს, ნამდვილად სიკეთეა; ის, რასაც ეკლესია უწოდებს ბოროტებას, ნამდვილად ბოროტებაა. ამას მაკიაველი არასოდეს ეკამათება. მისი საფუძველი სხვაა და მდგომარეობს შემდეგში: ძალიან კარგი იქნებოდა, რომ ადამიანებს შეეძლოთ ისე ქცევა და ცხოვრება, როგორც ამას მოითხოვს სარწმუნოება, მაგრამ უბედურება ისაა, რომ ადამიანებს ეს არ შეუძლიათ და ვერც შეძლებენ. ამიტომ, თუ გვსურს წარმატების მიღწევა პოლიტიკურ ასპარეზზე, არ უნდა ვეცადოთ ამქვეყნად მარადიული სამართლიანობის დამყარებას სამართლიანი ხერხებით – უნდა ვიმოქმედოთ ისე, რომ ჩვენმა მოქმედებამ წარ-

მატება მოგვიტანოს. ამის მიზეზი მარტივია: ადამიანები არიან ისეთები, როგორებიც არიან და ვერასოდეს იქნებიან ისეთები, როგორც ამას ეკლესია მოითხოვს.

მაკიაველის პოლიტიკური იდეალი იყო რომის რესპუბლიკა. ამიტომაც ის სიკეთედ განიხილავდა ყველაფერს, რაც ხელს უწყობდა ამგვარი სახელმწიფოს არსებობას, და ბოროტებად შერაცხავდა ყველაფერს, რაც მას ხელს უშლიდა.

უფრო ადრე, ანტიკურ საბერძნეთში პლატონიც მსჯელობდა სახელმწიფოს შესახებ, მაგრამ პლატონი სვამდა ძირეულ შეკითხვებს: რას უნდა ემყარებოდეს და რისთვის უნდა არსებობდეს სახელმწიფო? როგორი უნდა იყოს მისი მმართველი? ამ კითხვების ასახსნელად და შემდეგ პასუხის საპოვნელად პლატონს დასჭირდა მითების გამოგონება.

ამისგან განსხვავებით, მაკიაველის არ აინტერესებს სახელმწიფოს არსებობის მიზეზი და მიზანი, ის განიხილავს უფრო მარტივ საკითხს: როგორი სახელმწიფოები არსებობენ სინამდვილეში? მაკიაველის არ აინტერესებს, როგორი უნდა იყოს მმართველი – კეთილი თუ ბოროტი, განათლებული თუ უსწავლელი – მთავარი სხვაა: როგორ უნდა მოიქცეს ის, რომ ხალხზე ბატონობა შეინარჩუნოს? ამიტომაც მაკიაველის არ სჭირდება ტექსტში მითების შემოყვანა.

მაკიაველის მემკვიდრეობა პერიოდის პოლიტიკური აზრისათვის უაღრესად გავლენიანი აღმოჩნდა. მაკიაველის შემდგომი პერიოდის მოაზროვნეები უკვე ვერ გაჩერდებიან გამოგონილი სახელმწიფოს აღწერაზე. ისინი არა მხოლოდ იმას გვეუბნებიან, თუ როგორი უნდა იყოს იდეალური საზოგადოება, არამედ გვიხსნიან, თუ რატომ და როგორ უნდა შევცვალოთ საზოგადოების ცხოვრება, რომ მივიღოთ უკეთესი შედეგი.

მაკიაველის ნაწერებს ბევრი კონკრეტული რჩევა მიუწოდებიათ მათთვის, ვისი სახელი ისტორიულ ბოროტებასთან არის დაკავშირებული, მაგრამ ვერავინ იტყვის, რომ ნაპოლეონი, ჰიტლერი და სტალინი უფრო „კეთილები“ და ლმობიერები იქნებოდნენ, მაკიაველი რომ არ წაეკითხათ. სამაგიეროდ, სრულიად აშკარაა მოაზროვნის ღვაწლი, რომელმაც საზოგადოებისა და სახელმწიფოებრიობის შესახებ ფიქრი მეცნიერებად აქცია, ხოლო პოლიტიკა ამქვეყნიურ და შესაძლებელ მიზნებს დაუმორჩილა.

მთავარი

დიდებულ ლორენცოს პიერო მედიჩის ძეს

მთავრის წყალობის მოხვეჭის მოსურნენი, ჩვეულებისამებრ, მათთვის ყველაზე ძვირფას ნივთებს უძღვნიან მას, ან კიდევ იმ ნივთებს, რომლებიც, მათის აზრით, ყველაზე მეტად ეამება მთავარს. და ჩვენ ვხედავთ, რომ უმეტესწილად, ცხენებს, საჭურველს, ოქრომკერდით ნაქარგ ძოწეულს, პატიოსან თვლებსა და მთავართა სიდიადის საკადრის სხვა სამკაულთ უძღვნიან მბრძანებლებს. მაგრამ როდესაც დავაპირე თქვენი უდიდებულესობისათვის დამედასტურებინა ჩემი ერთგულება, მთელს ჩემს ავლა-დიდებაში ვერაფერს მივაკვლიე ჩემთვის უფრო ძვირფასსა და უფრო ფასეულს, ვიდრე დიდი ადამიანების საქმეთა ცოდნას, რომელიც თანადროულ ცხოვრებაზე ხანგრძლივი დაკვირვებისა და წარსულის გულმოდგინე შესწავლის შედეგად შევიძინე. დიდი დრო მოვანდომე მის გულდასმით განხილვას და გააზრებას, ახლა კი თხელტანიან წიგნში მოქცეულს, თქვენს უდიდებულესობას ვთავაზობ მას. და თუმცა კარგად მაქვს შეგნებული, რომ ის თქვენი ღირსი არ არის, მიუხედავად ამისა მჯერა, რომ, თქვენი დიდსულოვნების წყალობით, არ უარყოფთ მას, რადგანაც გესმით, რომ ყველაზე ძვირფასი ძღვენი, რომელიც მე შემეძლო მომერთმია თქვენთვის, იმის შესაძლებლობა გახლავთ, რომ მოკლე ხანში გაგიზიაროთ ყოველივე ის, რაც ამდენი წლის მანძილზე ურიცხვი სიმძიმილისა და ჭირთათმენის ფასად შევისწავლე და შევიმეცნე, და რაც არ შემიმკია, არც ამივსია ვრცელი წიაღსვლებით, არც მაღალფარდოვანი თუ მიკიბულ-მოკიბული სიტყვებით, ანდა რომელიც გნებავთ გარეგნული სამკაულებით, რომლებითაც არა ერთი და ორი ავტორი კაზმავს ხოლმე თავის თხზულებას. რადგან მე მსურდა მისი ნამდვილი სამკაული ყოფილიყო ან შინაარსის სიმართლე და თხრობის სიმკაცრე, ან – არაფერი. არც ის მიმაჩნია თავხედობად, რომ მოკრძალებული ან მოკრძალებულზედაც უფრო დაბალი წოდების კაცი ბედავს განსაჯოს ან წარმართოს მთავართა მოქმედება: ვინაიდან, იმ მხატვრებისა არ იყოს, მაღლობთა დასახატად დაბლა, ხეობებში რომ ჩადიან, რათა იქიდან დაუკვირდნენ მთებისა და ბორცვების აგებულებას, ხოლო ხეობებს მთის მწვერვალებიდან აკვირდებიან, – ზუსტად ასევე, თუ გსურს სათანადოდ შეიცნო ხალხის ბუნება, მთავარი უნდა იყო, ხოლო მთავრის ბუნებას უბრალო მოქალაქე შეიცნობს უფრო უკეთ.

მაშ, მიიღეთ, თქვენო უდიდებულესობავ, ეს მოკრძალებული ძღვენი იმავე გრძნობით, რომლითაც მე მას გწირავთ: თუკი ინებებთ და გულდასმით განიხილავთ და წაიკითხავთ მას, შიგ ჰპოვებთ ჩემს მხურვალე სურვილს, – მიაღწიოთ იმ სიდიადეს, რასაც სვებედნიერება და ბევრი თქვენი სხვა სიკეთე გიქადით. და თუ თქვენი უდიდებულესობა თავისი სიმაღლის მწვერვალიდან ერთხელ მაინც გადმოავლებს

თვალს ამ დაბლობებს, დარწმუნდება, რაოდენ დაუმსახურებლად ვითმენ ბედისწერის სისასტიკესა და დაუსრულებელ უკუღმართობას.

თავი I
რამდენნაირნი არიან სამთავროები და რა გზით შეიძლება მათი დაპყრობა

ყველა სახელმწიფო, ყოველგვარი მმართველობა, რომლებსაც ჰქონდათ და აქვთ ადამიანებზე მბრძანებლობის უფლება, ან რესპუბლიკაა, ანდა სამთავრო. ასე იყო და ასეა ახლაც. სამთავროები ან მემკვიდრეობითნი არიან, რომელთაც დიდი ხნის მანძილზე მართავს მთავართა ერთი საგვარეულო, ანდა – ახალნი. ეს უკანასკნელნი ან პირწმინდად ისეთნი არიან, როგორიც იყო მილანი ფრანჩესკო სფორცასათვის[1], ანდა მათი დამპყრობი მთავრის სამემკვიდრეო სამფლობელოსათვის შეერთებულნი, როგორც ნეაპოლის სამთავრო ესპანეთის მეფისათვის[2]. ამნაირად შემომტკიცებული სამთავროები, ჩვეულებრივ ან მთავარს ემორჩილებიან, ან თავისუფალნი არიან; ხოლო მათ, ბედისწერისა თუ სიმამაცის წყალობით, სხვისი ან საკუთარი იარაღით იგდებენ ხელთ.

თავი II
მემკვიდრეობითი სამთავროებისათვის

რესპუბლიკებზე აღარაფერს ვიტყვი, ვინაიდან სხვა ადგილას დაწვრილებით ვილაპარაკე მათზე[1]. მივუბრუნდები მხოლოდ და მხოლოდ სამთავროებს და, ზემოთ მონიშნულ საფუძველზე დაყრდნობით, შევეცდები დავასაბუთო, როგორ შეიძლება მათი მართვა და შენარჩუნება.

მაშ, ასე, მე ვამტკიცებ, რომ მემკვიდრეობით მთავარს, ვისი ქვეშევრდომნიც დიდი ხანია მორჩილებენ მის საგვარეულოს, გაცილებით უფრო უადვილდება ძალაუფლების შენარჩუნება, ვიდრე ახალ მბრძანებელს, ვინაიდან საამისოდ მთავრისათვის საკმარისია არ დაარღვიოს წინაპართა მიერ დაფუძნებული წესრიგი და უნარიანად გამოიყენოს ყველა ხელსაყრელი ვითარება; ასე რომ, თვით ის მთავარიც კი, რომელიც მაინცდამაინც დიდი ჭკუითა და გამჭრიახობით არ გამოირჩევა, ყოველთვის შეინარჩუნებს ძალაუფლებას, თუკი რაღაც უჩვეულო და საგანგებო ძალადობის შედეგად არ დაკარგა იგი; მაგრამ კიდევაც რომ დაკარგოს, კვლავ დაიბრუნებს მას, როგორც კი მოძალადეს რაიმე უბედურება დაატყდება თავზე. ამის ნიმუშად იტალიაში ჩვენ გვეგულება ფერარის დუკა, რომელმაც მხოლოდ და მხოლოდ იმის წყალობით მოიგერია ვენეციელთა შეტევები 84 წელს და პაპ იულიუს II-ისა 10 წელს, რომ ოდითგანვე გაბატონებულ საგვარეულოს ეკუთვნოდა[2]. ვინაიდან მემკვიდრეობითი

მთავრის დასამხობად გაცილებით ნაკლები მიზეზი არსებობს და ნაკლები აუცილებლობა, ამიტომაა, რომ ის უფრო მეტად უყვარს ხალხს. და თუ რაღაც უჩვეულო ბიწიერება მის მიმართ საყოველთაო სიძულვილის წყაროდ არ იქცა, საფუძველს მოკლებული არ იქნება ვივარაუდოთ, რომ ქვეშევრდომთათვის დიახაც სასურველი იქნება იგი; ხოლო მისი საგვარეულოს სიძველე და უწყვეტობა თავისთავად გააქარწყლებენ ყოველგვარი სიახლის მიზეზს და ხსოვნას, ვინაიდან ერთი ცვლილება ყოველთვის გზას უხსნის მეორეს.

თავი III
შერეული სამთავროებისათვის

ახალ მთავარს ძალიან უჭირს ძალაუფლების შენარჩუნება. თვით მემკვიდრეობითი მთავარიც კი, რომელმაც ახალი სამფლობელო შემოიმტკიცა (ასე რომ, მის სამთავროს შეიძლება შერეული ეწოდოს), გაჭირვებით ინარჩუნებს ძალაუფლებას, იმ ბუნებრივი მიზეზის გამო, რასაც გადატრიალებანი იწვევენ ახალ სამთავროებში. ხალხს ჰგონია, რომ ახალი მთავარი უკეთესი იქნება ძველზე და ამიტომ, დროს იხელთებს თუ არა, უჯანყდება ამ უკანასკნელს; მაგრამ მალე რწმუნდება, რომ მოლოდინი გაუცრუვდა, ვინაიდან ახალი მთავარი ყოველთვის უარესია ძველზე, რაც აგრეთვე ბუნებრივია და ჩვეულებრივი, ვინაიდან დამპყრობელი გამუდმებით ავიწროებს ახალ ქვეშევრდომთ არა მარტო დაბანაკებულ მოლაშქრეთა მეშვეობით, არამედ ძალადობის ურიცხვი სხვა საშუალებებითაც, რასაც გარდუვალად იწვევს ყოველი ახალი სამფლობელოს შემომტკიცება. ასე რომ, მთავარი იძულებულია გადაიმტეროს ყველა, ვინც შეურაცხყო ამ ახალი სამთავროს დაპყრობისას; ხოლო, ამასთან, არც იმათი მეგობრობის შენარჩუნება ძალუძს, ვინც ხელი შეუწყო მის გამარჯვებას, ვინაიდან ვერასდიდებით ვერ დააკმაყოფილებს მათ ისე სრულად, როგორც ისინი ვარაუდობდნენ, და ვერც გადამჭრელ ზომებს მიმართავს მათ წინააღმდეგ, რაკიღა დავალებულია ამ ხალხისაგან. რაგინდ ძლიერიც უნდა იყოს მთავრის ლაშქარი, მაინც ვერ შესძლებს ამა თუ იმ ქვეყანაში შეღწევას ადგილობრივი მცხოვრებლების დაუხმარებლად. აი, რატომაა, რომ საფრანგეთის მეფემ ლუი XII-მ ესოდენ სწრაფად დაიმორჩილა მილანი და ასევე სწრაფად დაჰკარგა იგი. პირველად რომ წაერთმიათ მილანი მისთვის, ლოდოვიკოს საკუთარი ძალებიც საკმარისი აღმოჩნდა, ვინაიდან იმავე ხალხმა, რომელმაც კარი გაუღო მეფეს, — რაკიღა თავი მოტყუებულად იგრძნო და ვერ ეღირსა იმ სიკეთეს, რისი იმედიც ჰქონდა, — ვეღარ შესძლო ახალი მთავრის ძალმომრეობის ატანა. მაგრამ ისიც აშკარაა, რომ თუ შესაძლო გახდა ამბოხებული ქვეყნების ხელმეორედ დამორჩილება, ისინი აგრე ადვილად ვეღარ დაიძვრენენ თავს; ვინაიდან მბრძანებელი, რომელსაც ამბოხება გაკვეთილად გამოადგება, უფრო გადამჭრელ ზომებს მიმართავს თავისი მდგომარეობის განსამტკიცებლად: არ მოერიდება არც ურჩთა დასჯას, არც ეჭვმიტანილთა მხილებას და წინდახედულად გაამაგრებს ყველა სუსტ ადგილს. ამრიგად, თუკი

საიმისოდ, რომ საფრანგეთისათვის პირველად წაერთმიათ მილანი, საკმარისი აღმოჩნდა დუკა ლოდოვიკოს ერთი გაბრძოლება საზღვარზე, სამაგიეროდ, მეორედ წასართმევად საჭირო შეიქმნა მთელი ქვეყანა დარაზმულიყო მის წინააღმდეგ, ხოლო მისი ლაშქარი გაფანტული და განდევნილი ყოფილიყო იტალიიდან. ამის მიზეზი ზემოთ უკვე მოვიხსენიე[1]. მაგრამ საფრანგეთმა ერთჯერაც და მეორეჯერაც დაჰკარგა მილანი. პირველი წარუმატებლობის ზოგადი მიზეზები უკვე მოგახსენეთ; ახლა კი ისღა დაგვრჩენია, განვიხილოთ მეორე მარცხის მიზეზები და გიჩვენოთ საშუალებები, რომლებიც ხელთ ჰქონდა საფრანგეთის მეფეს და მის ადგილას შეეძლო უკეთ გამოეყენებინა სხვას, რათა უფრო მტკიცედ დამკვიდრებულიყო დაპყრობილ ქვეყანაში, ვიდრე ეს მოახერხა მეფემ. უნდა აღვნიშნოთ, რომ სამთავროები, რომლებიც დაპყრობის შედეგად უერთდებიან მათი დამპყრობი მთავრის სამფლობელოს, ან იმავე სამფლობელოს ფარგლებში მდებარეობენ და იმავე ენაზე ლაპარაკობენ, ან კიდევ – მის ფარგლებს გარეთ. პირველ შემთხვევაში მათი შენარჩუნება ძალიან ადვილია, მით უმეტეს, თუკი ისინი ნაჩვევნი არ არიან თავისუფლებას; ამიტომ, თუ გსურს უზრუნველად ფლობდე მათ, საკმარისია მუსრი გაავლო იქაურ მთავართა საგვარეულოს. რაც შეეხება დანარჩენს, რაკიღა ხალხი დაინახავს, რომ უწინდელი წესრიგი უცვლელი დარჩა, ხოლო ჩვეულებები არაფრით არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, – დიახ, ეს ხალხი თვინიერი და მორჩილი იქნება, როგორც, მაგალითად, ბურგუნდია, ბრეტანია, გასკონია და ნორმანდია[2], რომლებიც ამდენი ხნის მანძილზე განუყოფელნი არიან საფრანგეთისგან. და თუმცა ისინი ენობრივად, ცოტა არ იყოს, განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, მაგრამ ჩვეულებათა მსგავსების გამო კარგად ეგუებიან ერთმანეთს. თუკი ამნაირი სამფლობელოების ხელში ჩამგდებს მათი შენარჩუნება სურს, მას ორი რამ უნდა ახსოვდეს: ჯერ ერთი, ის, რომ მუსრი გაავლოს უწინდელი მთავრის საგვარეულოს, და მეორეც ის, რომ არ შეცვალოს არც მათი კანონები და არც ხარკის აკრეფის წესი, რათა, ამრიგად, ახალი სამფლობელო განუყოფელ მთლიანობად შეერწყას ძველს.

მაგრამ როდესაც სამფლობელოებს ენით, ჩვეულებებითა და წესწყობილებით განსხვავებულ ქვეყნებში იგდებენ ხელთ, აქ თავს იჩენენ სიძნელენი, და მათ შესანარჩუნებლად ბედის კეთილმოწყალება და დიდი მოქნილობაა საჭირო. უკეთესი და უქმედითესი საშუალება იქნებოდა ამ სამფლობელოებში თვითონ მათი დამპყრობის გადასახლება. ეს უფრო მტკიცეს გახდიდა და გაახანგრძლივებდა მის მფლობელობას. ასე მოიქცა თურქეთის სულთანი საბერძნეთის მიმართ[3]: ყოველგვარი ღონისძიების მიუხედავად, ის ვერასდიდებით ვერ შესძლებდა ამ ქვეყნის შენარჩუნებას, საცხოვრებლად რომ არ გადასახლებულიყო იქ. ვინაიდან, როდესაც დაპყრობილ ქვეყანაში ცხოვრობ, ჩანასახშივე ამჩნევ მღელვარებას და შეგიძლია სასწრაფოდ ჩაახშო იგი; შორს მყოფი კი მხოლოდ მაშინ თუ შეიტყობ მღელვარების ამბავს, როცა ის უკვე მთელს ქვეყანას მოედო და ვეღარაფრით ვეღარ უშველი. ეგეც არ იყოს, ქვეყანა ვერ ითმენს გაპარტახებას მთავრის მოხელეთაგან. ქვეშევრდომნი კმაყოფილნი არიან იმით, რომ ყოველთვის შეუძლიათ უშუალოდ მიმართონ მთავარს; ამიტომ, თუკი მორჩილებას ირჩევენ, მისი სიყვარულის უფრო მეტი საბაბი აქვთ,

თუ არა და – იმისა, რომ ეშინოდეთ მისი. რაც შეეხება უცხოელებს, რომლებიც ამ ქვეყანაზე თავდასხმას აპირებენ, მთავრის იქ ყოფნა, ცოტა არ იყოს, აკრთობთ და ხელ-ფეხს უბოჭავთ. ასე რომ მთავარი, რომელიც დაპყრობილ ქვეყანაში ცხოვრობს, იშვიათად თუ დაჰკარგავს მას.

მეორე ქმედითი საშუალებაა ორ-სამ ადგილას კოლონიების დაარსება, რომლებიც, გარკვეული აზრით, ამ ქვეყნის დამცველთა როლს შეასრულებენ. ამიტომ აუცილებელია ან ასე მოიქცე, ანდა დაპყრობილ ქვეყანაში ცხენოსანთა თუ ქვეითთა მრავალრიცხოვანი რაზმები იყოლიო. კოლონიები არც ისე ძვირი უჯდება მთავარს და თითქმის სულ მუქთად ან ჩალის ფასად აარსებს და ინახავს მათ. ამასთან, იგი მტრად მოიკიდებს მხოლოდ იმ ხალხს, ვისაც სახნავ-სათესსა თუ საცხოვრებლებს ართმევს, რათა ახალ მოსახლეებს უბოძოს ისინი. მაგრამ მისი მტრები მთელი მოსახლეობის მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილს შეადგენენ და, ეგეც არ იყოს, დაქსაქსულნი და გაღატაკებულნი ვერაფერს დააკლებენ მას. რაც შეეხება დანარჩენ მცხოვრებთ, რაკიღა, ერთის მხრივ, არაფერი დაუშავდებათ, უმალვე დაცხრებიან, ხოლო მეორეს მხრივ, დაშინებულნი, ვაითუ გაღატაკებულთა დღეში ჩავცვივდეთო, ვერ გაბედავენ ურჩობას. ერთის სიტყვით, ეს კოლონიები დიდ დანახარჯებს არ მოითხოვენ, უფრო მეტი ერთგულებით გამოირჩევიან და ნაკლებად აშფოთებენ მოსახლეობას. აღშფოთებულნი და მტრულად განწყობილნი კი, როგორც მოგახსენეთ, ვერას დააკლებენ მთავარს.

ამასთან დაკავშირებით, უნდა შევნიშნოთ, რომ ადამიანები ან ალერსით უნდა მოინადირო, ანდა სულაც თავიდან მოიშორო ისინი; რადგან თუ ხალხი შურს იძიებს მცირეოდენი წყენის გამო, სამაგიეროდ, მძიმე შეურაცხყოფისათვის სამაგიეროს გადახდის თავი არა აქვს; მაშასადამე, კაცისთვის მიყენებული შეურაცხყოფა იმნაირი უნდა იყოს, რომ შურისგების არ გეშინოდეს. მაგრამ თუ კოლონიების ნაცვლად ლაშქრის შენახვას დააპირებს, ეს უფრო ძვირი დაუჯდება მთავარს და იძულებული იქნება დაცვას გადააგოს დაპყრობილი ქვეყნიდან მიღებული მთელი შემოსავალი, ასე რომ, მონაპოვარი დანაკარგად გადაექცევა და ეგეც არ იყოს, ყველაზე მეტად სწორედ ეს აშფოთებს ხალხს: ლაშქრის ბანაკად დგომა თუ გადაადგილება გულისწყრომას იწვევს მთელს ქვეყანაში; ამნაირი მდგომარეობის სიმძაფრე მტკივნეულად განიცდება მთელი მოსახლეობის მიერ, და თვითეული მცხოვრები მტრად ექცევა მთავარს; თანაც, ეს ისეთი მტრები არიან, რომლებსაც შეუძლიათ ბევრი რამ გავნონ, ვინაიდან, თავიანთი დათრგუნვილობის მიუხედავად, მაინც საკუთარ ჭერქვეშ რჩებიან. ასე, რომ, რა თვალსაზრისითაც უნდა მიუდგე, ამნაირი დაცვა იმდენადვე უსარგებლოა, რამდენადაც სასარგებლოა დაცვა კოლონიების დაარსების საშუალებით.

გარდა ამისა, ვინც ზნე-ჩვეულებებით განსხვავებულ ქვეყანაში ცხოვრობს, ნაკლებად ძლიერი მეზობლების თავკაცად და მფარველად უნდა იქცეს, ყოველნაირად ეცადოს უფრო ძლიერთა დასუსტებას და ფხიზლად ეჭიროს თვალი, რათა ქვეყანაში მასზე არანაკლებ ძლევამოსილი მბრძანებელი არ შემოიჭრას. ვინაიდან ყოველთვის მოსალოდნელია, რომ უკმაყოფილო მცხოვრებნი (შიშისა თუ მეტისმეტი პატივმოყ-

ვარეობის გამო) უცხოელს მიმართავენ დახმარებისათვის. ასე მოუხმეს ეტოლიელებმა რომაელებს საბერძნეთში[4], და, საერთოდ, ყველა სხვა ქვეყანაშიაც, სადაც კი რომაელები შესულან, მათ ადგილობრივი მოსახლეობა იწვევდა ხოლმე. ჩვეულებრივ, ასე ხდება: როგორც კი ქვეყანაში შეიჭრება ძლევამოსილი უცხოელი, ყველა ნაკლებ გავლენიანი პირი, მათდამი შურით აღძრული, ვინც მანამდე უფრო გავლენიანი იყო, ამ უცხოელის თანამზრახველი ხდება, ასე რომ, ეს უკანასკნელი ადვილად ახერხებს მათ გადაბირებას, ვინაიდან ისინი დაუყოვნებლივ და ერთსულოვნად უჭერენ მხარს მის მფლობელობას. უცხო მომხდურმა იმისთვისღა უნდა იზრუნოს, რომ მეტისმეტად არ გაიზარდოს მათი ძალა და გავლენა, რათა, საკუთარ ძალებზე დაყრდნობითა და მათი მხარდაჭერის წყალობით, ადვილად შესძლოს უფრო ძლიერთა დამხობა, და, ამრიგად, ქვეყნის სრულუფლებიან ბატონ-პატრონად იქცეს. და ვინც, ამ მხრივ, სათანადოდ არ დაიზღვევს საკუთარ თავს, მალე დაკარგავს თავის მონაპოვარს, მაგრამ კიდევაც რომ შეინარჩუნოს, უნდა თუ არა, ურიცხვი სიძნელის და სირთულის წინააღმდეგ მოუწევს ბრძოლა.

რომაელები, მათ მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში, ყოველთვის იცავდნენ ამ წესებს: აარსებდნენ კოლონიებს, მხარს უჭერდნენ ნაკლებად ძლიერთ, თუმცა ხელს როდი უწყობდნენ მათ აღზევებას, ასუსტებდნენ უფრო ძალმორჭმულთ და ფხიზლად ეჭირათ თვალი, რათა ამ ქვეყნებში არ შეეღწია ძლევამოსილ უცხოელთა გავლენას. სანიმუშოდ მხოლოდ საბერძნეთს დავასახელებ: რომაელები მხარს უჭერდნენ აქაველებსა და ეტოლიელებს. მათვე დააქვეითეს მაკედონიის სამეფო და განდევნეს ანტიოქე: მაგრამ არასოდეს, არც აქაველთა და არც ეტოლიელთა დამსახურების გამო, არ მიუციათ მათთვის იმის საშუალება, რომ სხვების მაგივრად თვითონ აღზევებულიყვნენ; არც ფილიპესთვის (მიუხედავად მისი მრწამსისა) უღირსებიათ თავისი მეგობრობა, ვიდრე არ დააკნინეს იგი; და, ბოლოს, ვერც ანტიოქეს უშველა მთელმა თავისმა ძალმოსილებამ, რათა, მათი დასტურით, ერთი სამფლობელო მაინც შეენარჩუნებინა ამ ქვეყანაში[5]. რომაელები ამ შემთხვევაში ისე იქცეოდნენ, როგორც უნდა იქცეოდნენ, საერთოდ, ბრძენი მთავრები, რომლებიც არა მარტო აწინდელ, არამედ მომავალ გართულებებსაც უნდა ითვალისწინებდნენ და ყოველ ღონეს ხმარობდნენ, რათა თავიდან აიცილონ ისინი. რადგან, თუ შეიძლება მათი წინასწარ განჭვრეტა, არც მათთან ბრძოლა იქნება შეუძლებელი; მაგრამ თუ მათ მოახლოებას დაუწყებ ლოდინს, ყოველგვარი ღონისძიება ნაგვიანევი აღმოჩნდება, რადგანაც უკურნებელი გახდება სენი. ვინაიდან აქ საქმე ზუსტად ისეა, როგორც ექიმები ამბობენ ჭლექთან დაკავშირებით: თავდაპირველად მისი განკურნება ადვილია, მაგრამ გამოცნობაა ძნელი, ხოლო თუ საკმაო დრო გავიდა და სნეულება გამოუცნობი და განუკურნავი დარჩა, მაშინ, პირიქით, მისი გამოცნობა ადვილია, მაგრამ განკურნებაა ძნელი.

იგივე ითქმის სახელმწიფოს მიმართ: თუკი წინასწარ გამოიცნობ მის წიაღში ჩასახულ ბოროტებას (რაც გამჭრიახთა ხვედრია მხოლოდ), მისი განკურნება ადვილი საქმეა; მაგრამ თუ ვერ გამოიცანი და საშუალება მიეცი ისე იზარდოს, რომ ყველასათვის ცხადი შეიქნეს, მაშინ უკვე ვეღარაფერს უშველი მას. ამიტომ რომაელები, რომლებიც

წინასწარ ჭვრეტდნენ მოსალოდნელ გართულებებს, ყოველთვის პოულობდნენ მათ წინააღმდეგ ქმედით საშუალებებს და არასოდეს არ აფუჩეჩებდნენ საქმეს, რათა თავიდან აეცილებინათ ომი; ვინაიდან ესმოდათ, რომ თუ ასე არ მოიქცეოდნენ, საბოლოოდ კი ვერ შესძლებდნენ ომის თავიდან აცილებას, არამედ იძულებულნი იქნებოდნენ, მოწინააღმდეგის სასარგებლოდ მხოლოდ დროებით გადაედოთ იგი. ამიტომაც ამჯობინეს საბერძნეთშივე ეომათ ფილიპესა და ანტიოქესთან, რათა იტალიაში არ შესჯახებოდნენ მათ, თუმცაღა იმხანად დიახაც შეეძლოთ, უომრად გასცლოდნენ ერთსაც და მეორესაც, მაგრამ არ ისურვეს, ვინაიდან არაფრად ეპიტნავებოდათ ანდაზა, ერთთავად პირზე რომ აკერიათ ჩვენს ბრძენ თავკაცებს: „ეცადე გააჭიანურო დრო“; პირიქით, ისე იქცეოდნენ, როგორც საკუთარი სიქველე და კეთილგონიერება უკარნახებდათ: რადგანაც დრო სრულიად გულგრილია ჩვენს მიმართ და თანაბრად გვახვევს თავზე როგორც სიკეთეს, ისე ბოროტებას, როგორც ბოროტებას, ისე სიკეთეს.

მაგრამ კვლავ მივუბრუნდეთ საფრანგეთს და ვნახოთ დაიცვა თუ არა მან ზემოთ აღნიშნულთაგან თუნდაც ერთი წესი. აქ შარლის[6] მოქმედებას კი არ განვიხილავთ, არამედ ლუისას[7], ვინაიდან მისი ქცევა უფრო ცნობილია, იმის წყალობით, რომ შესძლო უფრო დიდხანს დამკვიდრებულიყო იტალიაში. თქვენ დაინახავთ, რომ სწორედ იმის საპირისპიროდ იქცეოდა, როგორც უნდა მოქცეულიყო, თუკი თავისი სამფლობელოს შენარჩუნება სურდა. მეფე ლუი იტალიაში ვენეციელთა პატივმოყვარეობამ მოიყვანა[8], რომელთაც სურდათ მისი შემოსვლით ესარგებლათ და ნახევარი ლომბარდია ჩაეგდოთ ხელში. მე არც ამ შემოსვლის დაგმობა მსურს და არც მეფის გადაწყვეტილებისა, ვინაიდან, რაკიღა უნდოდა იტალიაში მოეკიდებინა ფეხი, მაგრამ ამ ქვეყანაში მეგობრები არ ჰყავდა, რადგან მეფე შარლის მოქმედების წყალობით მის წინაშე ყველა კარი ჩაკეტილი აღმოჩნდა, – იძულებული იყო გაეზიარებინა მეგობრობა, რომელსაც სთავაზობდნენ. და ის წარმატებით განახორციელებდა თავის შთანაფიქრს, სხვა მხრივ რომ ასერიგად არ შეეცოდა.

ლომბარდიის დაპყრობის შემდეგ მეფემ დაუყოვნებლივ დაიბრუნა ის გავლენა, რომელიც შარლის წყალობით დაკარგა. გენუა დათმობაზე წავიდა; ფლორენციელები მეგობრულად ამოუდგნენ მხარში, მანტუის მარკიზას, ფერარის დუკას, ბენტივოლიებს, ფორლელ გრაფინიას, ფაენცას, პეზაროს, რიმინის, კამერინოს, პიომბინოს მბრძანებლებს[9], ლუკელებს, პიზელებს, სიენელებს, – ყველას მისი მეგობრობის მოხვეჭა სურდა. და მაშინ ვენეციელებს შეეძლოთ თვალნათლივ დარწმუნებულიყვნენ, რაოდენ შლეგური იყო მათი გადაწყვეტილება: მათ მხოლოდ ლომბარდიის ორი ოლქის ხელში ჩაგდება სურდათ, და იტალიის ორი მესამედის მბრძანებლად კი აქციეს მეფე![10] მერედა, რა ადვილად შეეძლო მას თავისი მდგომარეობა განემტკიცებინა იტალიაში, თუკი დაიცავდა ზემოთ ხსენებულ წესებს და უზრუნველყოფდა თავისი მეგობრების უშიშროებას, რომლებიც თავიანთი სიმრავლის, სისუსტისა და სიმხდალის გამო (ვინ ეკლესიას უფრთხოდა, ვინ კიდევ – ვენეციელებს) იძულებულნი იქნებოდნენ ყოველთვის მხარი დაეჭირათ მისთვის. მათზე დაყრდნობით კი მეფეს შეეძლო თავი დაეზღვია ყველასაგან, ვინც ჯერ კიდევ ანგარიშგასაწევ ძალად ითვლებოდა იტალიაში. მაგრამ მილანში შესვლისთანავე ის სულ სხვაგვარად მოიქცა და პაპ ალექსანდრეს[11] რომა-

ნიის დაპყრობაში შეუწყო ხელი. ამ გადაწყვეტილების მიღებისას, აზრადაც არ მოსვლია, რომ თავისსავე თავს ისუსტებდა, ვინაიდან კარგავდა მეგობრებსა და იმათაც, ვინც სიხარულით შეეგება მას, მაშინ როდესაც ხელს უწყობდა ეკლესიის განდიდებას, რაკიღა სასულიერო ძალაუფლებას, რომელიც ესოდენ დიდ ავტორიტეტს ანიჭებს ეკლესიას, ეგზომ მნიშვნელოვან საერო ძალაუფლებასაც ზედ უსართავდა. ერთი შეცდომა რომ დაუშვა, იძულებული შეიქნა შემდგომშიაც მცდარი გზით ევლო, ასე რომ, ბოლოს და ბოლოს, ძალაუნებურად მოუხდა იტალიაში ჩამოსვლა, რათა ალექსანდრეს პატივმოყვარეობა აელაგმა და ტოსკანის ხელში ჩაგდების საშუალება არ მიეცა მისთვის[12]. მაგრამ ეკლესიის განდიდებასა და მეგობრების დაკარგვასაც არ დასჯერდა: ნეაპოლის დაპყრობა რომ განიზრახა, ესპანეთის მეფესაც უწილადა იგი[13].

და თუ აქამდე იტალიის ერთადერთი ბატონ-პატრონი იყო, ახლა მოზიარე გაიჩინა და, ამრიგად ამ ქვეყნის ყველა პატივმოყვარე და უკმაყოფილო მოქალაქეს თვითონვე მოუვლინა მფარველი; ეგეც არ იყოს, თუმცაღა შეეძლო ნეაპოლში უწინდელი მეფე დაეტოვებინა თავის მოხარკედ[14], მაგრამ დაამხო იგი, და მის ნაცვლად დასვა კაცი, ვისაც თვით მისი განდევნა შეეძლო[15].

დაპყრობის ჟინი სავსებით ბუნებრივი და ჩვეულებრივი რამ გახლავთ; და ყოველთვის, როდესაც ამ ჟინსაა აყოლილი კაცი, რომელსაც მისი დაცხრომის ძალი შესწევს, მას კი არ ჰგმობენ, არამედ, პირიქით, აქებენ. მაგრამ როცა მას საამისო ძალი არ შესწევს და მაინც, რადაც უნდა დაუჯდეს, სხვა ქვეყნების დაპყრობას ლამობს, ესაა შეცდომა, რომელიც გმობის ღირსია. ამიტომ, თუკი საფრანგეთს შეეძლო საკუთარი ძალებით თავს დასხმოდა ნეაპოლს, კიდევაც უნდა დასხმოდა მას, თუ არა და, სხვისთვის არ უნდა გაეყო იგი. და თუ ვენეციისათვის ლომბარდიის გაყოფა, ასე თუ ისე, შეიძლება მაინც გავამართლოთ, ვინაიდან ამის წყალობით საფრანგეთმა შესძლო ფეხის მოკიდება იტალიაში, ეს უკანასკნელი გაყოფა გმობის ღირსია, ვინაიდან ამნაირი აუცილებლობითვე არ არის გამართლებული.

ასე რომ, ლუიმ შემდეგი ხუთი შეცდომა დაუშვა: გაანადგურა ნაკლებ ძლიერნი; ხელი შეუწყო იტალიაში ისედაც ძლევამოსილის ძლიერების ზრდას; მოზიარედ მოუხმო მძლეთა მძლე უცხოელს; არ დასახლდა ამ ქვეყანაში და არც კოლონიები დააარსა აქ. ამ შეცდომებს, მეფის სიცოცხლეში, შეიძლება არც ისე დიდი ზიანი მიეყენებინათ მისთვის, მეექვსე შეცდომაც რომ არ დაეშვა: ეს გახლდათ ვენეციელთა სამფლობელოების დაპყრობა[16].

ეკლესია რომ არ განედიდებინა და ესპანელები არ მოეხმო იტალიაში, ვენეციელთა დაკნინება გამართლებულიც იქნებოდა და აუცილებელიც. მაგრამ ამ ორი მცდარი ნაბიჯის შემდეგ არასდიდებით არ უნდა დაყაბულებოდა ვენეციის დამხობას. ვინაიდან, სანამ ვენეციას ძალი შესწევდა, არავის მისცემდა ლომბარდიის დაპყრობის ნებას. და როგორც ვენეციელები მხოლოდ იმ პირობით დათანხმდებოდნენ ამას, რომ თვითონვე გამხდარიყვნენ დამპყრობთა მბრძანებელნი, ასევე არავინ ისურვებდა საფრანგეთისათვის წაერთმია ლომბარდია, რათა ვენეციისათვის მიეცა იგი; ხოლო თუ ისინი მოკავშირენი იქნებოდნენ, ვის ექნებოდა მათთან ქიშპობის თავი?

და თუ მეტყვიან: მეფე ლუიმ იმიტომ დაუთმო ალექსანდრეს რომანია, ხოლო ესპანეთს – ნეაპოლი, რომ თავიდან აეცილებინა ომიო, პასუხად ზემოთ მოტანილ მოსაზრებებს მოვიშველიებ იმის შესახებ, რომ, ომის თავიდან აცილების მიზნით, არამც და არამც არ უნდა მისცე ამა თუ იმ ბოროტებას ზრდის ნება, ვინაიდან ამ გზით ომს კი ვერ იცილებენ თავიდან, არამედ თავისდა საზიანოდ, მხოლოდ დროებით გადასდებენ მას. ხოლო თუ დაიმოწმებენ აღთქმას, რომელიც მეფემ მისცა პაპს, დაგეხმარები დავიდარაბაში ჩემი განქორწინების ნებართვისა[17] და რუანელი არქიეპისკოპოსის არჩევის სანაცვლოდო[18], ამის პასუხს ქვემოთ მოგახსენებთ, სადაც საუბარი მექნება მთავართა აღთქმისა და იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა აღსრულდეს იგი[19].

ამ საკითხთან დაკავშირებით, ნანტში ყოფნისას, რუანელ კარდინალს ველაპარაკე,[20] როცა პაპ ალექსანდრეს ვაჟმა ჩეზარე ბორჯამ,[21] ანუ, როგორც ხალხი უწოდებდა, ვალენტინომ, რომანია იგდო ხელთ. კარდინალმა[22] მითხრა: იტალიელებს სამხედრო საქმისა არა გაეგებათ რაო, რაზედაც მე მივუგე: სამაგიეროდ ფრანგებს არა გაეგებათ რა სახელმწიფო საქმეებისა, თორემ განა დაუშვებდნენ ეკლესიის ასეთ აღზევებას-მეთქი? და მართლაც, როგორც გამოცდილებამ გვიჩვენა, ეკლესია და ესპანეთი თავიანთ აღზევებას იტალიაში საფრანგეთს უნდა უმადლოდნენ, და სწორედ ამის შედეგად დამარცხდა ეს უკანასკნელი. აქედან გამომდინარეობს ზოგადი წესი, რომელიც არასოდეს ან იშვიათად თუ გამტყუნებულა: ვინც სხვისი ძლიერების ზრდას უწყობს ხელს, თვითონვე ითხრის ორმოს, ვინაიდან ამ ძლიერებას ის ზრდის ან თავისი მოხერხების, ანდა კიდევ ძალის წყალობით: ხოლო ერთიცა და მეორეც ძალზე არასანდოა იმის თვალში, ვინც უკვე ძლიერი გახდა.

თავი IV
რატომ არ აჯანყდა ალექსანდრეს მიერ დაპყრობილი დარიოსის სამეფო ალექსანდრეს სიკვდილის შემდეგ მისი მემკვიდრეების წინააღმდეგ

თუ გავითვალისწინებთ სიძნელეებს, რომლებიც განუყრელად დაკავშირებულია დაპყრობილი სახელმწიფოს შენარჩუნებასთან, მაშინ ვითარებამ ალექსანდრეს[1] სიკვდილის შემდეგ, რომელიც რამდენიმე წლის მანძილზე აზიის მბრძანებელი გახდა[2] და თითქმის მისი დაპყრობისთანავე გარდაიცვალა, შეიძლება საგონებელში ჩააგდოს კაცი. როგორც ჩანს, ამნაირი ვითარებისას შეიძლებოდა მთელი სახელმწიფო აჯანყებულიყო, მაგრამ ალექსანდრეს მემკვიდრეებმა შესძლეს მისი შენარჩუნება და, თანაც, არ გადაჰყრიან სხვა სიძნელეს, გარდა იმისა, რაც მათივე პატივმოყვარეობისაგან იღებდა დასაბამს[3]. პასუხად ვიტყვი, რომ ყველა სამთავროს, რომელთა ხსოვნაც კი შემოგვრჩა წარსულიდან, ორი სხვადასხვა ფორმით მართავდნენ: მბრძანებელია ან ერთი მთავარი, ხოლო დანარჩენნი თითქოს მისი მსახურნი და ყმები არიან, რომლებიც მხოლოდ მთავრის წყალობითა და ნება-სურვილით ეხმარებიან მას სამთავროს მართვაში, და კიდევ მბრძანებლობენ მთავარი და ბარონები,

რომლებიც თავიანთ თანამდებობას მთავარს კი არა, თავიანთ ძველისძველ წარმომავლობას უნდა უმადლოდნენ. ამ ბარონებს საკუთარი სამფლობელოები აქვთ და თავიანთი ქვეშევრდომებიც ჰყავთ, რომლებიც მათ თავიანთ მბრძანებლებად აღიარებენ და ბუნებრივი სიყვარულით უყვართ ისინი. იმ სახელმწიფოებში, რომლებსაც მთავარი და მისი ყმები მართავენ, მთავარი დიდი გავლენით სარგებლობს, ვინაიდან მთელს ქვეყანაში, მის გარდა, არავინაა ისეთი, უზენაეს მბრძანებლად რომ ითვლებოდეს, და თან სხვა ვინმეს მაინც ემორჩილება ხალხი, მხოლოდ და მხოლოდ როგორც მის მსახურს თუ მოხელეს, რომელთაც მაინცდამაინც დიდი სიყვარულით როდი ემსჭვალვიან. მმართველობის ამ ორი სხვადასხვა ფორმის ნიმუშად ჩვენს დროში თურქეთი და საფრანგეთი გვევლინება. თურქეთის მთელს მონარქიას ერთი მბრძანებელი მართავს, დანარჩენნი კი მისი ყურმოჭრილი ყმები არიან. სანჯაყებად[4] დაყოფილ მთელს თავის საბრძანებელში ის სხვადასხვა მოხელეებს აგზავნის და საკუთარი ნება-სურვილით ცვლის მათ. საფრანგეთის მეფეს კი ურიცხვი პატარა მბრძანებელი ახვევია გარს, რომლებსაც ოდითგანვე აღიარებენ და თაყვანს სცემენ მათი ქვეშევრდომნი. მათ თავიანთი პრეროგატივები აქვთ, რომელთა ხელყოფაც მეფეს სასიკეთოს არას უქადის.

ვინც კარგად დაუკვირდება როგორც ერთ, ისე მეორე სახელმწიფოს, დაინახავს, რარიგ ძნელია ისეთი ქვეყნის დაპყრობა, როგორიც თურქეთი გახლავთ; მაგრამ თუკი დაპყრობა შესძელი, მისი შენარჩუნება ძალზე ადვილია. თურქეთის სამეფოს დაპყრობასთან დაკავშირებული სიძნელის მიზეზები ისაა, რომ, ჯერ ერთი, ამ ქვეყნის მაღალი თანამდებობის პირთაგან ვერავინ მიიხმობს დამპყრობელს, და, ეგეც არ იყოს, ამ უკანასკნელს არც იმის იმედი შეიძლება ჰქონდეს, რომ მეტ-ნაკლებად ხელს შეუწყობს თავის ლაშქრობას სულთანის დაახლოებულ პირთა ამბოხების გზით, რისი მიზეზებიც ზემოთ უკვე მოვიხსენიე. რაკიღა ყველანი სულთანის ყმები და მოვალენი არიან, მათი გადაბირება ძნელი საქმეა, მაგრამ, კიდევაც რომ გადაიბირო, ბევრს ვერაფერს გამორჩები, ვინაიდან, ზემოხსენებულ მიზეზთა გამო, მათ არ შეუძლიათ ხალხიც გაიყოლიონ უკან. ამიტომ ის, ვინც თურქეთზე თავდასხმას აპირებს, აუცილებლად უნდა ითვალისწინებდეს, რომ ერთსულოვნად დარაზმულს ჰპოვებს მას, და უფრო საკუთარი ძალების იმედი უნდა ჰქონდეს, ვიდრე მტრის ბანაკში განხეთქილებისა. მაგრამ თუკი თურქეთი ძლეულ იქნა და ბრძოლის ველზე ისეთი მარცხი განიცადა, რომ ლაშქრის გამოყვანა ვეღარ შეიძლო, დამპყრობელის მთელი ყურადღება შეიძლება მთავრის საგვარეულოზე იქნეს გადატანილი. თუკი მას ამოჟლიტავს, არავის შიში აღარ უნდა ჰქონდეს, ვინაიდან სხვები ხალხის მხარდაჭერით არ სარგებლობენ. და როგორც გამარჯვებულს შეუძლებელია ხალხის იმედი ჰქონოდა გამარჯვებამდე, ისე გამარჯვების შემდეგ თამამად შეუძლია აღარ ეშინოდეს მისი.

სულ სხვაგვარადაა საქმე ისეთ სახელმწიფოებში, რომლებსაც საფრანგეთის დარად მართავენ. ამნაირ სახელმწიფოში შეღწევა ძალზე ადვილია: საკმარისია გადაიბირო ესა თუ ის ბარონი, ვინაიდან ყოველთვის მოიძებნებიან უკმაყოფილონი და ახალი წესრიგის მოსურნენი, რომლებმაც, ზემოხსენებულ მიზეზთა გამო, შეიძლება გზა გაგიხსნან სახელმწიფოში და გამარჯვება გაგიადვილონ, მაგრამ გამარჯვე-

ბის შედეგთა შენარჩუნება ურიცხვ სიძნელესთანაა დაკავშირებული, რასაც თანაბრად განაპირობებენ შენი მოკავშირეებიცა და შენს მიერ დათრგუნვილი მტრებიც. ამიტომაც საკმარისი არ არის მუსრი გაავლო მარტოოდენ მთავრის საგვარეულოს, ვინაიდან კვლავინდებურად დარჩებიან სხვა მბრძანებლები, რომლებიც სათავეში ჩაუდგებიან ახალ შეთქმულებებს. და თან ვერც მათი დაშოშმინება და ვერც მათი ამოძირკვა შესძელი, სახელმწიფო მტრისთვის ხელსაყრელ პირველსავე შემთხვევაში გამოგეცლება ხელიდან. ახლა, თუ დაუკვირდებით, რანაირი მმართველობა იყო დარიოსის[5] სამეფოში, ადვილად შენიშნავთ მსგავსებას მასსა და თურქეთის სახელმწიფოს მმართველობას შორის. აი, რატომ აიმხედრა ალექსანდრემ ასე ერთობლივად და ასევე ერთნაირად გაანადგურა იგი. გამარჯვებისა და დარიოსის სიკვდილის შემდეგ ალექსანდრემ მტკიცედ დაიმკვიდრა მთელი სამეფო. და მის მემკვიდრეებსაც, ერთმანეთში რომ მორიგებულიყვნენ, არავინ დაურღვევდა სიმშვიდეს: მთელს ქვეყანაში არ მომხდარა არავითარი ამბოხება, გარდა იმისა, რაც თვითონვე გამოიწვიეს. მაგრამ საფრანგეთისნაირ სახელმწიფოებში ასე მშვიდად ვერ იუფლებ. გაუთავებელი ამბოხებები რომაელების წინააღმდეგ ესპანეთში, საფრანგეთსა და საბერძნეთში[6] სწორედ ამით, ე. ი. ამ ქვეყნებში მრავალრიცხოვანი სამთავროების არსებობით აიხსნება; და სანამ მათი ხსოვნა არ ჩაქრებოდა, რომაელებს არ შეეძლოთ გულდამშვიდებით ყოფილიყვნენ თავიანთი სამფლობელოების გამო. მაგრამ როგორც კი მათი ხსოვნა მიიფერფლა, რომაელებმა, თავიანთი ძლიერებისა და ხანგრძლივი ბატონობის წყალობით, მტკიცედ მოიკიდეს იქ ფეხი. და თუმცა შემდეგ, იმპერიის რღვევისა და შინააშლილობის ჟამს, თვითეული მხარე ცდილობდა დაენარჩუნებინა ამ პროვინციათა სწორედ ის ნაწილები, სადაც მათი გავლენა ყველაზე საგრძნობი იყო, ეს უკანასკნელნი არ სცნობდნენ არავის, რომაელების გარდა, რაკიღა მათი უწინდელი მთავრების საგვარეულოები დიდი ხანია აღარ არსებობდნენ.

თუ გავითვალისწინებთ ყოველივე ამას, აღარ განგვაცვიფრებს ის გარემოება, რომ ალექსანდრემ ასე ადვილად შეინარჩუნა აზია, მაშინ როდესაც ზოგიერთებს ესერიგად უჭირდათ თავიანთი სამფლობელოების შენარჩუნება, როგორც მაგალითად, პიროსსა და სხვებს; ეს აიხსნება არა მძლეველთა მეტ-ნაკლები სიქველით, არამედ ძლეულთა სხვადასხვაობით.

თავი V
რანაირად უნდა მართავდე ქალაქსა თუ სახელმწიფოს, რომლებიც, მათ დაპყრობამდე, თავიანთი კანონების მიხედვით ცხოვრობდნენ

როდესაც იპყრობენ სახელმწიფოებს, რომლებიც თავიანთი კანონების მიხედვით ცხოვრებასა და თავისუფლებას არიან ნაჩვევნი, არსებობს მათი შენარჩუნების სამი სხვადასხვა საშუალება. პირველი: მიწასთან გაასწორო ისინი; მეორე: პირადად დასახლდე იქ; მესამე: თავიანთი კანონების მიხედვით ცხოვრების

ნება მისცე და ხარკი დაადო მათ, ხოლო მმართველობა მცირერიცხოვან პირთ გადასცე, რომლებიც შეგინარჩუნებენ ამ ქვეყნების მეგობრობას. რაკიღა ამნაირი მმართველობა მთავრის მიერაა შექმნილი, მმართველებმა, რასაკვირველია, იციან, რომ მთავრის თანადგომისა და მფარველობის გარეშე დიდი დღე არ უწერიათ და ამიტომ ყოველნაირად მხარს უჭერენ მას. თავისუფლებას ნაჩვევი ქალაქის შენარჩუნება უფრო ადვილია მისი მოქალაქეების მეშვეობით, ვინემ სხვა რამ საშუალებით, თუკი მისი დაქცევა არა სურთ. ამის ნიმუშად სპარტა და რომი გამოგვადგება. სპარტელები იმით ინარჩუნებდნენ ათენს და თებეს, რომ ოლიგარქიული მმართველობა დაამყარეს იქ; მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ორივე ხელიდან გამოეცალათ[1]. რომაელებმა, კაპუა, კართაგენი და ნუმიდია რომ შეენარჩუნებინათ, შემუსრეს და, ამრიგად, ხელიდან არ გაუშვეს ისინი[2]. საბერძნეთის შენარჩუნება თითქმის იმნაირადვე სურდათ, როგორც სპარტელები ინარჩუნებდნენ მას, ე. ი. ცდილობდნენ თავისუფლება არ წაერთმიათ და საკუთარი კანონები დაეტოვებინათ მისთვის. მაგრამ ამნაირმა მცდელობამ სასურველი ნაყოფი არ გამოიღო, ვინაიდან, ეს პროვინცია რომ შეენარჩუნებინათ, იძულებულნი იყვნენ მიწასთან გაესწორებინათ ბევრი მისი ქალაქი[3], რადგანაც არ არსებობს ქალაქის შენარჩუნების უკეთესი საშუალება, ვიდრე დანგრევა და დაქცევა მისი. ამიტომ მას, ვინც დაეუფლება, მაგრამ ბოლოს კი არ მოუღებს თავისუფლებას ნაჩვევ ქალაქს, თვითონ მოეღება ბოლო მისი ხელით, ვინაიდან ეს ქალაქი ყოველთვის ეცდება ამბოხების გზით დაიბრუნოს თავისუფლება და თავისი ძველი წესრიგი, რომელთაც მას ვერ დაავიწყებს ვერც დროის დინება და ვერც დამპყრობლის ქველმოქმედება. და რაც უნდა იღონო, რა ზომებსაც უნდა მიმართო, თუკი არ გათიშავ და მიმოფანტავ მის მცხოვრებლებს, არასოდეს წაიშლება თავისუფლებისა და უწინდელი წესრიგის ხსოვნა, არამედ ყველა ხელსაყრელ შემთხვევაში კვლავინდებურად აღდგება და აღორძინდება, როგორც ეს მოხდა პიზაში[4], რომელსაც ამდენი წლის მანძილზე ფლორენციელთა მონობის უღელი ედგა. მაგრამ როცა ქალაქი თუ ქვეყანა მთავრის ძალაუფლებასაა ნაჩვევი, ვისი საგვარეულოც უკვე გადაეგო, მაშინ, – რაკიღა, ერთის მხრივ, მორჩილებასაა ჩვეული, ხოლო მეორეს მხრივ, აღარც ძველი მთავარი ჰყავს, წინააღმდეგობებით გათიშულს აღარც ახლის არჩევის თავი აქვს და აღარც თავისუფლად ცხოვრების ძალი შესწევს, – ძნელად თუ აღმართავს იარაღს დამპყრობლის წინააღმდეგ. ამიტომაც მთავარს არ გაუჭირდება მისი მონადირება და თავისი მდგომარეობის განმტკიცება. რესპუბლიკებში კი, სადაც ცხოვრება დუღს და გადმოდუღს, მეტია სიძულვილი და მეტია შურისგების სურვილი. მათში არასოდეს ჩაქრება და არც შეიძლება ჩაქრეს დაკარგული თავისუფლების ხსოვნა. ამიტომაც ყველაზე ქმედითი საშუალებაა მათი დანგრევა ან მათში დასახლება.

თავი VI
ახალი სამთავროებისათვის, რომლებსაც საკუთარი იარაღითა და სიმამაცით იგდებენ ხელთ

ნურავის განაცვიფრებს ის გარემოება, რომ სრულიად ახალ სამთავროებზე, მთავარსა და სახელმწიფოზე საუბრისას, მე მოვიხმობ ყველაზე დიად მაგალითებს; რადგანაც კაცნი თითქმის ყოველთვის სხვების მიერ გაკვალული გზებით დადიან და მოქმედებითაც თავიანთ წინამორბედთ ბაძავენ, თუმცაღა არ ძალუძთ განუხრელად მისდიონ სხვის გზას, ანდა სიქველით გაუტოლდნენ მათ ვისაც ბაძავენ. ამიტომ კეთილგონიერი კაცი ყოველთვის დიდ ადამიანთა მიერ გაკვალულ გზას უნდა ირჩევდეს და მიბაძვითაც თავიანთი ღირსებით გამორჩეულთ უნდა ბაძავდეს, რათა მისი საკუთარი სიქველე, კიდევაც რომ ვერ ედრებოდეს წინაპართა თუ წინამორბედთა სიქველეს, ყოველ შემთხვევაში, რაღაცით მაინც გვაგონებდეს მას. დიახ, ის უნდა ბაძავდეს ჭკვიან მოისართ, რომელნიც – თუკი მიზანი ძალზე დაშორებული ეჩვენებათ, ვინაიდან მშვენივრად იცნობენ თავიანთი მშვილდის ძალას, – მაინც მონიშნულ ადგილზე უფრო მაღლა სატყორცნელად მომართავენ ხოლმე სამიზნეს, არა იმიტომ, რომ საკუთარი ძალით ანდა ისრით მიაღწიონ ამ სიმაღლეს, არამედ რათა ესოდენ მაღალი სამიზნის წყალობით უწიონ მიზანს.

მაშ, ასე, მე ვამბობ, რომ სრულიად ახალ სამთავროებში, რომლებსაც განაგებს ახალი მთავარი, ამ უკანასკნელს, თავისი სამფლობელოს შესანარჩუნებლად უფრო მეტი ან ნაკლები სიძნელის დაძლევა ელის, იმისდა კვალად, რაც უფრო მეტად ან ნაკლებად ქველია იგი. და რაკი თვითონ ის ფაქტი, რომ კერძო კაცი შეიძლება მთავარი გახდეს, თავისთავად გულისხმობს სიქველეს ან სვებედნიერებას, – კაცმა შეიძლება იფიქროს, რომ ერთიცა და მეორეც თანაბრად აიოლებს ამ სიძნელის დაძლევას. მაგრამ ის, ვინც სვებედნიერებას უფრო ნაკლებ უმადლის თავის აღზევებას, უფრო დიდხანს ინარჩუნებს საკუთარ მონაპოვარს. საქმეს, ცოტა არ იყოს, აიოლებს ის გარემოებაც, რომ მთავარი, რაკი სხვა საბრძანებელი არ გააჩნია, იძულებულია ახალ სამფლობელოში იცხოვროს. მაგრამ მივუბრუნდები მათ, ვინც სვებედნიერების კი არა, პირადი სიქველის წყალობით გახდნენ მთავარნი, და ვიტყვი, რომ ყველაზე ღირსეულნი იყვნენ მოსე, კიროსი, რომულუსი, თეზევსი[1] და ა. შ. და თუმცა მოსეზე აღარ გავაგრძელებთ სიტყვას, ვინაიდან ის მხოლოდ და მხოლოდ ღმრთის ნებისა და წინასწარგანჩინების აღმსრულებელი იყო, მაგრამ განცვიფრების ღირსია თუნდაც ის მადლი, რისი წყალობითაც მოსე ღმერთთან საუბრის ღირსი შეიქნა[2]. მაგრამ თუ დავუკვირდებით კიროსსა და სხვებს, რომლებმაც დაიპყრეს ან დააარსეს სამეფოები, დავინახავთ, რომ ისინიც განცვიფრების ღირსნი არიან, ხოლო თუ განვიხილავთ მათ მოქმედებებს და მათი ძალისხმევის თავისებურებებს, ვნახავთ, რომ ისინი მოსეს ქმედებათა მსგავსნი არიან, თუმცაღა ამ უკანასკნელს ესოდენ დიადი მოძღვარი ჰყავდა. მათი ცხოვრებისა და ღვაწლის განხილვა თვალნათლივ გვიჩვენებს, რომ საკუთარ სვებედნიერებას არაფერი უწყალობებია მათთვის, გარემოებათა გარკვეული დამთხვევის გარდა, რაც სხვა არა იყო რა, თუ არა ერთგვარი მასალა, რომელსაც თვითონ-

ვე მიანიჭეს ისეთი ფორმა, როგორიც სურდათ. გარემოებათა ამნაირი დამთხვევის გარეშე უთუოდ ჩაიშრიტებოდა მათი სულის სიმხნევე და შემართება, ხოლო სულიერი შემართების გარეშე ფუჭი იქნებოდა გარემოებათა ყოველგვარი დამთხვევა. ამიტომ მოსესთვის აუცილებელი იყო ეგვიპტელთა ტყვეობაში და მათგან შევიწროებული ეხილა ისრაელი, რათა მონობის უღლიდან თავის დაღწევის სურვილით აღძრული ხალხი გაეყოლიებინა უკან;[3] რომულუსი რომ რომის მეფე გამხდარიყო აუცილებელი გახლდათ ალბაში ადგილი აღარ დარჩენილიყო მისთვის და დაბადებითვე ბედის ანაბარა დაეგდოთ[4]; კიროსსაც მიდიელთა ბატონობით უკმაყოფილონი უნდა დახვედროდნენ სპარსელები[5], ხოლო მიდიელები – ხანგრძლივი მშვიდობიანობის შედეგად გააზიზებული და ქალაჩუნებად ქცეულნი; ვერც თეზევსი გამოავლენდა თავის სიქველეს, მიმოფანტულნი რომ არ დახვედროდნენ ათენელნი.

ასე რომ, მსგავსმა შემთხვევითობებმა განაპირობა ყველა ამ კაცის ბედნიერება, ხოლო უჩვეულო სიქველის საშუალება მისცა მათ, სათანადოდ შეეფასებინათ ამნაირი შემთხვევითობები, რითაც განადიდეს თავიანთი სამშობლო და ბედნიერებას აზიარეს იგი. ისინი, ვინც, ზემოხსენებულთა მსგავსად, სიქველის წყალობით ხდებიან მთავარნი, გაჭირვებით ეუფლებიან სამთავროებს, მაგრამ ადვილად ინარჩუნებენ მათ; ხოლო სიძნელეები, რომელთა გადალახვაც სამთავროს დაპყრობის შემდეგ უხდებათ, იმ ახალი წესრიგის თუ წეს-წყობილების შედეგია, რომელიც უთუოდ უნდა დააფუძნონ, რათა ძალაუფლება დაიმკვიდრონ და უზრუნველყონ თავიანთი უშიშროება. ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ არ არსებობს უფრო ძნელი, წარმატების თვალსაზრისით უფრო საეჭვო და უფრო სახიფათო საქმე, ვიდრე ახალი წესრიგის დაფუძნება. რადგანაც სიახლის დამნერგავს მტრად ექცევა ყველა, ვისთვისაც ხელსაყრელი იყო ძველი წესრიგი, ხოლო ისინი, ვისთვისაც, პირიქით, ახალი უფრო ხელსაყრელი იქნებოდა, ძალზე დუნედ და გაუბედავად იცავენ მას. ეს გაუბედაობა ნაწილობრივ აიხსნება მოწინააღმდეგეთა შიშით, რომელთაც მხარს უჭერს კანონი, ნაწილობრივ კი კაცთა უნდობლობით, რომელთაც არა სწამთ, რომ სიახლე სასიკეთო იქნება მათთვის, სანამ გამოცდილებით არ დარწმუნდებიან ამაში. აქედან გამომდინარე, როგორც კი ხელსაყრელ შემთხვევას დაიგულებენ, მტრები გააფთრებით გესხმიან თავს, მაშინ როდესაც მომხრეები ძალზე დუნედ და უხალისოდ გიცავენ, ასე რომ, ადვილი შესაძლებელია მათთან ერთად წააგო თავი.

ამ საკითხის გამოწვლილვით განსახილველად უნდა გავარკვიოთ, დამოუკიდებელნი არიან ეს განმაახლებელნი თუ სხვებზე დამოკიდებულნი, ანუ, რაც იგივეა, როგორ ახორციელებენ თავიანთ გეგმებს: თხოვნით თუ იძულებით? პირველ შემთხვევაში ყოველთვის მარცხს განიცდიან და ვერაფერსაც ვერ აღწევენ, მაგრამ როდესაც მხოლოდ თავიანთ თავზე არიან დამოკიდებულნი და შეუძლიათ საკუთარი ნება თავს მოახვიონ სხვებს, იშვიათად თუ რჩებიან ხელმოცარულნი. აი, რატომაა, რომ ყველა შეიარაღებული წინასწარმეტყველი იმარჯვებდა, უიარაღონი კი იღუპებოდნენ; ვინაიდან, ზემოთქმულის გარდა, ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ ხალხის ბუნება ცვალებადია და ამიტომ დარწმუნებით კი შეგიძლია ადვილად დაარწმუნო იგი, მაგრამ მასაც ასევე ადვილად შეუძლია უღალატოს შენს რწმენას. ამიტომ ყოველთვის მზად უნდა

იყო საიმისოდ, რომ თუ ხალხი რწმენას შეიცვლის, ძალით აიძულო, კვლავინდებურად ირწმუნოს ის რაც სწამდა. მოსე, კიროსი, თეზევსი და რომულუსი, რომ უიარაღონი ყოფილიყვნენ, ვერავის აიძულებდნენ გაეზიარებინა მათი მრწამსი და აღესრულებინა მათი ნება, როგორც ჩვენს დროში ძმა ჯიროლამო სავონაროლა[6] მაგალითი გვიჩვენებს ამას, რომელიც თავისივე ახალი წესრიგის ნანგრევებმა მოიყოლეს ქვეშ, როგორც კი ბრბომ ზურგი აქცია მის მრწამსს; თვითონ კი ვეღარ შესძლო შეენარჩუნებინა მორწმუნენი, ანდა საკუთარ მრწამსზე მოექცია ურწმუნონი.

ასე რომ, ამნაირ ადამიანებს დიდი სიძნელის გადალახვა უხდებათ, მაგრამ ყველა საფრთხე მხოლოდ მიზნისაკენ მიმავალ გზაზე ემუქრება მათ, რაც საკუთარი სიქველით უნდა აიცილონ თავიდან. მაგრამ როგორც კი სიძნელეს გადალახავენ და ხალხის ნდობას მოიხვეჭენ, როგორც კი მუსრს გაავლებენ ყველას, ვისაც, თავისი მდგომარეობით, შეიძლებოდა მათდამი შური აღძვროდა, ისინი ძლევამოსილნი, უზრუნველნი, ბედნიერნი და საყოველთაო პატივისცემით გარემოსილნი ხდებიან.

ესოდენ დიად მაგალითებს მე მინდა ერთი, შედარებით მოკრძალებული მაგალითიც დავუმატო, რომელიც ამისდა მიუხედავად, თავისებურად შეესატყვისება ზემოთ მოტანილთ, და რომელიც, ჩემის აზრით, ყველა სხვა მსგავსი მაგალითის მოხმობისგან მათავისუფლებს. მე ვგულისხმობ ჰიერონ სირაკუზელს[7], რომელიც კერძო პირი იყო და სირაკუზის მთავარი კი გახდა; თუმცაღა სვებედნიერებას არც მისთვის უწყალობებია რაიმე, გარემოებათა გარკვეული დამთხვევის გარდა. შევიწროებულმა სირაკუზელებმა თავიანთ მხედართმთავრად აირჩიეს იგი, შემდეგ კი, თავისი ღირსების წყალობით მათი მბრძანებელი შეიქნა. თუმცა ჯერ კიდევ მაშინ, როცა უბრალო მოკვდავი იყო, ისეთი სიქველით გამოირჩეოდა, რომ ყველა, ვისაც მის ცხოვრებაზე დაუწერია რამე, ერთხმად აღნიშნავს: საიმისოდ, რომ მეფე გამხდარიყო, მხოლოდ სამეფო აკლდაო. მან დაშალა ძველი ლაშქარი და მის ნაცვლად ახალი შექმნა; ზურგი აქცია ძველ მოკავშირეებს და ახლები შეიძინა. და რაკი ერთგული მოკავშირეები და მოლაშქრენი ჰყავდა, უკვე შეეძლო ამ საფუძველზე ყოველგვარი შენობა დაეშენებინა; ასე რომ, მას დიდი სიძნელის გადალახვა მოუხდა, მაგრამ აღარ გასჭირვებია მონაპოვრის შენარჩუნება.

თავი VII
ახალი სამთავროებისათვის, რომლებსაც სხვისი იარაღითა თუ სვებედნიერების წყალობით იგდებენ ხელთ

კერძო პირთათვის, რომელნიც სვებედნიერების წყალობით ხდებიან მთავარნი, ეს ადვილი საქმეა, მაგრამ ძალზე ძნელია ამ მდგომარეობის შენარჩუნება. ისინი დიდ სიძნელეს არ აწყდებიან მიზნისაკენ მიმავალ გზაზე, გეგონებათ, კი არ მიდიან, არამედ მიფრინავენო, მაგრამ სიძნელე მიზნის მიღწევისთანავე იჩენს თავს. მათ რიცხვს ეკუთვნიან ისინი, ვისაც ან ფულის ფასად უთმობენ სახელმწიფოებს, ან სხვა უწყალობებს ძალაუფლებას. ასე, დარიოსს იონიისა და ჰელესპონტის ქა-

ლაქების ტახტზე აჰყავდა სხვადასხვა პირნი, რათა ამ უკანასკნელთ მისი სახელითა და მისივე უსაფრთხოებისა და დიდებისათვის ემართათ ისინი[1]. ზუსტად ასევე აღწევდნენ იმპერატორობას კერძო პირნი, რომელნიც ძალაუფლებას ჯარისკაცების მოსყიდვით იგდებდნენ ხელში[2]. ისინი მთლიანად მათი აღმზევებლების ნებასურვილსა და სვებედნიერებაზე არიან დამოკიდებულნი, ხოლო ერთიც და მეორეც ძალზე ცვალებადია და არამყარი; აკი არ შეუძლიათ და ვერც ახერხებენ თავიანთი მდგომარეობის შენარჩუნებას: არ შეუძლიათ იმიტომ, რომ კაცმა, რომელიც თავისი დღე და წუთისოფელი კერძო პირის ცხოვრებით ცხოვრობდა, ძნელი წარმოსადგენია, წარმატებით გაართვას თავი მბრძანებლის როლს, თუკი მაღალი ნიჭიერებითა და სიქველით არ გამოირჩევა ვერ ახერხებენ იმიტომ, რომ ერთგული და სანდო მოლაშქრენი არა ჰყავთ. ეგეც არ იყოს, სახელდახელოდ შექმნილ სახელმწიფოებს, ისევე როგორც ყველაფერს, რაც სწრაფად იზრდება ბუნებაში, არ შეიძლება ღრმად ჰქონდეთ ფესვი გადგმული, რათა ქარიშხლის პირველსავე შემოტევას გაუძლონ; თუკი, რა თქმა უნდა, ეს ახალგამომცხვარი მთავრები იმნაირი სიქველით არ გამოირჩევიან, რომ ახერხებენ სწრაფად აუღონ ალღო შექმნილ ვითარებას, რათა შეინარჩუნონ ის, რაც ბედნიერმა სვემ უწყალობათ, და ამრიგად, უკვე ძალაუფლების ხელში ჩაგდების შემდეგ, ჩაყარონ იმის საფუძველი, რასაც სხვები გაცილებით უფრო ადრე აფუძნებენ.

მე მინდა მოვიტანო როგორც ერთის, ისე მეორის ნიმუში, ე. ი. იმისა, თუ როგორ აღწევენ მთავრის ძალაუფლებას: სიქველისა თუ სვებედნიერების წყალობით; ორივე ნიმუში ჩვენი თანადროული ცხოვრებიდანაა აღებული: მე ვგულისხმობ ფრანჩესკო სფორცასა და ჩეზარე ბორჯას. ფრანჩესკო, მისი საკუთარი საშუალებებისა და უჩვეულო სიქველის წყალობით, კერძო პირიდან მილანის დუკად იქცა; და რაც ძალების უდიდესი დაძაბვით მოიპოვა, უმცირესი ძალისხმევით შეინარჩუნა. მეორეს მხრივ, ჩეზარე ბორჯამ, ანუ როგორც ხალხში უწოდებდნენ, დუკა ვალენტინომ, მამამისის სვებედნიერების წყალობით ჩაიგდო ხელში ძალაუფლება და მსწრაფლ დაკარგა იგი, როგორც კი მამის მხარდაჭერა მოაკლდა, მიუხედავად იმისა, რომ, თავის მხრივ, ყველაფერი იღონა და ყველაფერი მოიმოქმედა, რისი ქმნაც მართებდა კეთილგონიერსა და სიქველით[3] შემკულ კაცს, რათა მტკიცედ მოეკიდებინა ფეხი იმ სამფლობელოებში, რომლებსაც სხვისი იარაღისა და სვებედნიერების წყალობით დაეუფლა. ვინაიდან, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, ვისაც წინასწარ არ ჩაუყრია საფუძველი, უჩვეულო სიქველის წყალობით, შეუძლია შემდგომ მაინც ჩაყაროს იგი, თუმცაღა ეს ძალზე სახიფათოა მშენებლისათვის და საშიში – შენობისათვის.

თუ თვალს გავადევნებთ დუკას მთელს მოქმედებას, დავინახავთ, რაოდენ მტკიცე საფუძველზე დააფუძნა მან თავისი მომავალი ძალმოსილება. ზედმეტად არ მიმაჩნია ამის გახსენება, ვინაიდან მომავალ მთავარს სახელმძღვანელოდ ვერ დავუსახავდი უკეთეს ნიმუშს, ვიდრე ამას გვთავაზობს დუკას მოქმედება. და თუ მის მიერ დანერგილი სიახლე არაფერში წაადგა მას, ეს აიხსნება ბედისწერის არნახული და უჩვეულო სიმუხთლით, და არ შეიძლება ბრალად დაედოს თვითონ დუკას.

ალექსანდრე VI-ს, თავისი ძის აღსაზევებლად, აწმყოშიც და მომავალშიაც მრავალი სიძნელე უნდა გადაელახა. ჯერ ერთი, ვერ ხედავდა, რა გზას უნდა დასდგომოდა, რომ ამა თუ იმ არასაეკლესიო სახელმწიფოს მბრძანებლად დაესვა იგი. მან იცოდა, რომ თუ განიზრახავდა რომელიმე სახელმწიფო წაერთმია ეკლესიისათვის, ამას არ დაუშვებდნენ არც მილანის დუკა და არც ვენეციელები[4], ვინაიდან ფაენცა და რიმინო უკვე ვენეციელთა გავლენის ქვეშ იყვნენ მოქცეულნი. ეგეც არ იყოს, ის ხედავდა, რომ იტალიის სამხედრო ძლიერება და, მით უმეტეს, ის ძალები, რომლებსაც შეეძლო დაყრდნობოდა, მთლიანად იმ ხალხის ხელშია, ვისაც არაფრად ეჭაშნიკებოდა პაპის განდიდება, და ამიტომ არ შეიძლება ჰქონოდა მათი იმედი: ისინი ორსინებს, კოლონებსა[5] და მათ თანამზრახველებს ემორჩილებოდნენ. ასე რომ, მას სხვა გზა არა ჰქონდა: ძირფესვიანად უნდა შეეცვალა არსებული მდგომარეობა და ერთმანეთისათვის გადაეკიდებინა იტალიის სახელმწიფოები, რათა, ამრიგად, ზოგიერთი მათგანის ხელში ჩაგდება მოეხერხებინა. თავისი გეგმის განხორციელება არ გასჭირვებია, ვინაიდან ამ დროისათვის სულ სხვა მიზეზებით წაქეზებული ვენეციელები უკვე მზად იყვნენ ფრანგები მოეხმოთ იტალიაში[6], რასაც ის არა თუ წინ არ აღუდგა, არამედ, პირიქით, ხელიც შეუწყო, რაკიღა მეფე ლუიმ განქორწინების ნება მისცა[7]. ამრიგად, მეფე ვენეციელების შეწევნითა და პაპის თანხმობით შემოვიდა იტალიაში და, მილანის აღებისთანავე[8], რომანიის დასაპყრობად მიაშველა ლაშქარი პაპს, რომელმაც მეფის დიდი სახელის წყალობით, ადვილად დაიმორჩილა იგი.

რომანიის დაპყრობისა და კოლონების დამხობის შემდეგ, დუკას, რომელსაც რომანიის შენარჩუნება და თავისი სამფლობელოების განვრცობა სურდა, ორი რამ უშლიდა ხელს: ჯერ ერთი, მისივე ლაშქარი, რომლის ერთგულებაც ძალზე აეჭვებდა, და, მეორეც, საფრანგეთის ნება-სურვილი; ანუ, რაც იგივეა, ის შიშობდა, რომ მისი მოკავშირე ორსინები განუდგებოდნენ და არამცთუ სხვა სამფლობელოების შემომტკიცების ნებას არ მისცემდნენ, არამედ უკვე შემომტკიცებულსაც წაართმევდნენ, და რომ არც საფრანგეთის მეფე დააკლებდა ხელს. ორსინებმა უკვე გამოამჟღავნეს თავი, როცა ფაენცას დაპყრობის შემდეგ დუკამ ბოლონიისაკენ აიღო გეზი: სწორედ აქ გამოჩნდა, რა უხალისოდ მიდიოდნენ ორსინები ამ ლაშქრობაში. რაც შეეხება მეფეს, მისი განზრახვა აშკარა შეიქნა დუკასათვის, როცა მან ურბინოს სადუკო დაიპყრო და დააპირა ტოსკანას დასხმოდა თავს: მეფემ ხელი ააღებინა ამ განზრახვაზე[9]. ამიტომაც დუკამ გადაწყვიტა, ამას იქით დამოკიდებული აღარ ყოფილიყო სხვის სვებედნიერებასა და იარაღზე. უწინარეს ყოვლისა, მან დაასუსტა ორსინებისა და კოლონების პარტია რომში, გადაიბირა და თვითონვე იყმო მათი მომხრე თავადები, დიდი ჯამაგირები დაუნიშნა მათ და, თვითეულის ღირსებისამებრ, სამხედრო თუ სამოქალაქო სამსახურში განამწესა ისინი, ასე რომ, რამდენიმე თვის განმავლობაში, ყველამ გული აიყარა ორსინებსა და კოლონებზე და დუკას მიემხრო. შემდგომ ამისა, მან ხელსაყრელ შემთხვევას დაუწყო ლოდინი, რათა გაენადგურებინა ორსინები, ისევე როგორც კოლონების გვარი დაამხო. მალე მშვენიერი შემთხვევა მიეცა, და მან კიდევ უფრო მშვენივრად გამოიყენა იგი.

ორსინები, რომლებიც გვიან მიხვდნენ, რომ დუკას და ეკლესიის აღზევება დაღუპვას უქადდა მათ, სათათბიროდ შეიკრიბნენ მანჯონესთან[10], პერუჯინოში. ამ თავყრილობიდან იღებს დასაბამს ურბინოს ამბოხება, აშლილობა რომანიაში და დუკას წინააღმდეგ მიმართული ურიცხვი მუქარა, რასაც მან ფრანგების შემწეობით დააღწია თავი. ძველი გავლენა რომ დაიბრუნა, აღარ ისურვა ფრანგებს ან უცხოელთა სხვა ლაშქარს დაყრდნობოდა, და ამიტომ ცბიერებას მიმართა: ისე მარჯვედ მოახერხა თავისი ხვაშიადის მიჩქმალვა, რომ სინიორ პავოლოს[11] მეშვეობით (ვისი გულის მოსაგებადაც დუკა არაფერს ზოგავდა და უშურველად სთავაზობდა სამოსელს, ფულსა თუ ცხენებს) ორსინები დაუზავდნენ მას; ასე რომ, თავიანთი მიამიტობის წყალობით, სინიგალიასთან[12] თვითონვე ჩაუცვივდნენ დუკას ხელში. და როცა მათ თავკაცებს მუსრი გაავლო, ხოლო მათი თანამდგომნი გადაიბირა, დუკამ საკმაოდ მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა თავის ძლიერებას: მას ეკუთვნოდა მთელი რომანია და ურბინოს სადუკო, მასვე უჭერდა მხარს იქაური მოსახლეობა, რომელსაც თანდათანობით უტკბებოდა თავისი კეთილდღეობა და რაკი საქმის ეს მხარე მოხსენიებისა და სხვების მხრივ მიბაძვის ღირსია, არ მინდა დუმილით ავუარო გვერდი მას.

რომანიას, ვიდრე მას დუკა იგდებდა ხელთ, უნიათო მთავრები მართავდნენ, რომლებიც თავიანთ ქვეშევრდომებზე კი არ ზრუნავდნენ, არამედ ყვლეფდნენ და ძარცვავდნენ მათ, რითაც უთანხმოების საბაბს უფრო აძლევდნენ ხალხს, ვიდრე თანხმობისას, ასე რომ ეს ქვეყანა ძარცვა-გლეჯის, ურთიერთჟლეტისა და ათასგვარი სხვა ძალადობის ნამდვილი ბუდე იყო. დუკამ გადაწყვიტა, რომ მის დასაშოშმინებლად და ხელისუფლებისადმი დასამორჩილებლად, უწინარეს ყოვლისა, საჭირო იყო მმართველობის სისტემის მოწესრიგება. ამიტომაც ხელისუფლების სათავეში ჩააყენა მესსერ რემირო დ'ორკო[13], სასტიკი და გაქნილი კაცი და შეუზღუდავი უფლებები მიანიჭა მას. ამ უკანასკნელმა მოკლე ხანში დააშოშმინა და გააერთიანა ქვეყანა, რითაც დიდი სახელი დაიგდო ხალხში. შემდგომ ამისა, დუკამ გადაწყვიტა, რომ ესოდენ შეუზღუდავი ძალაუფლება უკვე აღარ შეესაბამებოდა შექმნილ ვითარებას, რადგანაც შიშობდა, ვაითუ ხალხისთვის აუტანელი შეიქმნესო, და ამიტომ ქვეყნის შუაგულში სამოქალაქო სამსჯავრო დააარსა, სადაც თვითეულ ქალაქს თავისი წარმომადგენელი ჰყავდა. სამსჯავროს დიდებული თავკაცი ედგა სათავეში. და რაკი დუკას მშვენივრად ესმოდა, რომ უწინდელი სისასტიკის წყალობით მოქალაქეთა სიძულვილი დაიმსახურა, ამიტომ ამ გრძნობის ძირფესვიანად აღმოსაფხვრელად და მათი გულის მოსანადირებლად, გადაწყვიტა დაემტკიცებინა, რომ თუკი ხელისუფალნი მართლაც იჩენდნენ სისასტიკეს, ეს პირადად მისი ბრალი კი არ იყო, არამედ მისი მოხელის გულმხეცობისა. როგორც კი დრო იხელთა, ერთ სისხამ დილით ბრძანა, დ'ორკოს შუაზე გაჩეხილი გვამი ჩეზენას[14] მოედანზე გამოეტანათ, ხოლო გვერდით ხის ჯირკი და გასისხლიანებული ცული დაეგდოთ. ამ საზარელმა სანახაობამ დააშოშმინა და, იმავდროულად, კიდევაც შეაძრწუნა ხალხი. მაგრამ კვლავ მივუბრუნდეთ შეწყვეტილ ამბავს.

მე ვამბობ, რომ მას შემდეგ, რაც დუკა საკმაოდ მომძლავრდა და უშუალო საფრთხისაგანაც ნაწილობრივ დაიზღვია თავი, იმის წყალობით, რომ თავის ნებაზე გარ-

დაქმნა სამხედრო საქმე და გაანადგურა მოქიშპე მეზობლების ლაშქარი, ახალი სამფლობელოების დაპყრობის გზაზე მას მხოლოდ საფრანგეთიღა ეღობებოდა წინ; ვინაიდან დუკამ იცოდა, რომ მეფე, რომელიც გვიან მიხვდა თავის შეცდომებს, გასაქანს არ მისცემდა მას. ამიტომაც ახალი მოკავშირეების ძებნას შეუდგა[15] და ორჭოფულად ექცეოდა ფრანგებს, როცა ისინი ნეაპოლის სამეფოს უტევდნენ გაეტას[16] გარშემოწყობილი ესპანელების წინააღმდეგ. დუკას მათგან თავის დაზღვევა სურდა და, ალბათ, მოკლე ხანშიც შესძლებდა ამას, ალექსანდრე რომ ცოცხალი ყოფილიყო. აი, რანაირ ღონისძიებებს ახორციელებდა იგი სადღეისო საქმეების მოსაგვარებლად. რაც შეეხება მერმისს, მას ყველაზე მეტად აფიქრებდა ერთი გარემოება: როგორ მოიქცეოდა ეკლესიის ახალი მეთაური, კეთილმოწყალე იქნებოდა მის მიმართ თუ შეეცდებოდა ისიც წაერთმია მისთვის, რაც ალექსანდრემ მისცა.

ის ფიქრობდა, რომ აქ შეიძლება ოთხი სხვადასხვა გზა აერჩია კაცს: ჯერ ერთი, მუსრი გაევლო მის მიერ სამკვიდრომოშლილ მბრძანებელთა მთელი საგვარეულოებისათვის, რათა პაპს აღარ დარჩენოდა მათი გამოსარჩლების საბაბი; მეორეც, გადმოებირებინა რომის მთელი თავადობა, რათა მათი შემწეობით აელაგმა პაპის პატივმოყვარეობა; მესამეც, შეძლებისდაგვარად მოენადირებინა კარდინალთა კოლეგიის გული, და, მეოთხეც, პაპის სიკვდილამდე ჩაეგდო ხელში იმნაირი ძალაუფლება, რომ შესაძლებლობა ჰქონოდა საკუთარი ძალებით მოეგერიებინა მის წინააღმდეგ მიმართული პირველი შეტევა. ამ ოთხი გზიდან, ალექსანდრეს სიკვდილის ჟამს, სამი უკვე გავლილი იყო და მეოთხის გალევასაც ბევრი აღარაფერი უკლდა. სამკვიდრომოშლილ მბრძანებელთაგან მუსრი გაავლო ყველას, ვისი მოხელთებაც კი შესძლო, და მხოლოდ თითო-ოროლამ თუ დააღწია თავი; რომაელი თავადებიც გადმოიბირა და კოლეგიაშიც ბევრი თანამდგომი გაიჩინა. რაც შეეხება სამფლობელოებს, პერუჯა და პიომბინო უკვე მის ხელში იყო და ტოსკანის დამორჩილებასაც აპირებდა; პიზა იძულებული შეიქნა მფარველობა ეთხოვა მისთვის, და რაკი საფრანგეთის შიში აღარა ჰქონდა (ანკი რაღა უნდა ჰქონოდა, მას შემდეგ, რაც ესპანელებმა ნეაპოლის სამეფო წაართვეს ფრანგებს, და, ამრიგად, ერთნიცა და მეორენიც იძულებულნი იყვნენ მასთან დამეგობრებაზე ეზრუნათ), ალბათ, პიზასაც დაესხმოდა თავს[17]. ამის შემდეგ, ლუკაცა და სიენაც, ცალმხრივ, ფლორენციელებისადმი შურისა და, მეორეს მხრივ, შიშის გამო, დაუყოვნებლივ დანებდებოდნენ და ფლორენცია გამოუვალ მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა. ამისათვის რომ მიეღწია (და უნდა მიეღწია სწორედ იმ წელს, როცა ალექსანდრე გარდაიცვალა), ისეთ ძლიერებასა და გავლენას მოიხვეჭდა, რომ სხვის სვებედნიერებასა და იარაღზე კი აღარ იქნებოდა დამოკიდებული, არამედ მხოლოდ საკუთარ ძალმოსილებასა და სიქველეზე და თვითონვე შესძლებდა თავის გატანას. მაგრამ ალექსანდრემ მხოლოდ ხუთი წელი იცოცხლა მას შემდეგ, რაც დუკამ ხმალი აღმართა[18]. მამამ მაშინ დაუტევა იგი, როცა საბოლოოდ მხოლოდ რომანია იყო შემომტკიცებული, ყოველივე დანარჩენი კი ჯერ ისევ ჰაერში ეკიდა; დაუტევა ორ მტრულად განწყობილ ძლევამოსილ მხედრობას შორის[19], და თანაც, სასიკვდილოდ გადადებული. მაგრამ დუკა ისე შეუპოვარი იყო და ქედუხრელი, ისე კარგად იცოდა, რითი შეიძლებოდა ხალხის გუ-

ლის მოგება და რითი – მომდურება მისი, იმდენად მტკიცე იყო უმოკლეს ხანში მის მიერ ჩაყრილი საფუძველი, ზურგსუკან რომ მტრის ორი ლაშქარი არ ჰყოლოდა ჩასაფრებული, ანდა თვით მისთვის ჯანმრთელობას არ ეღალატა, უთუოდ დასძლევდა ყველა სიძნელეს.

ხოლო მის მიერ ჩაყრილი საფუძველი რომ მართლა მტკიცე იყო, იქიდანაც ჩანს, რომ რომანია თვეზე მეტ ხანს ელოდა დუკას[20]; რომშიაც, უკვე სულთმობრძავს არაფერი ემუქრებოდა, და თუმცა იქ ჩავიდნენ ბალიონები, ვიტელები და ორსინები[21], მაგრამ მის წინააღმდეგ არავინ გაჰყვა მათ; იმასაც მიაღწია, რომ, თუ პაპი ვერ გახდა ის, ვინც მას უნდოდა, ყოველ შემთხვევაში, ვერც ის ავიდა პაპის ტახტზე, ვინც მას არ სურდა. ამიტომ ალექსანდრეს სიკვდილის ჟამს რომ ავად არ ყოფილიყო, ყველაფერს ადვილად შემოუვლიდა. იმ დღეებში, როცა იულიუს II-ს ირჩევდნენ[22], თვითონვე მითხრა[23], რომ ყველაფერზე ფიქრობდა, რაც შეიძლება მომხდარიყო მამამისის სიკვდილის შემდეგ, და თურმე ყველაფერს თავისი წამალი გამოუძებნა. მაგრამ მამის სიკვდილის ჟამს რომ თვითონაც უკვე ცალი ფეხი სამარეში ედგა, ეს აზრადაც არასოდეს მოსვლია თავში[24].

ამრიგად, დუკას ყველა მოქმედებას ერთობლივად რომ განვიხილავ, მე ვერაფერს ვაყვედრი მას. პირიქით, ჩემის აზრით, ის შეიძლება ნიმუშად დავუსახოთ (და აკი დავუსახე კიდეც) ყველას, ვინც სხვისი სვებედნიერებისა და იარაღის წყალობით მიაღწია ძალაუფლებას. ეგზომ დიდსულოვანსა და მაღალი ზრახვით ანთებულ კაცს სხვაგვარად არ შეეძლო მოქცევა და მისი გეგმების ხორცშესხმას ხელი შეუშალა მხოლოდ და მხოლოდ ალექსანდრეს უდღეურობამ და მისმავე საკუთარმა სნეულებამ. ამიტომ ის, ვისაც აუცილებლად მიაჩნია თავის ახალ სამფლობელოში მტრებისაგან დაიზღვიოს თავი, შეიძინოს მეგობრები, ძალითა თუ ცბიერებით სძლიოს მტერს, სიყვარული და შიში ჩაუნერგოს ხალხს, ხოლო ლაშქარს – მორჩილება და მოწიწება, მუსრი გაავლოს ყველას, ვისაც შეუძლია ან ვალად აძევს რაიმე ავნოს მას, ახლებურად გარდაქმნას ძველი წესრიგი, იყოს მკაცრი და მოწყალე, დიდსულოვანი და გულუხვი, დაშალოს არასაიმედო მხედრობა და მის ნაცვლად შექმნას ახალი, მეგობრული ურთიერთობა იქონიოს მეფეებსა და მთავრებთან, რათა ისინი სიხარულით სწყალობდნენ და შიშით შეურაცხყოფდნენ მას, – ვერსად იპოვის მისაბაძ დუკას მოქმედებებზე უფრო დიდებულ ნიმუშს.

ერთადერთი, რაც მას შეიძლება ვუსაყვედუროთ, ეს იულიუს II-ს არჩევა გახლავთ; აქ კი მან მართლაც რომ არასახარბიელო არჩევანი მოახდინა, ვინაიდან, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, თუკი არ შეეძლო თავისი ნებასურვილით აერჩია პაპი, ყოველ შემთხვევაში, ის მაინც შეეძლო, რომ პაპობის ყოველი მოსურნისათვის გადაეღობა გზა. ამიტომ არამც და არამც არ უნდა დათანხმებოდა იმ კარდინალების პაპად არჩევას, რომელნიც ოდესღაც შეურაცხყო, ანდა რომელთა შიშიც მის მიმართ, პაპად არჩევის შემდეგ, საფუძველს მოკლებული არ იქნებოდა. ვინაიდან კაცთა ყოველგვარ მტრობას შიში ან სიძულვილი უდევს საფუძვლად. მის მიერ შეურაცხყოფილთა შორის იყვნენ სან პიეტრო ად ვინკულა, კოლონა, სან ჯორჯო, ასკანიო[25]. ყველა დანარჩენს, პაპად არჩევის შემდეგ, მისი შიში უნდა ჰქონოდა, რუანელისა[26] და

ესპანელების გარდა: ამ უკანასკნელთ – თავიანთი ერთსულოვნებისა და ურთიერთშემწეობის წყალობით, პირველს – თავისი ძლიერების გამო, ვინაიდან მას ზურგს უმაგრებდა მთელი საფრანგეთის სამეფო. ამიტომ დუკას, უწინარეს ყოვლისა, უნდა ეცადა, რომ ესპანელი დაესვათ პაპის ტახტზე, ან არა და, რუანელისათვის უნდა დაეჭირა მხარი და არა სან პიეტრო ად ვინკულასათვის. რადგანაც სცდება, ვინც ფიქრობს, რომ ახალი ქველმოქმედება ძველ შეურაცხყოფას ავიწყებს დიდ ადამიანებს. ამრიგად, დუკამ შეცდომა დაუშვა ამ არჩევანში, რაც მისი აღსასრულის მიზეზად იქცა.

თავი VIII
იმათთვის, ვინც დანაშაულებრივი გზით აღწევენ მთავრის ძალაუფლებას

რაკიღა კერძო პირს შეუძლია ორი სხვა გზითაც გახდეს მთავარი (ვინაიდან ეს ყოველთვის სვებედნიერებასა თუ სიქველეზე როდია დამოკიდებული), ჩემის აზრით, დუმილით არ უნდა ავუაროთ გვერდი ამას, თუმცა მართებული იქნებოდა ერთ-ერთ მათგანზე უფრო დაწვრილებით გველაპარაკა იქ, სადაც რესპუბლიკებზე ვმსჯელობთ. ეს ორი გზა შემდეგია: პირველი, როცა მთავრის ძალაუფლებას რაიმე დანაშაულისა თუ ბოროტმოქმედების გზით იგდებენ ხელთ, და მეორე, როცა კერძო მოქალაქე თავისი სამშობლოს მთავარი ხდება თანამოქალაქეთა კეთილგანწყობილების წყალობით. პირველი გზის ნიმუშად ორ მაგალითს მოვიტან, ერთს ძველსა და მეორეს ახალს, თუმცა მათ დაწვრილებით გარჩევას არ შევუდგები, ვინაიდან, ჩემის აზრით, თავისთავადაც ცხადნი არიან მისთვის, ვინც იძულებულია მიბაძოს მათ.

სიცილიელი აგათოკლე[1] არა მარტო კერძო პირი იყო, არამედ მდაბალი და მდაბიური წარმოშობისაც, მაგრამ მაინც სირაკუზის მთავარი გახდა. ის მეთუნის შვილი[2] იყო და თავისი დღე და წუთისოფელი ბოროტმოქმედის ცხოვრებით ცხოვრობდა. მაგრამ, თავისი ავკაცობის მიუხედავად, სულისა და ხორცის ისეთი სიძლიერით გამოირჩეოდა, რომ, სამხედრო სამსახურში ჩამდგარმა, თანმიმდევრობით გაიარა ყველა საფეხური და სირაკუზის პრეტორობას მიაღწია. ამ ადგილზე მოკალათებულმა მთავრად გახდომა განიზრახა და გადაწყვიტა, ყველას გვერდის ავლით, თვითნებურად და მოძალადურად ესარგებლა იმით, რაც ნებსითა და საერთო თანხმობით დაუთმეს სხვებმა. თავისი გეგმა ჰამილკარ კართაგენელს[3] გაანდო, რომელიც იმხანად თავისი ლაშქრითურთ სიცილიაში ომობდა, და ერთ დილას, ვითომდა რესპუბლიკისათვის საჭირბოროტო საკითხის განსახილველად შეჰყარა სირაკუზის სენატი და ხალხი, თავის ჯარისკაცებს კი უბრძანა, დათქმულ ნიშანზე, დარეოდნენ და მუსრი გაევლოთ მთელი სენატისა და ყველაზე მდიდარი მოქალაქეებისათვის[4]. მათი გაჟლეტის შემდეგ აგათოკლემ ხელთ იგდო მთავრის ძალაუფლება ამ ქალაქში და ყოველგვარი შინა აშლილობის გარეშე შეინარჩუნა იგი. და თუმცა ორჯერ დაამარცხეს და, ბოლოს და ბოლოს, ალყაშიც მოიმწყვდიეს კართაგენელებმა, მაგრამ არა მარტო დაიცვა თავისი ქალაქი, არამედ თავისი ლაშქრის ერთი ნაწილი მეცხოვნედ დატო-

ვა იქ, მეორეთი კი აფრიკაში შეიჭრა[5], მოკლე ხანში გაათავისუფლა სირაკუზა[6] და აიძულა კართაგენელები უკიდურეს დათმობაზე წასულიყვნენ: ხელშეკრულების თანახმად, ისინი იძულებულნი იყვნენ მარტოოდენ აფრიკაზე მბრძანებლობას დასჯერებოდნენ, სიცილია კი აგათოკლესათვის დაეთმოთ.

ვინც ამ კაცის მოქმედებას თვალს გაადევნებს, ვერაფერს ან ცოტა რასმე თუ ჰპოვებს ისეთს, რაც შეიძლება ბედის კეთილმოწყალებას მიეწეროს; ვინაიდან, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, ვიღაცის შემწეობით კი არ მიუღწევია მთავრის ძალაუფლებისათვის, არამედ იმის წყალობით, რომ სამხედრო სამსახურში თანმიმდევრულად განვლო ყველა საფეხური, რისთვისაც ათასნაირ ქარცეცხლში უნდა გაევლო, ხოლო შემდეგ თავდაუზოგავად იბრძოლა ძალაუფლების შესანარჩუნებლად. მაგრამ ქველი მაინც არ შეიძლება ეწოდოს თანამოქალაქეთა მკვლელს, მეგობრების გამყიდველს, მუხანათს, გულმხეცსა და უღმერთო კაცს. ამნაირი თვისებების წყალობით, შეიძლება ძალაუფლება კი იგდო ხელთ მაგრამ ვერ მოიხვეჭ დიდებას. თუ კარგად დავუკვირდებით აგათოკლეს ქედუხრელობას, რომლის წყალობითაც ის არად აგდებდა საფრთხეს და თავიდან იცილებდა მტრების მუქარას, მის დიდსულოვნებას, რომლის წყალობითაც არაერთხელ უმარჯვნია და თავის სასარგებლოდ შემოუტრიალებია, ერთის შეხედვით, ხელიდან წასული საქმე, თითქოს ვერც ავხსნით, რატომ უნდა ვაყენებდეთ მას ყველაზე სახელგანთქმულ მხედართმთავრებზე დაბლა. მაგრამ მისი აღვირახსნილობა, სისასტიკე და გულმხეცობა, ისევე როგორც მისი ურიცხვი დანაშაული, არ გვაძლევენ იმის უფლებას, რომ დიდი ადამიანების გვერდით მივუჩინოთ ადგილი. ამრიგად, შეუძლებელია სვებედნიერებას ან სიქველეს მიეწეროს ის, რასაც მან როგორც ერთის, ისე მეორის გარეშე მიაღწია.

ჩვენს დროში, ალექსანდრე VI-ის მმართველობისას, ბავშვობიდანვე დაობლებული ოლივეროტო და ფერმოს[7] აღზრდა ბიძამისმა (დედის მხრივ) ჯოვანი ფოლიანიმ იდო თავს და, ჯერ კიდევ პირტიტველა ყმაწვილი, სამხედრო სამსახურში განამწესა, სადაც მისი უფროსი იყო პავოლო ვიტელი[8]; აქ ის ზედმიწევნით უნდა დაუფლებოდა სამხედრო ხელოვნებას, რათა შემდეგ დიდი ჩინისათვის მიეღწია. პავოლოს სიკვდილის შემდეგ, მისი ძმის ვიტელოცოს[9] მეთაურობით მსახურობდა ჯარში, და თავისი ნიჭის, ისევე როგორც სულის სიმხნევისა და ტანის სიმრთელის წყალობით, სულ მალე ერთი ყველაზე გამორჩეული კაცი შეიქმნა. მაგრამ რაკი სხვის სამსახურში ყოფნა ეთაკილებოდა, გადაწყვიტა, ფერმოს ზოგიერთ მოქალაქეზე დაყრდნობით, რომლებსაც თავიანთი სამშობლოს თავისუფლებას მისი მონობა ერჩიათ, და ვიტელოცოს მხარდაჭერით, ხელში ჩაეგდო ფერმო. ამ მიზნით, ჯოვანი ფოლიანის მისწერა: ამდენი ხანია შინ არ ვყოფილვარ და ამიტომ მინდა მოგინახულოთ თქვენცა და ჩემი ქალაქიც, და თუ შესაძლო იქნება, ჩემს მამულსაც ახლო გავეცნოო; და რაკი მთელის არსებით მხოლოდ პატივის მოხვეჭას ცდილობდა, ამიტომ, რათა თავისი თანამოქალაქეებისათვის დაემტკიცებინა, რომ ტყუილუბრალოდ არ დაუკარგავს დრო, სურვილს გამოსთქვამდა, ერთი ზარ-ზეიმით, მეგობრებისა და მსახურების ასკაციანი ამალის თანხლებით ჩასულიყო ფერმოში; თანაც ბიძამისს სთხოვდა, ეცადე, ფერმოს მცხოვრებნიც პატივით შემხვდნენ, ვინაიდან ამ პატივს თანაბრად ვიმსახურებთ არა

მარტო მე, არამედ შენც, როგორც ჩემი აღმზრდელიო. ფოლიანიმ ყველაფერი შეუსრულა დისწულს, ცდა არ დაუკლია, რომ ფერმოელებსაც პატივით მიეღოთ იგი და თავის სახლში მიიპატიჟა. რამდენიმე დღე რომ დაჰყო იქ და ყველაფრის თადარიგი დაიჭირა, რაც საჭირო იყო მომავალი ბოროტმოქმედების აღსასრულებლად, ოლივეროტომ დიდებული წვეულება გამართა, რომელზედაც ჯოვანი ფოლიანი და ფერმოს ყველა წარჩინებული მოქალაქე მიიწვია. როცა სმა-ჭამასა და ამნაირი წვეულებისათვის ჩვეულებრივ მხიარულებას მორჩნენ, ოლივეროტომ განზრახ ჩამოაგდო სიტყვა ყველასათვის მწვავე საკითხზე, კერძოდ, პაპ ალექსანდრესა და მისი ძის ჩეზარეს სიდიადესა და მათ საქმეებზე. ჯოვანისა და დანარჩენი სტუმრების პასუხები რომ მოისმინა, ოლივეროტო ანაზდეულად წამოხტა და განაცხადა: ამ საკითხზე უფრო განმარტოებულ ადგილას უნდა ვილაპარაკოთო და მეორე ოთახში გავიდა, სადაც ჯოვანი და დანარჩენი მოქალაქენიც გაჰყვნენ. მაგრამ დასხდომაც ვერ მოასწრეს, რომ გამოცვივდნენ წინასწარ მიმალული ჯარისკაცები და ჯოვანიცა და დანარჩენი წვეულნიც ხმლებით აკუწეს. ამ ხოცვა-ჟლეტის შემდეგ, ოლივეროტო ცხენს მოახტა, ჭენებით გაიარა ქალაქი და ალყა შემოარტყა სასახლეს, სადაც უმაღლესი თანამდებობის მოხელენი იმყოფებოდნენ. შიშმა აიძულა ისინი დამორჩილებოდნენ მას და ახალი მთავრობა შეექმნათ, რომელსაც თვითონ ჩაუდგა სათავეში[10]. იმათი დახოცვის შემდეგ, ვინც უკმაყოფილობის გამო შეიძლებოდა წინ აღდგომოდა, ოლივეროტომ ახალი, სამოქალაქო თუ სამხედრო განაწესებით განიმტკიცა მდგომარეობა. ასე რომ, მთავრის ძალაუფლების ხელში ჩაგდებიდან ერთი წლის შემდეგ არა მარტო არხეინად გრძნობდა თავს ქალაქ ფერმოში, არამედ მეზობლებისთვისაც საშიში შეიქმნა და მისი ძლევა ისევე ძნელი იქნებოდა, როგორც აგათოკლესი, თავისივე მიამიტობით რომ არ ჩავარდნოდა ხელში ჩეზარე ბორჯას, როცა მან, როგორც მოგახსენეთ, სინიგალიასთან შეიპყრო ორსინები და ვიტელები; ისიც იქვე შეიპყრეს და ბიძის მკვლელობიდან ერთი წლის თავზე მოაშთეს ვიტელოცოსთან, თავის მოძღვართან ერთად, რომელიც მას ასწავლიდა არა მარტო სიმამაცეს, არამედ ავკაცობასაც.

შესაძლოა, ვინმეს აღეძრას ასეთი კითხვა: რითი აიხსნება, რომ აგათოკლესა და სხვა მისთანებს, ურიცხვი გამცემლობისა და სისასტიკის მიუხედავად, დიდხანს შეეძლოთ არხეინად ეცხოვრათ თავის სამშობლოში და გარეშე მტრებისაგან დაეცვათ თავი; ამასთან, მოქალაქეებს ერთხელაც არ მოუწყვიათ შეთქმულება მათ წინააღმდეგ, მაშინ როდესაც ბევრი სხვა მთავარი, ასეთივე სისასტიკის წყალობით, თვით მშვიდობიანობის დროსაც ვერ ახერხებდა სახელმწიფოს შენარჩუნებას, ომიანობის მშფოთვარე დროზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, ჩემის აზრით, ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ იყენებენ სისასტიკეს: ავად თუ კარგად. კარგად იყენებენ (თუკი ბოროტების მიმართ შეიძლება ითქვას: კარგადო) მაშინ, როცა მხოლოდ ერთხელ მიმართავენ მას, როგორც თავდაცვის აუცილებელ საშუალებას, შემდეგ კი ხელს იღებენ მასზე და მხოლოდ იმას ცდილობენ რაც შეიძლება მეტი სარგებლობა მოუტანონ თავის ქვეშევრდომთ. ავად იყენებენ მაშინ, როცა თავდაპირველად მხოლოდ ნაწილობრივ ავლენენ მას, შემდეგ კი დროთა განმავლობაში, არამცთუ არ ამცირებენ, პირიქით, თანდათანობით ზრდიან. ვინც პირველ გზას ირჩევს, ღმრთისა და კაცთა

შეწევნით, ასე თუ ისე, მაინც პოულობს გამოსავალს თავისი მდგომარეობიდან, როგორც მაგალითად აგათოკლე. სხვების საქმე კი ხელიდან წასულია. აქედან გამომდინარე, ამა თუ იმ სახელმწიფოს ხელში ჩაგდებისას დამპყრობელმა ერთბაშად, ერთის დაკვრით უნდა გამოიჩინოს მთელი სისასტიკე, რათა შემდეგ ყოველდღიურად აღარ დასჭირდეს მისი გამოყენება, და, ამრიგად, შესძლოს ხალხის დაშოშმინება და, ქველმოქმედების წყალობით, მისი გულის მოგება. ის, ვინც სიმხდალისა თუ უგუნურების გამო, სხვაგვარად იქცევა, ყოველთვის იძულებული იქნება მახვილი ეპყრას ხელში და ვერასოდეს ვერ შესძლებს თავის ქვეშევრდომებზე დაყრდნობას, ვინაიდან, მუდმივი და დაუსრულებელი მუქარის გამო, ეს უკანასკნელნიც ვერასოდეს ამოისუნთქავენ შვებით მის ხელში. ამიტომ სისასტიკე ერთბაში და ერთჯერადი უნდა იყოს, რათა ხალხს გონს მოსვლის საშუალება არ მიეცეს და, ამრიგად, ნაკლებ მტკივნეულად განიცადოს იგი, ქველმოქმედება კი ნელ-ნელა, წვეთ-წვეთობით უნდა გამოავლინო, რათა ხალხმა უკეთ შესძლოს მისი შეტკბობა.

მაგრამ ყველაზე არსებითია მთავარსა და მის ქვეშევრდომებს შორის იმნაირი ურთიერთობის დამყარება, რომ ვერავითარმა გარემოებამ, ვერც ავმა და ვერც კარგმა, ვეღარ შესძლოს მისი დარღვევა: რადგანაც გაჭირვების ჟამს არც ბოროტის ქმნა დაგაყრის ხეირს და არც სიკეთე წაგადგება რამეში, ვინაიდან, რაკიღა იძულებითი იქნება, ვერავის მოიმადლიერებ იმით.

თავი IX
სამოქალაქო სამთავროსათვის

ახლა გადავიდეთ იმ შემთხვევაზე, როცა კერძო პირი ბოროტმოქმედებისა თუ სხვა რამ აუტანელი ძალადობის გზით კი არა, არამედ თავისი თანამოქალაქეების კეთილგანწყობილების შედეგად ხდება მთავარი; ამას შეიძლება ეწოდოს სამოქალაქო მმართველობა, რომლის მისაღწევადაც არც სრულქმნილი სიქველეა საჭირო და არც უსაზღვრო ბედნიერება, არამედ, უმალ, ბედნიერებასთან წილნაყარი ცბიერება. ამნაირი ძალაუფლების ხელში ჩასაგდებად საჭიროა ან ხალხის, ან კიდევ დიდებულთა კეთილგანწყობილება. ვინაიდან ყველა ქალაქში ვხვდებით ამ ორ სხვადასხვა დაჯგუფებას, რაც იმითაა გამოწვეული, რომ ხალხს არ სურს დიდებულები მბრძანებლობდნენ და ავიწროებდნენ მას, დიდებულებს კი, პირიქით, სურთ მბრძანებლობდნენ და ავიწროებდნენ ხალხს. ამ ორი სხვადასხვა სულისკვეთების ურთიერთდაპირისპირებულობას ქალაქში სამიდან ერთ-ერთი შედეგი მოსდევს: ან მბრძანებლობა, ან თავისუფლება, ან თავაშვებულობა. მბრძანებლობის მიზეზი ან ხალხია და ან დიდებულები, იმისდა მიხედვით, თუ რომელი მხარე მოიგდებს საამისო შემთხვევას ხელში. ასე მაგალითად, დიდებულები, როგორც კი დარწმუნდებიან, რომ ხალხს ვეღარ აოკებენ, მთელ თავიანთ გავლენას ერთ კაცს მიანიჭებენ და მთავრად დასვამენ, რათა მისი მფარველობის ქვეშ თავიანთ ნებაზე იპარპაშონ. ასევე ხალხიც, როცა დაინახავს, რომ დიდებულებს წინააღმდეგობას ვეღარ უწევს,

მთელს თავის ძალმოსილებას ერთ კაცს გადასცემს და ხელისუფლების სათავეში აყენებს მას, რათა თავის მფარველად ეგულებოდეს. ის, ვინც დიდებულთა შემწეობით აღწევს მთავრის ძალაუფლებას, უფრო ძნელად ინარჩუნებს მას, ვიდრე ის, ვინც ხელისუფლებას ხალხის შემწეობით უდგება სათავეში; ვინაიდან, პირველ შემთხვევაში, მთავარს გარს ახვევიან დიდებულები, რომლებსაც მასზე ნაკლებად როდი მოაქვთ თავი, და რომლებსაც ის, ამის გამო, ვერც თავის ნებაზე ათამაშებს და ვერც რასმე უკარნახებს. მაშინ როდესაც ის, ვინც ხალხის შემწეობით აღწევს მთავრის ძალაუფლებას, ერთპიროვნული მბრძანებელი ხდება და ირგვლივ არავინ, ან თითქმის არავინა ჰყავს ისეთი, ვინც ურჩობას გაუბედავს.

ეგეც არ იყოს, თუ წრფელ გზას აირჩევს და არავის შეავიწროებს, მთავარი ვერას დიდებით ვერ დააკმაყოფილებს დიდებულებს, ხალხის დაკმაყოფილებას კი დიახაც შესძლებს, ვინაიდან ხალხი უფრო პატიოსან მიზანს ისახავს, რადგანაც მხოლოდ იმას მიელტვის, რომ არავის დააჩაგვრინოს თავი, დიდებულებს კი ყველაზე მეტად სწორედ მისი დაჩაგვრა სურთ. გარდა ამისა, მთავარს ყოველთვის შეუძლია მტრულად განწყობილი ხალხისაგან დაიზღვიოს თავი, დიდებულებისაგან კი არა, ვინაიდან ხალხი მრავალრიცხოვანია, დიდებულები კი ცოტანი არიან. და მართლაც, რა შეუძლია მტრულად განწყობილ ხალხს? დიდი-დიდი, ზურგი აქციოს მთავარს; მტრულად განწყობილ დიდებულებს კი შეუძლიათ არა მარტო ზურგი აქციონ, არამედ აშკარადაც დაუპირისპირდნენ მას, ვინაიდან ისინი უფრო წინდახედულნი არიან, უფრო მზაკვარნი, ყოველთვის დროულად იზღვევენ თავს და მის მხარეზე გადადიან, ვისაც, მათის აზრით, გამარჯვება უნდა დარჩეს. მთავარი იძულებულია ყოველთვის ერთსა და იმავე ხალხთან იცხოვროს, მაშინ როდესაც დიახაც შეუძლია ერთი და იმავე დიდებულების გარეშეც გავიდეს ფონს, ვინაიდან ხელეწიფება, თავისი ნება-სურვილისამებრ, ქმნიდეს ან მუსრავდეს, სწყალობდეს ან რისხავდეს მათ.

ამ საკითხის უკეთ გასარკვევად, მე ვამტკიცებ, რომ შესაძლოა დიდებულებისადმი ორნაირი დამოკიდებულება, იმისდა მიხედვით, თუ რას გვიმოწმებს მათი ქცევა: იმას, რომ თავიანთ ბედ-იღბალს მთლიანად მთავრის ბედ-იღბალს უკავშირებენ, თუ პირიქით. თუ უკავშირებენ და ნამდვილი მტაცებლებივით არ იქცევიან, სიყვარულსა და პატივისცემას იმსახურებენ, თუ არა და, აქაც თავს იჩენს ორი სხვადასხვა შესაძლებლობა: პირველი: ისინი სულმოკლეობისა და ბუნებით თანდაყოლილი სიმხდალის გამო იქცევიან ასე, და მაშინ მთავარმა, რასაკვირველია, უნდა ისარგებლოს მათი სამსახურით, უწინარეს ყოვლისა კი დაეყრდნოს მათ შორის ყველაზე კეთილგონიერთ, რომელნიც ხელსაყრელ ვითარებაში პატივისცემას არ მოაკლებენ, გასაჭირში კი არაფერს ავნებენ მას; და მეორე: მათი ამნაირი ქცევის მიზეზი ანგარება და პატივმოყვარეობა გახლავთ, რაც იმის მომასწავებელია, რომ ისინი თავიანთ თავზე უფრო მეტს ფიქრობენ, ვიდრე მთავარზე, და მაშინ ეს უკანასკნელი უნდა უფრთხოდეს და თავის აშკარა მტრებად თვლიდეს მათ, ვინაიდან არახელსაყრელ ვითარებაში ყოველთვის მის დამხობას შეეცდებიან.

ამრიგად, ის, ვინც ხალხის კეთილგანწყობილების შედეგად ხდება მთავარი, ასევე კეთილად უნდა იყოს განწყობილი მის მიმართ; რასაც ადვილად შესძლებს, ვინა-

იდან ხალხი მხოლოდ იმას მოითხოვოს, რომ არავინ ავიწროებდეს, ხოლო ის, ვინც ხალხის კი არა, დიდებულთა კეთილგანწყობილების შედეგად აღწევს მთავრის ძალაუფლებას, უწინარეს ყოვლისა, ხალხის გულის მოგებას უნდა ცდილობდეს, რასაც ასევე ადვილად შესძლებს, თუკი თავის მფარველობას არ მოაკლებს მას. და რაკი კაცნი, კეთილისმყოფელად რომ დაიგულებენ მას, ვისგანაც ბოროტის მეტს არას ელოდნენ, – მთელის არსებით თავიანთი მწყალობლის ერთგულნი ხდებიან, ამიტომ ხალხიც უფრო თავგამოდებით უჭერს მხარს თავის მფარველს, ვიდრე დაუჭერდა იმ შემთხვევაში, მისი წყალობით რომ გამხდარიყო მთავარი. ამ უკანასკნელს ათასნაირი საშუალება მოეძებნება ხალხის გულის მოსანადირებლად, ხალხისა, რომელიც ვითარებისდაკვალად იცვლება, რის გამოც აქ არ არსებობს ერთი უტყუარი და ყოვლისმომცველი წესი. ამიტომ აღარც მე გავაგრძელებ სიტყვას და დასკვნის სახით იმასღა ვიტყვი, რომ მთავარი ყოველნაირად უნდა ცდილობდეს ხალხის მეგობრობის მოხვეჭას, არადა, განსაცდელის ჟამს, ცუდად წაუვა საქმე.

ნაბიდემ[1], სპარტის მთავარმა, მთელი საბერძნეთისა და რომის ძლევამოსილი ლაშქრის ალყას გაუძლო და თავისი სამშობლო და სახელმწიფო დაიცვა მათგან; თანაც, განსაცდელის ჟამს, მხოლოდ ზოგიერთისაგან მოუხდა თავის დაზღვევა, რაც აშკარად არ იქნებოდა საკმარისი, ხალხი რომ მტრულად ყოფილიყო განწყობილი მის მიმართ. დაე, ამ ჩემს თვალსაზრისს ნურავინ დაუპირისპირდება გაცვეთილი ანდაზით: ხალხის იმედით ჩემი მტერი დადგაო, ვინაიდან ეს მართებულია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ხალხზე კერძო მოქალაქე ამყარებს იმედს, რომელსაც გულუბრყვილოდ ჰგონია, რომ განსაცდელის ჟამს ხალხი დაიცავს მტრებისა თუ ხელისუფალთა ძალმომრეობისაგან; მას ისეთივე იმედგაცრუება ელის, როგორც გრაკხებს[2] – რომში და მესსერ ჯორჯო სკალის[3] – ფლორენციაში. მაგრამ თუ ხალხზე იმედს ამყარებს მთავარი, ნამდვილი მბრძანებელი და მტკიცე ნებისყოფის კაცი, წარბშეუხრელად რომ ეგებება განსაცდელს, დროულად ახორციელებს საჭირო ღონისძიებებს და თავისი ქედუხრელობითა და განკარგულებებით სიმხნევეს უნერგავს ყველას, – იმედგაცრუებული არ დარჩება და თვალნათლივ დარწმუნდება, რაოდენ მტკიცე ყოფილა მის მიერ ჩაყრილი საფუძველი.

ამნაირი მთავრების ძალაუფლებას მხოლოდ მაშინ ემუქრება საფრთხე, როცა სამოქალაქო მმართველობიდან ერთპიროვნულზე გადასვლას დააპირებენ. საქმე ისაა, რომ ისინი ან პირადად, ან კიდევ მოხელეთა მეშვეობით მართავენ სახელმწიფოს. უკანასკნელ შემთხვევაში მათი ძალაუფლება უფრო სუსტია და უმტკიცო, ვინაიდან ისინი მთლიანად იმ მოქალაქეთა ნება-სურვილზე არიან დამოკიდებულნი, რომელთაც უმაღლესი თანამდებობები უჭირავთ, და ამიტომ ადვილად შეუძლიათ, განსაკუთრებით – მთავრისათვის არახელსაყრელ ვითარებაში, წინ აღუდგნენ ან აღარ დაემორჩილონ და, ამრიგად, ძალაუფლება წაართვან მას. მთავარი კი, განსაცდელის ჟამს, ვერ შესძლებს ერთპიროვნული მმართველი გახდეს, ვინაიდან მაღალი თანამდებობის მოხელეთა მიმართ მორჩილებას ნაჩვევი მოქალაქენი და ქვეშევრდომნი, ამ არეულ-დარეულობაში, აღარ დაემორჩილებიან მის ბრძანებებს, ასე რომ, გასაჭირში ჩავარდნილს არასოდეს არ ეყოლება საკმაო ხალხი, რომელზედაც დაყრდნობას შესძ-

ლებს. ვინაიდან ამნაირ მთავარს არ შეუძლია გულდამშვიდებით დაენდოს იმას, რასაც უშიშროების ჟამს ხედავს: ყველა შესცინინებს, ყველა ერთგულებას აღუთქვამს, ყველა მზადაა თავი დასდოს მისი გულისთვის: რა ენაღვლებათ, სიკვდილი ხომ ცხრა მთას იქითაა. მაგრამ როცა დრო უარესდება და სახელმწიფოს ერთგული მოქალაქენი სჭირდება, ძალზე ცოტანიღა რჩებიან ადგილზე. ამნაირი ცდა მით უფრო სახიფათოა, რომ შეიძლება მხოლოდ ერთხელ ჩატარდეს. ამიტომაც ბრძენ მთავარს დიახაც მართებს იმაზე ფიქრი, თუ როგორ უნდა მოიქცეს, რათა მისი ძალაუფლება ყოველთვის და ყოველგვარ ვითარებაში აუცილებელი იყოს მოქალაქეებისათვის, და მაშინ ისინი ყოველთვის უერთგულებენ მას.

თავი X
რანაირად უნდა ვზომავდეთ ყოველი სამთავროს ძლიერებას

ამ სამთავროთა თავისებურებების განხილვისას, ერთი ასეთი საკითხის გათვალისწინებაც გვმართებს: აქვს თუ არა მთავარს იმნაირი სახელმწიფო, რომ, საჭიროების შემთხვევაში, შეუძლია თვითონვე მართავდეს თავის თავს, თუ ყოველთვის სხვების მხრივ მფარველობას მოითხოვს? ამ საკითხის უკეთ გასარკვევად, მე ვამბობ, რომ, ჩემის აზრით, თავიანთი თავის მართვას, უწინარეს ყოვლისა, შესძლებენ ისინი, რომელთაც, ხალხმრავლობისა თუ დიდძალი სიმდიდრის წყალობით, შეუძლიათ გამოიყვანონ საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ლაშქარი და, ამრიგად, საკადრისი პასუხი გასცენ ყველა მომხდურს. ზუსტად ასევე, მე ვამბობ, რომ სხვების მხრივ შემწეობას საჭიროებენ ისინი, რომელთაც არ ძალუძთ ბრძოლის ველზე გაუმკლავდნენ მტერს, არამედ იძულებულნი არიან თავი შეაფარონ გალავანს და მხოლოდ მუქარის მოგერიებას ცდილობდნენ. პირველი შემთხვევის გამო უკვე მოგახსენეთ და შემდგომშიც კვლავ მივუბრუნდებით ამ საკითხს. მეორე შემთხვევაში მხოლოდ ის შეგვიძლია ვურჩიოთ ამნაირ მთავრებს, რომ ყოველნაირად უნდა ამაგრებდნენ და ამტკიცებდნენ თავიანთ ადგილსამყოფელს და ყურადღებას არ აქცევდნენ ქვეყნის დანარჩენ ნაწილს. ვინც სათანადოდ გაამაგრებს საკუთარ ადგილსამყოფელს, მთელს დანარჩენ სამფლობელოში კი ისე მოექცევა თავის ქვეშევრდომთ, როგორც ზემოთ ვთქვით და ქვემოთაც მოგახსენებთ, – ძნელად თუ ვინმე გაბედავს მასზე თავდასხმას. რადგანაც კაცნი ყოველთვის ცდილობენ თავი აარიდონ იმნაირ საქმეს, რომლის წარმატებაშიაც წინასწარვე ეჭვი ეპარებათ, ხოლო თავდასხმა მთავარზე, რომელიც საიმედოდ დაცულ ციხე-სიმაგრეში ზის, და რომელიც არა სძულს ხალხს, შეუძლებელია იოლ საქმედ იქნეს მიჩნეული.

გერმანიის ქალაქები თავისუფალნი არიან, პატარა ადგილი უჭირავთ, როცა სურთ, იმპერატორს[1] ემორჩილებიან, მაგრამ არ ეშინიათ არც მისი და არც თავიანთი ძლევამოსილი მეზობლებისა: ვინაიდან ისეთნაირად არიან გამაგრებულნი, რომ ყველას აშკარად ეცემა თვალში, რაოდენ ძნელი და ქანცგამწყვეტი საქმე იქნება მათი აღება. ყველას ღრმა თხრილები და განიერი გალავნები არტყია გარს, მძლავრი ზარ-

ბაზნებით არიან აღჭურვილნი და საწყობებიც სასმელ-საჭმლისა და საწვავის მთელი წლის სამყოფი მარაგითა აქვთ გამოტენილი. გარდა ამისა, იმ მიზნით, რომ მდაბიორებმა, ქალაქისათვის დიდი ზარალის მიუყენებლად, თავის გატანა შესძლონ, ყოველთვის იმარაგებენ მთელი წლის სამყოფ მასალას, რათა სამუშაო არ მოაკლონ უბრალო ხალხს და შეუფერხებლად ამუშაონ ის საწარმოები, რომელთა ნაწარმიც ჰაერივით სჭირდება ქალაქს. ეგეც არ იყოს, ყველგან დიდ პატივშია სამხედრო საქმე, რომლის სრულყოფასაც ყოველნაირად უწყობენ ხელს.

ამრიგად, კარგად გამაგრებული ქალაქის მთავარს, რომელიც არა სძულს ხალხს, იშვიათად თუ ემუქრება თავდასხმის საფრთხე; მაგრამ კიდევაც რომ დაესხან თავს, მომხდური თავლაფდასხმული გაბრუნდება უკან. გარემოებანი ხომ იმნაირად ცვალებადნი არიან, რომ თითქმის შეუძლებელია, თავდამსხმელმა, თავისი ლაშქრითურთ, მთელი წელი უქმად შესწიროს ქალაქის ალყას.

შეიძლება შემესიტყვონ: თუკი მოქალაქეების სამფლობელოები ქალაქგარეთაა, და ისინი ცეცხლის ალში გახვეულს იხილავენ თავიანთ საბადებელს, მათი მოთმინების ფიალა აივსება; თანაც, ხანგრძლივი ალყა და სიცოცხლის სიყვარული მთავარსაც დაავიწყებინებთ. პასუხად ვიტყვი, რომ ძლიერი და ქედუხრელი მთავარი ყოველგვარ სიძნელეს დასძლევს: ხან იმით, რომ ანუგეშებს თავის ქვეშევრდომთ, ამ უბედურებასაც მალე ბოლო მოეღებაო, ხანაც იმით, რომ მტრის სისასტიკის შიშს ჩაუნერგავს მათ, ხან კიდევ იმის წყალობით, რომ მარჯვედ მოიცილებს თავიდან იმ ხალხს, რომლებიც ყველაზე ურჩნი და გულფიცხნი ჩანან. ეგეც არ იყოს, მტერი, ჩვეულებრივ, ქვეყანაში შეჭრისთანავე ცეცხლითა და მახვილით მუსრავს და აოხრებს მას, ე. ი. მაშინ, როცა ხალხისთვის ჯერ კიდევ არ უღალატნია სიმხნევეს, და მზად არის თავდასაცავად. მით უფრო ნაკლებ უნდა შიშობდეს მთავარი, ვინაიდან რამდენიმე დღის შემდეგ, როცა ხალხი სულით დაეცემა, უბედურება უკვე დატრიალდება და მოსახდენი მოხდება, საშველი აღარსად ჩანს: სწორედ მაშინ, ხალხი უფრო მჭიდროდ და ერთსულოვნად ირაზმება თავისი მთავრის გარშემო, რომელსაც უკვე თავის მოვალედ სახავს, რაკიღა სწორედ მის დასაცავად გასწირეს ცეცხლში დასანთქმელად და ასაოხრებლად თავიანთი სახლებიც და ავლა-დიდებაც. ხალხის ბუნება კი ასეთია, რომ სხვებისათვის გაწეული სამსახური მოვალეობის ისეთსავე გრძნობას აღუძრავს, როგორც სამსახური, რომელსაც სხვები უწევენ მას. და თუ ყველაფერს კარგად ავწონ-დავწონით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ გონიერი მთავარი, დასაწყისშიც და შემდეგშიაც, ადვილად შესძლებს იმას, რომ ალყაშემორტყმული მოქალაქენი არ დაეცნენ სულით, და არც დაეცემიან, თუკი სასმელ-საჭმელი ან საომარი მასალა არ შემოაკლდათ.

თავი XI
საეკლესიო სამთავროთათვის

ახლა კი ისღა დაგვრჩენია, საეკლესიო სამთავროებზე გადავიდეთ. მთელი სიძნელე მათს ხელში ჩაგდებამდე იჩენს თავს, ვინაიდან ამ სამთავროებს სიქველისა თუ სვებედნიერების წყალობით ეუფლებიან, შენარჩუნებით კი როგორც ერთის, ისე

მეორის გარეშე ინარჩუნებენ. მათი საყრდენია ძველისძველი რელიგიური წესრიგი, ისე ძლევამოსილი და ღრმად ფესვგადგმული, რომ ამნაირი მთავრები ადვილად ახერხებენ თავიანთი მდგომარეობის შენარჩუნებას. მიუხედავად იმისა, თუ როგორ იქცევიან ან რანაირი ცხოვრებით ცხოვრობენ მხოლოდ მათ ეკუთვნით ძალაუფლება, მაგრამ არც მის შენარჩუნებას ცდილობენ და არც თავიანთ ქვეშევრდომებს მართავენ, ვინაიდან არავინ ემუქრება მათ მმართველობას, ხოლო ქვეშევრდომები უდრტვინველად ურიგდებიან თავიანთ მდგომარეობას და ამიტომ არ აპირებენ მათგან განდგომას, თუმცა, კაცმა რომ თქვას, არც შეუძლიათ ეს. მაშასადამე, მხოლოდ ამნაირი მთავრები არიან უზრუნველნი და ბედნიერნი. მაგრამ რაკი აქ თავს იჩენს უზენაეს მიზეზთა ზემოქმედება, რომელთა არსში წვდომაც ადამიანის ბუნების შესაძლებლობას აღემატება, ამიტომ სიტყვას აღარ გავაგრძელებ მათზე. მხოლოდ თავხედი და თავდაჯერებული კაცი თუ გაბედავს იმაზე მსჯელობას, რაც უფლის მიერაა დაცული და განდიდებული, თუმცა შეიძლება მკითხონ: როგორ მიაღწია ეკლესიამ იმნაირ ძლიერებას, რომ მას თვით საფრანგეთის მეფეც კი უფრთხის; რომ მან შესძლო იტალიიდან განედევნა იგი და გაენადგურებინა ვენეციელები[1], მაშინ როდესაც ალექსანდრემდე ეკლესიის საერო ძალაუფლებას არავითარ ანგარიშს არ უწევდნენ თვით უბადრუკი ბარონები და სინიორები, იტალიის დიდ სახელმწიფოებზე რომ აღარაფერი ვთქვათო? პასუხად ვიტყვი, რომ თუმცა ყოველივე ეს კარგადაა ცნობილი, მაგრამ ზედმეტად მაინც არ მიმაჩნია ამის გახსენება.

ვიდრე საფრანგეთის მეფე შარლი შემოიჭრებოდა იტალიაში[2], ეს ქვეყანა მთლიანად პაპის, ვენეციელების, ნეაპოლის მეფის, მილანის დუკასა და ფლორენციელების ძალაუფლებას ექვემდებარებოდა[3]. ყველა ამ სახელმწიფოს, უწინარეს ყოვლისა, ორი საზრუნავი ჰქონდა: ჯერ ერთი, ის, რომ იტალიაში არ შემოჭრილიყო ძლევამოსილი უცხოელი, და, მეორეც, ის, რომ არც ერთ მათგანს ახალი სამფლობელოები არ ჩაეგდო ხელში. ყველაზე მეტად ისინი უფრთხოდნენ პაპს და ვენეციელებს. ამ უკანასკნელთა ასალაგმავად საჭირო იყო ყველა დანარჩენების მჭიდრო კავშირი, როგორც, მაგალითად, ფერარის დაცვისას4; პაპის დასაოკებლად კი რომაელ ბარონებს იშველიებდნენ, რომლებიც ორ ბანაკად იყვნენ გაყოფილნი: ორსინებისა და კოლონების მომხრეებად, და გამუდმებით ექიშპებოდნენ ერთიმეორეს; თხემით ტერფამდე აღჭურვილი ეს ახლო მეზობლები ავიწროებდნენ და გასაქანს არ აძლევდნენ პაპის ძალაუფლებას. და თუმცა დროდადრო ტახტზე ადიოდა უდრეკი პაპი, როგორიც იყო, მაგალითად, სიქსტე5, მაგრამ, ვერც სვებედნიერებისა და ვერც კეთილგონიერების წყალობით, ვერაფერს აწყობდა აბეზარ მეზობლებთან. ამის მიზეზი პაპების დღემოკლეობა გახლდათ: იმ ათი წლის მანძილზე, რამდენსაც, საშუალოდ, ცოცხლობდა ყოველი პაპი6, ის დიდის გაჭირვებით ახერხებდა ერთერთი ბანაკის დასუსტებას, და თუ ერთი, მაგალითად, მუსრს ავლებდა კოლონას მომხრეებს, მის ადგილს იკავებდა მეორე პაპი, რომელიც, თავის მხრივ, მტრობდა ორსინებს და მფარველობდა კოლონებს, მაგრამ ვერ კი ასწრებდა ორსინების განადგურებას7. აი, რატომაა, რომ პაპის საერო ძალაუფლებას ესოდენ ნაკლებ ანგარიშს უწევდნენ იტალიაში.

დაბოლოს, პაპის ტახტზე ავიდა ალექსანდრე VI, რომელმაც, ყველა თავისი წინამორბედისაგან განსხვავებით, გვიჩვენა, რას შეუძლია მიაღწიოს პაპმა ფულისა და სამხედრო ძალის მეშვეობით: იარაღად რომ გამოიყენა დუკა ვალენტინო და მოხერხებულად ისარგებლა ფრანგების შემოსევით, მან აღასრულა ყოველივე ის, რაც ზემოთ, დუკას მოქმედების განხილვისას მოვიხსენიე. და თუმცა მისი უშუალო მიზანი დუკას აღზევება გახლდათ, და არა ეკლესიისა, მაგრამ, ასეა თუ ისე, თავისი მოქმედებით მან ხელი შეუწყო ეკლესიის განდიდებას, რომელმაც პაპის სიკვდილისა და დუკას დაღუპვის შემდეგ, უხვად მოისთვლა მისი ღვაწლის ნაყოფი.

შემდეგ ტახტზე ავიდა პაპი იულიუს II, რომელსაც ეკლესია უკვე აღზევებული დახვდა: მის ხელში იყო მთელი რომანია, აღარ ეშინოდა რომაელი ბარონების, რომელთა ორივე ბანაკი, ალექსანდრეს მტკიცე ხელით, თითქმის მიწასთან იქნა გასწორებული. ეგეც არ იყოს, გაიხსნა გზა სიმდიდრის დაგროვებისა, რასაც არავინ დასდგომია ალექსანდრემდე. იულიუსი არა მარტო კვალდაკვალ მიჰყვა თავის წინამორბედს, არამედ კიდევაც გადაამეტა მას: მიზნად დაისახა ხელში ჩაეგდო ბოლონია[8], გაენადგურებინა ვენეციელები და იტალიიდან განედევნა ფრანგები[9]. ყოველივე ამას წარმატებით გაართვა თავი, რაც მით უფრო სასახელოა მისთვის, რომ მხოლოდ ეკლესიის განდიდებას მიელტვოდა და არა რომელიმე კერძო პირისას. ორსინებისა და კოლონებისათვის თავის წინამორბედზე უფრო მეტი გასაქანი არ მიუცია, და თუმცა მათ შორის დიახაც იყვნენ შფოთისთავნი, მაგრამ ორი რამ აოკებდა მათ: ჯერ ერთი, ეკლესიის სიდიადე, რომელსაც ასე ძლიერ უფრთხოდნენ, და, მეორეც, ის, რომ არა ჰყავდათ არც ერთი კარდინალი, – მათი მღელვარების მუდმივი მიზეზი. და თუ ორსავე ამ ბანაკს ეყოლება კარდინალები, – ისინი არასოდეს არ დაცხრებიან, ვინაიდან კარდინალები, რომშიაც და სხვაგანაც, თავგამოდებით იცავენ ბარონებს, ხოლო ბარონები იძულებულნი არიან მხარში ედგნენ კარდინალებს. ასე რომ, პრელატთა პატივმოყვარეობა დასაბამს აძლევს მღელვარებასა და უთანხმოებას ბარონებს შორის. ამრიგად, მისი ყოვლად უწმინდესობა პაპი ლეონი[10] პაპობის სრული ზეობისას ავიდა ტახტზე და იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ თუ მისი წინამორბედნი იარაღით განამტკიცებდნენ თავიანთ ძალაუფლებას, ეს უკანასკნელნი თავისი სიკეთისა და ურიცხვი სხვა სიქველის წყალობით განავრცობს და განადიდებს მას.

თავი XII
იმისათვის, თუ რამდენნაირი სახის ლაშქარი არსებობს, და დაქირავებული ჯარისკაცებისათვის

მას შემდეგ, რაც დაწვრილებით განვიხილე იმ სამთავროთა ყველა თავისებურება, რომელთა კვლევასაც ვისახავდი მიზნად, კერძოდ, გავარკვიე მათი კეთილდღეობისა თუ სვედავსილობის მიზეზები და გიჩვენეთ, რა გზით ცდილობენ ზოგიერთნი მათ დაუფლებას, – ისღა დამრჩენია, განვიხილო თავდასხმისა თუ თავდაცვის საშუ-

ალებები, რომლებსაც შეიძლება იყენებდეს თვითეული მათგანი. ზემოთ უკვე მოგახსენეთ, რაოდენ აუცილებელია მთავრისათვის, რომ მტკიცე საფუძველი ჰქონდეს ჩაყრილი: არადა, გარდუვალი დაღუპვა ელის. ყოველი სახელმწიფოს – როგორც ახლის, ისე ძველის თუ შერეულის უმტკიცესი საფუძველი კი კარგად გაწვრთნილი ლაშქარი და კარგი კანონები გახლავთ. მაგრამ რაკი კარგი კანონები წარმოუდგენელია კარგად გაწვრთნილი ლაშქრის გარეშე, ხოლო კარგად გაწვრთნილი ლაშქარი თავისთავად განაპირობებს კარგ კანონებს, ამიტომ სიტყვას აღარ გავაგრძელებ კანონებზე და მარტოოდენ ლაშქარზე ვილაპარაკებ.

ამრიგად, მე ვამბობ, რომ ლაშქარი, რომლითაც მთავარი იცავს თავის სახელმწიფოს, ან მისი საკუთარი ლაშქარია, ან დაქირავებული, ან მაშველი, ან შერეული. დაქირავებული და მაშველი ლაშქარი უსარგებლოა და საშიში. და თუ ვინმე დაქირავებულ ლაშქარზე აფუძნებს თავისი სამთავროს ძლიერებას, მისი ძალაუფლება არასოდეს არ იქნება მტკიცე და ურყევი; ვინაიდან ყველა ამნაირ ლაშქარში ერთთავად განხეთქილება სუფევს, ყველა ისინი პატივმოყვარენი არიან, აღვირახსნილნი, მუხანათნი; თავხედნი – მეგობრებს შორის, მხდალნი – მტრების პირისპირ; არც ღმრთის შიში აქვთ და არც რწმენა კაცთა მიმართ, ხოლო მათ დამარცხებას იმდენივე დრო სჭირდება, რამდენ ხანსაც გრძელდება მათი შეტევა; თუ მშვიდობაა, ისინი თვითონვე ძარცვავენ მოსახლეობას, ომის დროს კი მტერს აძარცვინებენ მას. ამის მიზეზი ის გახლავთ, რომ არც სიყვარული და არც სხვა რამ გრძნობა არ აიძულებს დაქირავებულ ჯარისკაცებს, ფეხმოუცვლელად იდგნენ ბრძოლის ველზე, მწირი ჯამაგირი კი სულაც არ არის საკმარისი საიმისოდ, რომ მთავრის გულისთვის თავდადების სურვილი აღუძრას მათ. ისინი მზად არიან მთავრის ჯარისკაცებად იწოდებოდნენ, სანამ ომი არ დაწყებულა, მაგრამ ომის დაწყებისთანავე ან გარბიან ან ეთხოვებიან მთავარს. ამაში ადვილად დარწმუნდება ყველა, ვინაიდან იტალიის დამხობა მხოლოდ იმით აიხსნება, რომ, ამდენი წლის მანძილზე, მისი სამხედრო ძლიერება მარტოოდენ დაქირავებულთა რაზმებს ემყარებოდა. ვიდრე ერთმანეთს ეომებოდნენ, ეს უკანასკნელნი რაღაცის მაქნისნი მაინც იყვნენ და, ასე განსაჯეთ, მამაცებადაც კი გვაჩვენებდნენ თავს, მაგრამ უცხოელების შემოსევისთანავე აშკარა შეიქმნა, რა შვილებიცა ბრძანდებოდნენ. აი, რატომაა, რომ შარლმა, საფრანგეთის მეფემ, თითქოს თამაშით აიღო იტალია, და ვინცა თქვა, ამის მიზეზი ჩვენი ცოდვები იყოო, მართალი თქვა[1], მაგრამ არა ის ცოდვები, რომლებსაც თვითონ გულისხმობდა, არამედ ისინი, რომლებიც მე მოგახსენეთ. და რაც ამ თავიანთი ცოდვებით დათესეს ჩვენმა მთავრებმა, იგივე მოიმკეს.

მე მინდა თვალნათლივ გიჩვენოთ, რა ღვთის რისხვაცაა ამნაირი ლაშქარი. დაქირავებული მხედართმთავრები ან გამჭრიახნი არიან, ან, პირიქით, გონებაშეზღუდულნი. პირველ შემთხვევაში მთავარს არ შეუძლია მათზე დანდობა, ვინაიდან მათი მიზანი სხვა არა არის რა, თუ არა საკუთარი თავის განდიდება, ან თავიანთი პატრონის, ან კიდევ იმათ საზიანოდ მოქმედება, რომელთა შევიწროება სულაც არა სურს მთავარს. ხოლო თუ მხედართმთავარი დიდი სიქველით არ გამოირჩევა, მაშინ ის გარდუვალ დაღუპვას უქადის მთავარს. თუ ვინმე შემესიტყვება: ვის ხელშიცაა სამხედრო ძალა,

ზუსტად ასე მოიქცევა, მიუხედავად იმისა, დაქირავებულია თუ არაო, – პასუხად ვეტყვი: რაკიღა ლაშქარს შეიძლება იყენებდეს ან მთავარი, ან რესპუბლიკა, ამიტომ მთავარი მოვალეა მხედართმთავრის ძალაუფლება პირადად აიღოს ხელში, რესპუბლიკა კი თავის მოქალაქეებს უნდა ანდობდეს ამას; და თუ ის, ვისაც მხედართმთავრობას ანდობენ, თავს ვერ გაართმევს დაკისრებულ მოვალეობას, რესპუბლიკამ უნდა შეცვალოს იგი, ხოლო თუ თავის გართმევას შესძლებს, რესპუბლიკამ კანონებით უნდა შეზღუდოს მისი უფლებამოსილება. გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ მხოლოდ შეიარაღებული მთავრები და რესპუბლიკები აღწევენ დიდ წარმატებას, დაქირავებულ ლაშქარს კი ზიანის მეტი არა მოაქვს რა. აი, რატომაა, რომ რესპუბლიკები, რომლებსაც საკუთარი ლაშქარი ჰყავთ, უფრო იშვიათად უვარდებიან ხელში ერთ-ერთ თავიანთ მოქალაქეს, ვიდრე ის რესპუბლიკები, რომლებიც დაქირავებულ რაზმებს ემყარებიან. რომი და სპარტა საუკუნეების მანძილზე შეიარაღებულნი და თავისუფალნი იყვნენ. შვეიცარიელები ყველაზე უკეთ შეიარაღებულნი და ყველაზე მეტად თავისუფალნიც არიან. კართაგენელებს კი, პირიქით, დაქირავებული ლაშქარი ჰყავდათ, და რომაელებთან პირველი ომის დამთავრების შემდეგ კინაღამ თავიანთვე მოლაშქრეების მსხვერპლნი შეიქნენ. მიუხედავად იმისა, რომ მათ თვით კართაგენელები ედგნენ სათავეში[2]. ეპამინონდას[3] სიკვდილის შემდეგ, თებელებმა თავიანთ სარდლად აირჩიეს ფილიპე მაკედონელი, რომელმაც, გამარჯვების შემდეგ, თავისუფლება წაართვა მათ[4]. დუკა ფილიპოს[5] სიკვდილის შემდეგ, მილანელებმა ვენეციელების წინააღმდეგ საბრძოლველად დაიქირავეს ფრანჩესკო სფორცა[6]; ის კი, მტერი რომ დაამარცხა კარავაჯოსთან[7], თავისივე პატრონების – მილანელების საზიანოდ დაუზავდა მას. მამამისმა, რომელიც ნეაპოლის დედოფალს ჯოვანას ემსახურებოდა, ანაზდეულად უღალატა და გასაჭირში უმწეოდ დატოვა იგი, რის გამოც დედოფალი იძულებული შეიქნა არაგონის მეფისთვის ეთხოვა მფარველობა, რათა ამრიგად შეენარჩუნებინა ტახტი[8].

ხოლო თუ მეტყვიან: ვენეციელებმა და ფლორენციელებმა დაქირავებულ ლაშქართა მეშვეობით გააფართოვეს ოდესღაც თავიანთი სამფლობელოები, მაგრამ ამის გამო მათ მთავარსარდლებს მთავრის ძალაუფლება კი არ უგდიათ ხელთ, არამედ მათ დამცველებადვე დარჩნენო, პასუხად ვიტყვი, რომ ფლორენციელებს, ამ მხრივ, აშკარად სწყალობდა ბედი, ვინაიდან იმ მამაც მხედართმთავართაგან, რომელთა შიშიც შეიძლებოდა ჰქონოდათ, ზოგიერთმა ვერ გაიმარჯვა, ზოგიერთს მოქიშპენი ჰყავდა, ზოგიერთის პატივმოყვარეობა კი სულ სხვა მიზნისაკენ იყო მიმართული. ვერ გაიმარჯვა ჯოვანი აკუტომ[9], და სწორედ ამიტომ მისი ერთგულება გამოცდის წინაშე არ დამდგარა. მაგრამ ყველა დამეთანხმება, რომ, თუკი გაიმარჯვებდა, ფლორენციელები მთლიანად მის ხელში აღმოჩნდებოდნენ. სფორცა[10] ყოველთვის მტრობდა ბრაჩოს[11] მომხრეებს, ასე რომ, ისინი ერთიმეორეს უღობავდნენ გზას. თავისი პატივმოყვარული მისწრაფების მიზნად ფრანჩესკო ლომბარდიას სახავდა, ბრაჩო კი ეკლესიასა და ნეაპოლის სამეფოს. მაგრამ გადავიდეთ ახლახან მომხდარ ამბავზე. ფლორენციელებმა თავიანთ მხედართმთავრად დანიშნეს პაოლო ვიტელი[12], გამჭრიახი და შორსმჭვრეტელი კაცი, რომელმაც ჯერ კიდევ მაშინ მოიხვეჭა დიდი სახელი, როცა მხოლოდ და მხოლოდ კერძო პირი იყო. ვერავინ გაბედავს

იმის უარყოფას, რომ, თუკი პიზას დაიმორჩილებდა, ფლორენციელები მასზე იქნებოდნენ დამოკიდებულნი; ვინაიდან მათი მტრების სამსახურში რომ ჩამდგარიყო, ფლორენციელებს გამოსავალი აღარ დარჩებოდათ, ხოლო თუკი ვერ შეელეოდნენ, მაშინ უთუოდ უნდა დამორჩილებოდნენ მას.

თუ განვიხილავთ ვენეციელთა მიღწევებს, დავრწმუნდებით, რომ მათი მოქმედება სვიანი და ძლევამოსილი იყო მანამ, სანამ საკუთარი ძალებით იბრძოდნენ (ე. ი. სანამ საომარ მოქმედებას ხმელეთზე გადაიტანდნენ), როცა თანაბარ სიმამაცეს იჩენდნენ თავადებიცა და შეიარაღებული მდაბიოებიც; მაგრამ როგორც კი ხმელეთზე დაიწყეს ბრძოლა, მათ თითქოს უღალატა ამ სიმამაცემ და დანარჩენ იტალიელებს დაემსგავსნენ. ხმელეთზე საომარი მოქმედების დაწყებისას, თავიანთი სახელმწიფოს სიმცირისა და თავიანთი მრისხანე სახელის გამო, ისინი დიდად როდი უფრთხოდნენ საკუთარ მხედართმთავრებს; მაგრამ როდესაც მათი სამფლობელოები განივრცო და გაფართოვდა, რაც მოხდა კარმინუოლას[13] დროს, ისინი მიხვდნენ თავიანთ შეცდომას. მათთვის კარგად იყო ცნობილი მისი სიმამაცე, რადგანაც სწორედ კარმინუოლას სარდლობით დაამარცხეს მილანის დუკა, მაგრამ, მეორეს მხრივ, იმასაც კარგად ხედავდნენ, თუ როგორ აჭიანურებდა იგი ომს, და ამიტომაც დაასკვნეს, მისი წინამძღოლობით გამარჯვებას ვეღარ ვეღირსებითო. მაგრამ რაკი არ უნდოდათ და არც შეეძლოთ მისი შელევა, ვინაიდან შიშობდნენ, ვაითუ ჩვენი სამფლობელოები დავკარგოთო, ამიტომ, თავის დაზღვევის მიზნით, იძულებულნი შეიქნენ მოეკლათ იგი. ამის შემდეგ მათი მხედართმთავრები იყვნენ ბარტოლომეო და ბერგამო, რობერტო და სან სევერინო, გრაფი და პილიანო[14] და სხვები, რომელთა დამარცხების შიში უფრო ჰქონდათ, ვიდრე გამარჯვებისა[15], როგორც ეს მოხდა შემდეგ, ვაილასთან[16], როცა ერთ დღეში დაკარგეს ყველაფერი, რაც ესოდენი გაჭირვებით მოეპოვებინათ რვაასი წლის მანძილზე. ვინაიდან ამნაირი ლაშქრით რაიმეს დაუფლებას დიდი დრო სჭირდება, მათი ყოველი მონაპოვარი სუსტია და უმტკიცო, დანაკარგი კი ანაზდეული და თავზარდამცემი.

რაკიღა ამ მაგალითებმა იტალიაში დამაბრუნეს, სადაც ამდენი ხნის მანძილზე პარპაშობენ დაქირავებულთა რაზმები, მინდა უფრო დაწვრილებით შევეხო ამ საკითხს, რათა მათი დასაბამისა და გავრცელების განხილვის შედეგად, უფრო ადვილი შეიქნეს ყველა ამნაირი ლაშქრისათვის ნიშნეული ნაკლის აღმოფხვრა. ნუ დაგავიწყდებათ, რომ, როგორც კი იმპერატორის ძალაუფლება შესუსტდა იტალიაში, და პაპის გავლენამ, საერო ცხოვრებაში, აშკარად იმატა, ჩვენი ქვეყანა მრავალ სხვადასხვა სამთავროდ დაქუცმაცდა: ვინაიდან ბევრმა დიდმა ქალაქმა აღმართა იარაღი თავისი დიდებულების წინააღმდეგ, რომლებიც უწინ, იმპერატორის მფარველობის წყალობით, ჩაგრავდნენ და ავიწროებდნენ მათ, ეკლესია კი, პირიქით, ქალაქებს მფარველობდა, რათა თავისი გავლენა განემტკიცებინა საერო ცხოვრებაში; ბევრ სხვა ქალაქში მათივე მოქალაქენი დასხდნენ მთავრებად, ასე რომ, მთელი იტალია პაპისა და რამდენიმე რესპუბლიკის ხელში აღმოჩნდა. მაგრამ რაკი არც პაპებს და არც მოქალაქეებს სამხედრო საქმისა არა გაეგებოდათ რა, ამიტომ უცხოელების დაქირა-

ვება დაიწყეს. ალბერიგო და კონიო[17], რომანიის მკვიდრი, პირველი იყო, რომელმაც სახელი გაუთქვა ამნაირ ლაშქარს.

სხვათა შორის, მისი სკოლა გაიარეს ბრაჩომ და სფორცამ[18], რომლებიც, თავის დროზე, განაგებდნენ იტალიის ბედ-იღბალს. მათ კვალდაკვალ მოგვევლინენ სხვები, რომელთა განკარგულებაშიც იყო, თვით ჩვენს დრომდე, იტალიის მთელი შეიარაღებული ძალები, და სწორედ მათი დამსახურებაა, რომ ჩვენი ქვეყანა დარბეულ იქნა შარლის მიერ, აოხრებული – ლუის მიერ, გათელილი – ფერანდოს[19] მიერ და მიწასთან გასწორებული – შვეიცარიელების მიერ[20]. მთელი მათი მცდელობის მიზანი ის გახლდათ, რომ ზიზღი აღეძრათ ქვეითი ლაშქრის მიმართ და, ამრიგად, უფრო დიდი მნიშვნელობა მიენიჭებინათ თავიანთი რაზმებისათვის.

ასე იმიტომ იქცეოდნენ, რომ, რაკი საკუთარი სამფლობელოები არ გააჩნდათ და მხოლოდ თავიანთი ხელობით ირჩენდნენ თავს, ქვეითთა მცირერიცხოვან რაზმებზე დაყრდნობით არ შეეძლოთ გარკვეული მდგომარეობისათვის მიეღწიათ, მრავალრიცხოვანი ლაშქრის შენახვის თავი კი არ ჰქონდათ. ამიტომაც მხოლოდ მხედრებს იკრებდნენ გარს, რომელთა საკმაოდ მოზრდილი რაზმების წყალობით, არც ფული აკლდათ და არც სახელი, და ბოლოს, იქამდე მიიყვანეს საქმე, რომ ოცი ათასკაციან ლაშქარში ორი ათასი ქვეითიც კი არ ჰყავდათ. ეგეც არ იყოს, ყოველნაირად ცდილობდნენ, რომ როგორც თავიანთთვის, ისე მეომრებისთვისაც ლაშქრობის სიძნელე, დაღლილობა და საფრთხე აეცილებინათ თავიდან. ამიტომაც ბრძანებას აძლევდნენ მათ, ხელჩართულ ბრძოლაში კი არ ეჟლიტათ მტერი, არამედ ტყვედ წამოესხათ და, თანაც გამოსასყიდის გარეშე. ღამ-ღამობით არ ესროდნენ ალყაშემორტყმულთ, და სამაგიეროდ, არც ეს უკანასკნელნი აფრთხობდნენ დაბანაკებულთა მყუდროებას. თავიანთ ბანაკებს არც გალავნებს ავლებდნენ გარს და არც თხრილებს, ზამთრობით კი სულაც თავს ანებებდნენ ბრძოლას. ყოველივე ეს ნებადართული გახლდათ მათი სამხედრო ხელოვნებით, და, როგორც მოგახსენეთ, მოგონილი იყო იმისთვის, რომ დაღლილობა და საფრთხე აეცილებინათ თავიდან. ასე დაამხეს მათ იტალია და დაღუპვის პირს მიიყვანეს იგი.

თავი XIII
მაშველი, შერეული და საკუთარი ლაშქრისათვის

უსარგებლო ლაშქრის მეორე სახეობად მაშველი ლაშქარი გვევლინება, რომელიც მაშინ გამოდის არენაზე, როცა ამა თუ იმ ძლევამოსილ სახელმწიფოს სთხოვენ შველას თუ მფარველობას, როგორც ამას წინათ მოიქცა პაპი იულიუსი: ფერარაზე ლაშქრობისას თვალნათლივ რომ დარწმუნდა თავისი დაქირავებული ლაშქრის სავალალო უმწეობაში, იძულებული შეიქნა მაშველი ძალები მოეხმო, და სწორედ ამ მიზნით შეუთანხმდა ფერანდოს, ესპანეთის მეფეს, რათა იგი თავისი ხალხითა და ლაშქრით მიშველებოდა მას[1]. ამნაირი ლაშქარი, თავისთავად, შეიძლება სასარგებლოც იყოს და ვარგისიც, მაგრამ მისი მხმობელისათვის ყოველთვის სახიფათოა, ვინაიდან

თუკი ეს უკანასკნელი დამარცხდა, მისთვის ყველა გზა მოჭრილია, ხოლო თუ გაიმარჯვა, ტყვედ უვარდება თავისსავე მაშველთ. და თუმცა ამნაირი მაგალითებით სავსეა ძველი ისტორია, მაგრამ მე არ მინდა მოვეშვა პაპ იულიუს II-ის ამ მაგალითს, რომელიც ჯერ კიდევ ცოცხლად შემოუნახავს ჩვენს მახსოვრობას. ძნელია უფრო მოუფიქრებელი ნაბიჯის გადადგმა, ვიდრე ის, რომ, ფერარის დაუფლების მიზნით, ყველაფერი ხელში ჩაუგდო უცხოელს[2]. მაგრამ, მისდა საბედნიეროდ, აქ საქმეში ჩაერია მესამე ძალა, რისი წყალობითაც პაპმა აღარ იწვნია თავისი უთავო არჩევანის მთელი სიმწარე: მისმა მაშველმა ძალებმა მარცხი განიცადეს რავენასთან[3], მაგრამ აღდგნენ შვეიცარიელები და დაიფრინეს გამარჯვებულნი, რაც სრულიად მოულოდნელი იყო მისთვისაც და სხვებისთვისაც, და სწორედ ამიტომ აღარ ჩაუვარდა ტყვედ არც თავის მტრებს, რომლებიც უკუიქცნენ, და არც თავისსავე მაშველ ძალებს, ვინაიდან მათი კი არა, სხვების წყალობით მოიპოვა გამარჯვება.

სრულიად უიარაღო ფლორენციელებმა ათი ათასი ფრანგი დაიქირავეს პიზის დასაპყრობად[4], რის შედეგადაც უფრო შავ დღეში ჩაცვივდნენ, ვიდრე ყველაზე საშინელი განსაცდელის ჟამს. ბიზანტიის იმპერატორმა, თავისი მეზობლების მოსაგერიებლად, ათი ათას თურქს უხმო მაშველად, რომლებმაც, ომის დამთავრების შემდეგ, ფეხი აღარ მოიცვალეს ბიზანტიიდან და სწორედ ეს გახდა უსჯულოთაგან მისი დაპყრობის დასაბამი[5]. ამრიგად, ვისაც სურს ხელიდან გაუშვას გამარჯვების შესაძლებლობა, დაე, მწედ მოუხმოს მაშველ რაზმებს, რომლებიც დაქირავებულებზედაც უარესნი არიან, ვინაიდან ერთია მათი შემოსვლაც და მათი მხმობელის მზის ჩასვენებაც, რაკიღა ყოველთვის ერთსულოვანნი არიან და ასევე ერთსულოვნად ემორჩილებიან სხვას. როცა დაქირავებული რაზმები გამარჯვებას აღწევენ, საჭიროა განვლოს საკმაო დრომ და ხელსაყრელი შემთხვევაც უნდა მიეცეთ საიმისოდ, რომ თავიანთსავე დამქირავებელს დაუპირისპირდნენ, ვინაიდან ერთსულოვანნი არ არიან, რაკიღა დამქირავებელი კრებს და ჯამაგირსაც ის უხდის მათ. ამნაირ ვითარებაში, მესამე პირი, რომელსაც მთავარი მათ სარდლად ნიშნავს, ერთბაშად ვერ მოიპოვებს იმნაირ გავლენას, რომ თავისივე პატრონის ქიშპობა შეძლოს. ერთის სიტყვით, დაქირავებული რაზმები თავიანთი სიზანტით და მცონარობით არიან საშიშნი, ხოლო მაშველნი — თავიანთი სიხარბით და სიმამაცით.

აი, რატომაა, რომ ბრძენი მთავრები ყოველთვის გაურბოდნენ ამნაირ ლაშქარს და მხოლოდ საკუთარს ემყარებოდნენ. ისინი ამჯობინებდნენ თავიანთი ლაშქრითურთ დამარცხებულიყვნენ, ვიდრე სხვისი ლაშქრით მოეპოვებინათ გამარჯვება, ვინაიდან ნამდვილ გამარჯვებად არ თვლიდნენ გამარჯვებას, რომელსაც სხვისი წყალობით აღწევდნენ. სანიმუშოდ ყოველთვის უყოყმანოდ მოვიხმობ ჩეზარე ბორჯასა და მის მოქმედებას. დუკა პირწმინდად ფრანგი ჯარისკაცებისაგან შემდგარი მაშველი ლაშქრით შეიჭრა რომანიაში, და მათი შემწეობით აიღო იმოლა და ფორლი[6]; მაგრამ შემდეგ ეს ლაშქარი არასაიმედო ეჩვენა და დაქირავებულთ მიუბრუნდა, რადგანაც თვლიდა, რომ ეს უკანასკნელნი ნაკლებ საშიშნი არიან; ამიტომაც დაიქირავა ორსინები და ვიტელები, მაგრამ რაკი გამოცდილებით დარწმუნდა, რომ ისინი მერყევნი, მუხანათნი და საშიშნი იყვნენ, მუსრი გაავლო მათ[7] და საკუთარ

ლაშქარს მიენდო. ჩვენ თვალნათლივ დავინახავთ ამ ლაშქართა ურთიერთგანსხვავებას, თუ დავუკვირდებით იმ გავლენათა სხვადასხვაობას, რომლებიც ჰქონდა დუკას, ჯერ ერთი, მაშინ, როცა მარტოოდენ ფრანგი ჯარისკაცები ჰყავდა, მეორეც მაშინ, როცა ორსინებსა და ვიტელებს ეყრდნობოდა, და ბოლოს, მაშინ, როცა საკუთარი ლაშქრის ამარა დარჩა და თავისი თავის ნამდვილი ბატონ-პატრონი შეიქნა: ჩვენ დავრწმუნდებით, რომ ეს გავლენა თანდათანობით იზრდებოდა, და დუკას არასოდეს ჰქონია უფრო დიდი სახელი, ვიდრე მაშინ, როცა ყველა ხედავდა, რომ ის თავისი ლაშქრის ერთპიროვნული მბრძანებელი იყო.

არ მინდა მოვეშვა იტალიის გუშინდელი ცხოვრებიდან აღებულ მაგალითებს, მაგრამ არც ის მინდა, რომ დუმილით ავუარო გვერდი ჰიერონ სირაკუზელს[8], – ერთ-ერთ მათგანს, რომელნიც ზემოთ მოვიხსენიე. სირაკუზელებმა, როგორც მოგახსენეთ, თავიანთი ლაშქრის სათავეში დააყენეს იგი. ჰიერონს დიდი დრო არ დასჭირებია იმის მისახვედრად, თუ რაოდენ უსარგებლონი არიან დაქირავებული რაზმები, რომლებიც დიდად როდი განსხვავდებოდნენ ჩვენი ბედოვლათი დაქირავებულებისაგან. მაგრამ, რაკიღა თვლიდა, რომ არც მათი შენარჩუნება შეეძლო და არც გაშვება, ამიტომ ბრძანა, ხმლებით აეკუწათ ყველანი. ამის შემდეგ, სხვისი კი არა, მხოლოდ საკუთარი ლაშქრით ომობდა. ამის დასტურად, აქვე მინდა გავიხსენო ერთი ამბავი ძველი აღთქმიდან: როცა დავითმა განაცხადა, რომ მზად იყო შერკინებოდა ფილისტიმელ გოლიათს, რომელიც ყველას ორთაბრძოლაში იწვევდა, მაშინ საულმა, გასამხნევებლად, თავისი აბჯარი შესთავაზა მას. მაგრამ დავითმა მხოლოდ მიიზომა აბჯარი, ჩაცმაზე კი უარი თქვა, ვინაიდან, მისივე სიტყვით, თავისუფლად ვერ გრძნობდა თავს, და გადაწყვიტა ისევ თავისი შურდულით და დანით შებმოდა მტერს[9]. ერთის სიტყვით, სხვისი საჭურველი ან ცუდად გადგას ტანზე, ან გამძიმებს, ან კიდევ მარწუხებივით გიჭერს და გსრესს.

შარლ VII, ლუი XI-ის მამა, რომელმაც, თავისი სვებედნიერებისა და სიქველის წყალობით, ინგლისელებისგან გაათავისუფლა საფრანგეთი, მიხვდა, რაოდენ აუცილებელი იყო საკუთარი ლაშქარი, და თავის სამეფოში ცხენოსანსა თუ ქვეით ჯარში სავალდებულო სამსახური დააწესა. მისმა შვილმა კი დაშალა ქვეითი ლაშქარი და შვეიცარიელების დაქირავებას მიჰყო ხელი[10]; ეს იყო შეცდომა, რომელიც არაერთი სხვა შეცდომისა და, როგორც ფაქტები მოწმობენ, სახელმწიფოსათვის ურიცხვი საფრთხის სათავედ იქცა. განსაკუთრებული მნიშვნელობა რომ მიანიჭა შვეიცარიელებს, მან დააკნინა თავისი საკუთარი ლაშქარი, ხოლო ქვეითი ლაშქრის დაშლის შედეგად, მისი მხედრობა მთლიანად შვეიცარიელებზე აღმოჩნდა დამოკიდებული, ვინაიდან შვეიცარიელების მხარდამხარ ბრძოლას ნაჩვევს, მათ გარეშე საერთოდ ვეღარ წარმოედგინა გამარჯვება. აი, რატომაა, რომ ფრანგები უმწეონი არიან შვეიცარიელების წინააღმდეგ ბრძოლაში[11] და უიმათოდ ვერას აკლებენ სხვებს. ამრიგად, საფრანგეთის ლაშქარი შერეული იყო, ნაწილობრივ დაქირავებული, ნაწილობრივ კი საკუთარი; ამნაირი ლაშქარი, თავისთავად, გაცილებით სჯობს მთლიანად დაქირავებულსა თუ მთლიანად მაშველ ლაშქარს, მაგრამ ვერ შეედრება მთლიანად საკუთარ ძალებს. მოტანილი მაგალითიც სავსებით საკმარისია, ვინაიდან საფრანგეთის სამეფო უძლე-

ველი იქნებოდა, შარლის ღონისძიებანი რომ შემდგომ განევითარებინათ, ან უცვლელად დაეტოვებინათ მაინც. მაგრამ ჭკუათხელი კაცი რომ საქმეს წამოიწყებს, წინასწარ ტკბება წარმატების იმედით და ამ სიტკბოებაში გარეულ შხამს კი ვერ ამჩნევს. ეს დაახლოებით იმასა ჰგავს, რაც ზემოთ ჭლექისათვის მოგახსენეთ. ამიტომ მთავარს, რომელიც მაშინღა ამჩნევს ბოროტებას, როცა მან უკვე ღრმად გაიდგა ფესვი, არასდიდებით არ ეთქმის ბრძენი, რაც მცირერიცხოვან რჩეულთა ხვედრია მხოლოდ. და თუ კარგად დავუკვირდებით, დავინახავთ, რომ რომის იმპერიის მზე მაშინ იწყებს ჩასვენებას, როცა იწყება გოთების დაქირავება, ვინაიდან აქედან იღებს დასაბამს რომაელთა სამხედრო ძლიერების დაცემა, და მთელი მათი სიქველე თითქოს გოთებს გადაეცემა. ამრიგად, მე დავასკვენი, რომ საკუთარი ლაშქრის გარეშე ვერც ერთი სამთავრო ვერ იქნება უზრუნველი, ვინაიდან მისი მომავალი მთლიანად ბედის ტრიალზეა დამოკიდებული, რაკიღა არ გააჩნია ძალა, – ეს ერთადერთი საყრდენი უბედობაში. ბრძენკაცნი ყოველთვის შეგვაგონებდნენ, რომ „არაფერია უფრო სუსტი და უმწეო, ვიდრე მოჩვენებითი ძლიერება, რომლის საფუძველიც მხოლოდ მითქმა-მოთქმაა და არა ნამდვილი ძალმოსილება“[12]. ნამდვილი ძალმოსილება კი ეს გახლავთ საკუთარი ლაშქარი, რომელიც მთლიანად მოქალაქეთაგან, მთავრის ქვეშევრდომთა თუ თანამზრახველთაგან არის შემდგარი; ყველა დანარჩენი ლაშქარი ან დაქირავებულია, ანდა მაშველი. ხოლო საკუთარი ლაშქრის შექმნის გზა ადვილი მისაკვლევი იქნება, თუ თვალს გავადევნებთ ჩემს მიერ ზემოთ ჩამოთვლილ პირთა მცდელობას და, ამრიგად, ვნახავთ, როგორ წყვეტდა ამ საკითხს ფილიპე, ალექსანდრე დიდის მამა, ისევე როგორც ბევრი რესპუბლიკა თუ მთავარი: მათი ღონისძიებები ჩემთვის მთლიანად მისაღებია.

თავი XIV
რა უნდა ახსოვდეს მთავარს სამხედრო საქმესთან დაკავშირებით

ამრიგად მთავარს არ უნდა ჰქონდეს სხვა მიზანი, სხვა საზრუნავი და არც სხვა ხელობა, გარდა ომისა, ვინაიდან მბრძანებელს მხოლოდ სამხედრო ხელოვნება შეშვენის, რადგანაც ამ ხელოვნების ძალა ისე დიდია, რომ არა მარტო ძალაუფლებას უნარჩუნებს მას, ვინც მთავრად შობილა, არამედ კერძო პირსაც აღაზევებს ხოლმე მთავრის სიმაღლემდე. და პირიქით, იმასაც ვხედავთ, რომ როდესაც მთავრები განცხრომაზე უფრო მეტს ფიქრობდნენ, ვიდრე ომსა თუ ბრძოლაზე, ჩვეულებრივ, კარგავდნენ თავიანთ საბრძანებელს. ამ ხელოვნების უგულებელყოფა სამთავროს დაკარგვის უპირველეს მიზეზად გვევლინება, ხოლო მისი ზედმიწევნით ფლობა – სამთავროს დაუფლების საშუალებად. ფრანჩესკო სფორცა კერძო პირი იყო, მაგრამ სამხედრო ხელოვნების წყალობით მილანის დუკა გახდა, მისი ვაჟები კი, რომლებიც თავს არიდებდნენ ჭაპანწყვეტასა და ბრძოლების ორომტრიალს, დაემშვიდობნენ დუკობასა და კვლავ კერძო პირებად იქცნენ[1]. უიარაღობა და უმწეობა, გარდა იმისა, რომ ათასი სხვა უბედურების

სათავეა, მთავარს ქვეყნის სასაცილოდაც აქცევს, ხოლო ესაა სირცხვილი, რომელსაც მბრძანებელი, როგორც ამას ქვემოთ მოგახსენებთ, ყველაზე მეტად უნდა უფრთხოდეს. არ არსებობს არავითარი მსგავსება შეიარაღებულსა და უიარაღოს შორის, და აშკარად არაბუნებრივი იქნებოდა, შეიარაღებული რომ ნებაყოფლობით მორჩილებდეს უიარაღოს, ხოლო უიარაღო უშიშრად გრძნობდეს თავს შეიარაღებულ მსახურთა შორის. რადგან იქ, სადაც ერთი მხარე ზიზღითაა აღვსილი, ხოლო მეორე – იჭვით, შეუძლებელია ნაყოფიერი თანამშრომლობა. ამიტომ მთავარს, რომელსაც სამხედრო საქმის არა გაეგება რა, როგორც მოგახსენეთ, თავს ატყდება ათასგვარი უბედურება, რასაც ზედ ერთვის მისივე ჯარისკაცების ზიზღი, რის გამოც მთავარს აღარ შეუძლია მათზე დაყრდნობა. აი, რატომაა, რომ მთავარი არასოდეს არ უნდა ივიწყებდეს სამხედრო საქმეში თვითწვრთნას, რასაც მშვიდობიანობისას უფრო მეტ დროს უნდა უთმობდეს, ვიდრე ომის ჟამს; ამის მიღწევა კი ორი გზით შეიძლება: საქმით და აზრით. რაც შეეხება საქმეს, გარდა იმისა, რომ გამუდმებით უნდა წვრთნიდეს და საომარი წესრიგით აწყობდეს თავის ლაშქარს, ხშირად უნდა ნადირობდეს და ამის წყალობით იკაჟებდეს სხეულს და იმდიდრებდეს ადგილმდებარეობის ცოდნას: ახსოვდეს, სად აზიდულან მთები, სად მთავრდებიან ხეობები, სად გაშლილან ველ-მინდვრები, სად მიიკლაკნებიან მდინარეები და სად გაწოლილან ჭაობები. ყოველივე ამას დიდი გულისყურით უნდა ეკიდებოდეს.

ამნაირი ცოდნა ორმხრივაა სასარგებლო. ჯერ ერთი, მთავარი უკეთ ეცნობა თავის სამფლობელოს, რაც აშკარად უადვილებს მის დაცვას, და ეგეც არ იყოს, ამა თუ იმ ადგილმდებარეობის ცოდნის წყალობით უკეთ გაერკვევა უცნობ გარემოში, რომლის შესწავლაც შეიძლება აუცილებელი აღმოჩნდეს მისთვის. ვინაიდან ბორცვები, ხეობები, დაბლობები, მდინარეები და ჭაობები, რომლებიც, ვთქვათ, ტოსკანაში მდებარეობენ, ასე თუ ისე, სხვა კუთხის ბორცვებს, ხეობებს, დაბლობებს და სხვა მისთანათ ჰგვანან; ასე რომ, ერთი რომელიმე კუთხის ცოდნა დანარჩენთა შესწავლასაც გაგიადვილებს. ამიტომ მთავარი, რომელსაც ამნაირი გამოცდილება არ გააჩნია, მოკლებულია უპირველეს თვისებას, რაც აუცილებლად უნდა ახასიათებდეს მხედართმთავარს, და რისი წყალობითაც ის თითქოს გუმანით გრძნობს, სად მიეჭრას მტერს, სად დაბანაკდეს, საითკენ დასძრას ლაშქარი და როგორ შემოარტყას ალყა ქალაქს, ისე რომ გამარჯვების სასწორი თავისკენ გადმოხაროს.

ფილოპომენეს[2], აქაველთა მთავარს, ქება-დიდებას ასხამენ მწერლები და ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ მშვიდობიანობის დროს ის მხოლოდ ომზე ფიქრობდა, და როცა მეგობრებთან ერთად სეირნობდა ხოლმე, დროდადრო ჩერდებოდა და ასე ესაუბრებოდა მათ: მტერი რომ იმ ბორცვზე იყოს გამაგრებული, ხოლო ჩვენ, ლაშქრითურთ, აქ ვიდგეთ, ვის მხარეს იქნებოდა უპირატესობა? როგორ უნდა შეგვეტია მათთვის ისე, რომ ჩვენი რიგები არ აგვერია? როგორ უნდა მოვქცეულიყავით, უკან დახევა რომ დაგვეპირებინა? ანდა თუ მტერი უკუიქცეოდა, როგორ უნდა დავდევნებოდით მას? და ასე სეირნობისას, განსახილველად სთავაზობდა მათ ყველაფერს, რაც შეიძლებოდა ბრძოლის ველზე შემთხვეოდა ლაშქარს, ისმენდა მათ აზრს, გამოსთქვამდა თავისას, რასაც სათანადო საბუთებით ამაგრებდა, და როცა უშუალოდ

წინ უძღოდა ჯარს, ამ მუდმივი თვითწვრთნის წყალობით, ყველაზე მძიმე მდგომარეობიდანაც კი პოულობდა გამოსავალს.

ხოლო რაც შეეხება გონებრივ წვრთნას, მთავარი ხშირად უნდა კითხულობდეს ისტორიას, და განსაკუთრებულ ყურადღებას უნდა აქცევდეს დიდი ადამიანების მოქმედებას, უნდა სწავლობდეს მათ საომარ ხელოვნებას და იხილავდეს მათი გამარჯვებისა თუ დაღუპვის მიზეზებს, რათა ბაძავდეს მათ წარმატებას და თავიდან იცილებდეს მათსავე მარცხს. უწინარეს ყოვლისა კი ისევე უნდა იქცეოდეს, როგორც ძველად იქცეოდნენ სახელგანთქმული ადამიანები, რომლებიც თითქოს ისისხლხორცებდნენ ყველაფერს, რაც მათზე უწინ ქებისა და დიდების ღირსი იყო, და ყოველთვის თვალწინ ედგათ მათი სათაყვანებელი გმირების ღვაწლი: ასე, როგორც ამბობენ, ალექსანდრე დიდი ბაძავდა აქილევსს, ცეზარი – ალექსანდრეს, სციპიონი – კიროსს[3]. და ყველა, ვინც წაიკითხავს კიროსის ცხოვრებას, დაწერილს ქსენოფონტეს მიერ, ხოლო შემდეგ თვალს გაადევნებს სციპიონის ცხოვრებას, ხელად შენიშნავს, რაოდენ შეუწყო ხელი ამ მიბაძვამ მის განდიდებას, ხოლო რაც შეეხება უბიწოებას, კეთილმოსურნეობას, ადამიანურობასა და გულუხვობას, – რარიგ ესადაგებოდა სციპიონი ყოველივე იმას, რაც კიროსისათვის დაუწერია ქსენოფონტეს[4].

აი, როგორ უნდა იქცეოდეს ბრძენი მთავარი, რომელსაც თვით მშვიდობიანობის დროსაც არ უნდა ჰქონდეს მოსვენება, არამედ რუდუნებით უნდა აგროვებდეს საუნჯეს, რათა მისი წყალობით, ქედი არ მოიხაროს უბედობაში, და თუ ბედი უმუხთლებს, მზად იყოს, რათა წარბშეუხრელად შეეგებოს მის სისასტიკეს.

თავი XV
იმ თვისებებისათვის, რომელთა გამოც ადიდებენ ან გმობენ ადამიანებს და, განსაკუთრებით, მთავრებს

ახლა კი ისღა დაგვრჩენია, განვიხილოთ, თუ როგორ უნდა იქცეოდეს მთავარი თავისი ქვეშევრდომებისა და მეგობრების მიმართ. და რაკი ვიცი, რომ ჩემამდეც ბევრს უწერია ამ საკითხზე, ვშიშობ, თავხედობაში არ ჩამომართვან, თუკი თვითონაც დავაპირებ დავწერო რამე, მით უმეტეს, რომ ყველაზე მკვეთრად სწორედ ამ საკითხის განხილვისას ვემიჯნები სხვების თვალსაზრისს. მაგრამ რაკი ჩემი განზრახვა გახლდათ, რაღაც სასარგებლო მიმეცა მისთვის, ვინც ისურვებდა ჩასწვდომოდა ზემოაღნიშნული საკითხის არსს, ამიტომ უფრო მართებულად მივიჩნიე წარმომეჩინა საგნის ნამდვილი ბუნება და არა ის მოჩვენებითი გარსი, რომლითაც მას მოსავენ სხვები. ბევრს შეუქმნია, თავისი წარმოსახვით, რესპუბლიკები თუ სამთავროები, რომლებიც არავის უხილავს და არც ის სმენია, რომ ისინი მართლაც არსებობენ სინამდვილეში. მაგრამ ერთია, როგორ ცხოვრობენ და მეორე ის, თუ როგორ უნდა ცხოვრობდნენ კაცნი, და მათ შორის იმხელა სხვაობაა, რომ ვინც იმის გულისათვის, რაც უნდა მომხდარიყო, ივიწყებს იმას, რაც ახლა ხდება, – უმალ თავის დამხობას უწყობს ხელს, ვიდრე თავისსავე დღეგრძელობას. ამიტომ მთავარს, რომელ-

საც ძალაუფლების შენარჩუნება სურს, უთუოდ უნდა ჰქონდეს იმისი უნარი, რომ დროდადრო ივიწყებდეს სიკეთეს და, გარემოებებისდა მიხედვით, იყენებდეს ან არ იყენებდეს ამ უნარს.

ამრიგად, თუ დუმილით ავუვლი გვერდს არარსებულ მთავართა საკითხს და განვიხილავ მხოლოდ იმას, რაც შეეხება ნამდვილად არსებულთ, ვიტყვი, რომ ყველა ადამიანს, როცა მათზე ლაპარაკობენ, და, მით უმეტეს მთავრებს, რაკიღა ისინი ყველაზე მაღლა დგანან, ჩვეულებისამებრ, მიაწერენ ერთ იმ თვისებათაგანს, რომელთა გამოც მათ ადიდებენ ან გმობენ: სახელდობრ, ერთს გულუხვად თვლიან, მეორეს ძუნწად (*misero*) (მე ვსარგებლობ ამ ტოსკანური სიტყვით, ვინაიდან იტალიურ ენაში სიტყვა *avaro* – წუწკი – იმასაც ნიშნავს, ვინც ძარცვა-გლეჯაზედაც არ იტყვის უარს, მაშინ როდესაც *misero*-ს ჩვენ ვუწოდებთ ქვაწვიასა და კრიჟანგს), ერთს მფლანგველად მიიჩნევენ, მეორეს მტაცებლად, ერთს გულქვად, მეორეს გულმოწყალედ; ერთს ორგულად, მეორეს ერთგულად; ერთს ქალაჩუნად და სულმოკლედ, მეორეს მამაცად და დიდსულოვნად; ერთს კაცთმოყვარედ, მეორეს კაცთმოძულედ; ერთს ბიწიერად, მეორეს უბიწოდ; ერთს გულმართლად, მეორეს მზაკვრად; ერთს კერპად, მეორეს თვინიერად, ერთს დარბაისლად, მეორეს თავქარიანად; ერთს მორწმუნედ, მეორეს ურწმუნოდ, და ასე შემდეგ. ვიცი ყველა დამეთანხმება, რა დიდებული იქნებოდა, მართლაც რომ მოიძებნებოდეს ყველა იმ თვისებით შემკული მთავარი, რომელსაც ქების ღირსად თვლიან, მაგრამ რაკი თვით ჩვენი არსებობის წესი შეუძლებელს ხდის იმას, რომ კაცი უკლებლივ ფლობდეს ყველა იმ ღირსებას და არასდროს არ ბღალავდეს მათ, ამიტომ მთავარი იმდენად კეთილგონიერი კი უნდა იყოს, რომ თავიდან იცილებდეს მთელს იმ ბიწიერებას, რასაც შეუძლია ძალაუფლება დააკარგვინოს, და, შეძლებისდაგვარად, ირიდებდეს ყველა იმ ბიწსაც, რომლებიც ნაკლებ საშიშნი არიან ამ თვალსაზრისით. მაგრამ თუ ეს შეუძლებელია, მთავარს დიახაც აქვს იმის უფლება, რომ დიდად არ შეიწუხოს თავი, მას ისიც შეუძლია, არაფრად თვლიდეს გმობას ყველა იმ ბიწის გამო, რომელთა გარეშეც ძალზე გაუჭირდებოდა სამთავროს შენარჩუნება. რადგან, თუ კარგად ავწონ-დავწონით ყველაფერს, დავრწმუნდებით, რომ არის ზოგი რამ, რაც ერთის შეხედვით შეიძლება სიქველედ მოგვეჩვენოს, მაგრამ გარდუვალ დაღუპვას უქადის მთავარს, რომელიც მიზნად დაისახავს ბოლომდე უერთგულოს მას, და ზოგიც ისეთი რამ, რაც შეიძლება ბიწი გვეგონოს, მაგრამ სიმშვიდეს და კეთილდღეობას კი სთავაზობს მთავარს, რომელიც არ უფრთხის მას.

თავი XVI
სიუხვისა და სიძუნწისათვის

ამრიგად, თუ ზემოჩამოთვლილი თვისებების პირველი წყვილით დავიწყებთ, მე ვიტყვი, რომ დიდი საქმეა გულუხვის სახელი გქონდეს მოხვეჭილი, მაგრამ თუ მთავარი იმიტომ იჩენს სიუხვეს, რომ გულუხვის სახელი ერქვას, ეს მხოლოდ საზიანოა მისთვის. რადგან თუ გონივრულად და ზომიერად გამოიჩენ სიუხვეს, ის შეუმჩნეველი

დარჩება და თავიდან ვერ აიცილებ ძუნწის სახელისგან განუყრელ სირცხვილს. ამიტომ, თუ გსურს ხალხის თვალში გულუხვი კაცის სახელი გერქვას, ვერავითარ ფუფუნებასა და ხელგაშლილობაზე ვერ იტყვი უარს. ესოდენ ფუჭი ზრახვით შეპყრობილი მთავარი ამ საქმეს გადააგებს მთელ თავის ავლა-დიდებას, და თუ უკვე მოხვეჭილი სახელის შენარჩუნებას დაისახავს მიზნად, ბოლოს და ბოლოს, იძულებული იქნება გადასახადებით ამოხადოს სული ხალხს, მებაჟედ იქცეს და სახსრების მოსაპოვებლად არაფრის წინაშე არ დაიხიოს უკან. ასე თანდათანობით შეაძულებს თავს ქვეშევრდომებს და, გაღატაკებული, საბოლოოდ დაკარგავს მათ პატივისცემას. ბევრს რომ მოიმდურებს ამ თავისი სიუხვით და ცოტას მოიმადლიერებს, თავს ველარ გაართმევს ვერავითარ სიძნელეს და პირველივე განსაცდელის წინაშე სულით დაეცემა. ხოლო თუ მიხვდება ყოველივე ამას და უკან დახევას დააპირებს, მაშინვე სიძუნწეში დასდებენ ბრალს. ამრიგად, მთავარი, რომელსაც არ შეუძლია გულუხვობა გამოიჩინოს ისე, რომ ეს ამბავი მთელ ქვეყანას მოედოს და თვითონ მას კი არა ევნოს რა, იმდენად კეთილგონიერი მაინც უნდა იყოს, რომ არ უფრთხოდეს ძუნწის სახელს, რადგანაც დროთა განმავლობაში ის სულ უფრო და უფრო მეტად გაითქვამს სახელს თავისი სიუხვით, როცა დაინახავენ, რომ ხელმომჭირნეობის წყალობით, საკუთარი შემოსავალი სავსებით საკმარისია მისთვის; რომ შეუძლია საკადრისი პასუხი გასცეს მტერს და, ხალხის დაუბეგრავად, ხორცი შეასხას ბევრ სასიკეთო საქმეს. ასე რომ, ის გულუხვი იქნება ყველას მიმართ, ვისაც არაფერს ართმევს, ისინი კი ურიცხვნი არიან, და ძუნწი იმათ მიმართ, ვისაც არაფერს აძლევს, ხოლო ისინი ცოტანი არიან.

ჩვენს დროში და ჩვენს თვალწინ დიდ საქმეებს ხორცს ასხამდნენ მხოლოდ ისინი, ვისაც ძუნწის სახელით იცნობდა ხალხი, დანარჩენნი კი უსახელოდ იღუპებოდნენ. იულიუს II-მ მხოლოდ პაპობის ხელში ჩასაგდებად ისარგებლა იმით, რომ გულუხვი კაცის სახელი ჰქონდა მოხვეჭილი, შემდეგ კი აზრადაც არ მოსვლია ამ სახელის შენარჩუნება, ვინაიდან საფრანგეთის მეფესთან აპირებდა ომს. და მან ისე გადაიხადა მრავალი ომი, რომ საგანგებო გადასახადით ერთხელაც არ დაუბეგრავს ხალხი, ვინაიდან ყველა ზედმეტ ხარჯს, ხანგრძლივი ხელმომჭირნეობის წყალობით, თვითონვე ფარავდა. ესპანეთის ახლანდელი მეფე[1] რომ გულუხვი კაცის სახელით ყოფილიყო ცნობილი, ვერც ამდენ საქმეს წამოიწყებდა და, მით უმეტეს, ვერც წარმატებით დააგვირგვინებდა მათ. ამიტომ მთავარს ნაკლებად უნდა აწუხებდეს ის გარემოება, რომ შეიძლება ძუნწის სახელი გაუვარდეს ხალხში; სამაგიეროდ იძულებული აღარ იქნება ყვლეფდეს და ტყავს აძრობდეს თავის ქვეშევრდომთ, ყოველთვის შესძლებს თავდაცვას, აღარ ექნება იმისი შიში, ვაითუ გავღატაკდე და ქვეყნის ყბადასაღები გავხდეო, და აღარც იმისა, რომ შეიძლება მტაცებლად იქცეს. ვინაიდან სიძუნწე ერთი იმ ბიწთაგანია, რომლებიც განამტკიცებენ მის ტახტს. და თუ ვინმე შემესიტყვება: ცეზარმა სწორედ თავისი გულუხვობით ჩაიგდო ხელში ძალაუფლება და ბევრი სხვაც იმის წყალობით აღზევდა, რომ გულუხვი იყო და გულუხვის სახელიც ჰქონდაო[2], პასუხად მივუგებ, რომ ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვავოთ ის, ვინც უკვე მთავარია, და ის, ვინც ახლა აპირებს მთავრის ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას. პირველ შემთხვევაში, ეს გულუხვობა საზიანოა, მეორეში კი ყოვლად აუცილებელია, რომ გულუხვ კაცად გიცნობდეს ხალხი. ცეზარი ერთი

იმათთაგანი გახლდათ, რომელნიც რომზე მბრძანებლობას მიელტვოდნენ. მაგრამ ამ მიზნის მიღწევის შემდეგ რომ დიდხანს ეცოცხლა და ცოტა მეტი ხელმომჭირნეობა არ გამოეჩინა, უთუოდ ძირს გამოუთხრიდა თავის ძლიერებას. და თუ კვლავ შემესიტყვება ვინმე: ბევრ მთავარს, რომლებსაც თავიანთი ლაშქრობით განუცვიფრებიათ მთელი ქვეყანა, ყველაზე გულუხვ ხალხად იცნობდნენ მათი ქვეშევრდომნიო, პასუხად ვიტყვი: მთავარი ან საკუთარსა თუ თავის ქვეშევრდომთა სიმდიდრეს ფლანგავს, ანდა სხვებისას. პირველ შემთხვევაში მას მომჭირნეობა მართებს, მეორეში კი მის გულუხვობას არ უნდა ჰქონდეს ზღვარი. ამიტომ, როცა მთავარი საომრადაა თავისი ლაშქრითურთ, რომელიც თავს ირჩენს ნადავლით, ძალადობით და ძარცვით, მისთვის აუცილებელია ხელგაშლილობა, არადა, ჯარისკაცებს ვერ გაიყოლიებს. ხოლო რაც არ ეკუთვნის არც მასა და არც მის ქვეშევრდომთ, მთავარს შეუძლია კიროსის, ცეზარისა და ალექსანდრესავით უშურველად გასცეს, ვინაიდან სხვისი სიმდიდრის ფლანგვა კი არ ამცირებს, პირიქით, ზრდის მის სახელსა და დიდებას (მხოლოდ საკუთარი სიმდიდრის ფლანგვაა საზიანო). არაფერს არ შეუძლია თავისი თავი გალიოს ისე, როგორც სიუხვეს, რაც უფრო გულუხვი ხარ, მით უფრო ნაკლები შესაძლებლობა გრჩება მომავალშიც გულუხვობის გამოჩენისა: გაღატაკდები და ზიზღის ღირსი გახდები, ამ სირცხვილის თავიდან ასაცილებლად კი მტაცებლობას უნდა მიჰყო ხელი და ყველასათვის საძულველი შეიქნე. ხოლო მთავარი იშვიათად უნდა უფრთხოდეს რაიმეს უფრო მეტად, ვიდრე სიძულვილსა და ზიზღს, გულუხვობა კი ერთსაც დაგატეხს თავზე და მეორესაც. ამიტომ უფრო გონივრულია, შეურიგდე ძუნწის სახელს, რომელიც იწვევს სირცხვილს სიძულვილის გარეშე, ვიდრე მიელტვოდე გულუხვის სახელს და, ძალაუნებურად, მტაცებლად იქცე, რაც თავს დაგატეხს სირცხვილსაც და სიძულვილსაც.

თავი XVII
სისასტიკის, გულმოწყალებისა და კიდევ იმისათვის, თუ რა სჯობია – უყვარდეთ თუ ეშინოდეთ შენი?

ახლა, თუ სხვა ზემოჩამოთვლილ თვისებებზე გადავალთ, მე ვიტყვი, რომ ყოველი მთავარი უნდა ცდილობდეს გულმოწყალე კაცის სახელი მოიხვეჭოს და არა სასტიკის. მაგრამ უთავოდ არ უნდა იყენებდეს გულმოწყალებას. ჩეზარე ბორჯას სასტიკ კაცად თვლიდნენ, მაგრამ სწორედ ამ თავისი სისასტიკის წყალობით დაამყარა წესრიგი რომანიაში, გააერთიანა, დააშოშმინა და შემოირიგა იგი. თუ კარგად ავწონ-დავწონით ყოველივე ამას, იმ დასკვნამდე მივალთ, რომ ის უფრო გულმოწყალე იყო, ვიდრე ფლორენციელი ხალხი, რომელსაც სურდა სასტიკის სახელი აეცილებინა თავიდან და პისტოიის დაქცევას კი შეუწყო ხელი[1]. ამიტომ მთავარი არაფრად უნდა აგდებდეს გმობას სისასტიკის გამო, თუკი ამის წყალობით ახერხებს იმას, რომ განხეთქილებისა და განდგომის საშუალება მოუსპოს თავის ქვეშევრდომთ. რადგანაც ის, ვისთვისაც ურჩთა დასჯის რამდენიმე მაგალითიც საკმარისია, გაცილებით

უფრო გულმოწყალე იქნება იმაზე, ვინც თავისი მეტისმეტი გულმოწყალების შედეგად ხელს უწყობს ქვეყნის არევ-დარევას, რაც დასაბამს აძლევს ხოცვა-ჟლეტას და ძარცვა-გლეჯას, ეს კი მთელი მოსახლეობის ნამდვილი უბედურება გახლავთ, მაშინ როდესაც მთავრის მსჯავრი მხოლოდ ზოგიერთ კერძო პირს თუ იწირავს მსხვერპლად. მთავართა შორის ყველაზე ძნელად მხოლოდ ახალი მთავარი თუ დააღწევს თავს სასტიკი კაცის სახელს, ვინაიდან ყოველი ახალი სახელმწიფო ათასნაირი ხიფათითაა სავსე. ამიტომაც ვერგილიუსის დიდონა მხოლოდ იმით ამართლებს თავისი ძალაუფლების სისასტიკეს, რომ მისი სამეფო ახალია:

Res dura, et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late fines custode tueri[2].

მაგრამ მთავარი მალემრწმენი არ უნდა იყოს, დინჯად უნდა არჩევდეს საქმეს და არ უნდა ესწრაფვოდეს იმას, რომ ქვეშევრდომთა საფრთხობელად იქცეს; კეთილგონიერებითა და ადამიანურობით უნდა ზომავდეს თვითეულ ნაბიჯს, რათა ქვეშევრდომთადმი ზედმეტმა ნდობამ სიფრთხილე არ დაავიწყოს, ხოლო მეტისმეტი უნდობლობის შედეგად აუტანელი არ შეიქნეს მათთვის. აქ იბადება სადავო კითხვა: რა სჯობს, უყვარდეთ თუ ეშინოდეთ შენი? რაზედაც პასუხობენ, რომ სასურველია ერთიცა და მეორეც. მაგრამ რაკი ორივეს შეთავსება ძნელია, ამიტომ, თუკი იძულებული იქნები ერთ-ერთზე უარი თქვა, გაცილებით გიჯობს, შიშს უნერგავდე ხალხს და არა სიყვარულს. რადგანაც ადამიანებზე შეიძლება ზოგადად ითქვას, რომ ისინი უმადურნი არიან, მერყევნი, ორგულნი, ჯაბანნი, ხარბნი; ვიდრე მათი კეთილისმყოფელი ხარ, ისინიც შენნი არიან; აღგითქვამენ, რომ არაფერს დაიშურებენ შენთვის: არც სისხლს, არც ავლა-დიდებას, არც სიცოცხლეს, არც შვილებს, სანამდის, როგორც ზევით ითქვა, საფრთხე ჯერ კიდევ შორსაა, მაგრამ ხიფათის მოახლოებისთანავე ზურგს შეგაქცევენ. და ის მთავარი, ვინც მთლიანად მიენდობა მათ სიტყვას და ამიტომ სხვას არას იღონებს, განწირულია, ვინაიდან მეგობრობა, რომელსაც წყალობის ფასად იხვეჭ და არა სულიერი სიდიდისა და კეთილშობილების შედეგად, მართალია, დანახარჯს კი გინაზღაურებს, მაგრამ გასაჭირში იარაღად არ გამოგადგება. და ადამიანებიც უფრო თავხედურად იქცევიან მის მიმართ, ვინც სიყვარულს უნერგავს მათ, ვიდრე მის მიმართ, ვისაც უფრთხიან, ვინაიდან სიყვარული მხოლოდ მოვალეობის გრძნობაზეა დაფუძნებული, რომელიც, კაცთა სულმოკლეობის გამო, დაუყოვნებლივ ქარწყლდება, როგორც კი მას ანგარება დაუპირისპირდება, მაშინ როდესაც შიშს განაპირობებს ისევ შიში, სასჯელის შიში, რომელიც გამუდმებით ემუქრება ხალხს. და მაინც, მთავარი ისე უნდა ნერგავდეს შიშს, რომ, თუკი სიყვარულს ვერ მოიხვეჭს, სიძულვილი მაინც აიცილოს თავიდან, ვინაიდან ისიც დიდი საქმეა, რომ ხალხს ეშინოდეს შენი, მაგრამ არ სძულდე, რადგანაც ამ ორი გრძნობის შეთავსება დიახაც შესაძლოა; და მთავარიც ყოველთვის შესძლებს ამას, თუკი არ ხელყოფს ქვეშევრდომთა სიცოცხლეს და საკუთრებას. მაშინაც კი, როცა მთავარი ვინმეს სიკვდილით დასჯას აპირებს, მას შეუძლია სისრულეში მოიყვანოს თავისი განაჩენი, თუკი საამისოდ საკმარისი სამხილი მოეპოვება, მაგრამ თავი უნდა შეიკავოს

სხვისი ქონების ხელყოფისაგან, ვინაიდან ადამიანები უფრო ადვილად ურიგდებიან მამის სიკვდილს, ვიდრე სამკვიდროს მოშლას, და მერე, ძარცვა-გლეჯის მიზეზი არ დაილევა, და ის, ვინც მტაცებლობით აპირებს ცხოვრებას, ყოველთვის გამოჩხრეკს სხვისი ქონების მიტაცების საბაბს, მაშინ როდესაც სიკვდილით დასჯის საბაბი გაცილებით ძვირი და იშვიათი გახლავთ.

მაგრამ როდესაც მთავარი წინ მიუძღვის მრავალრიცხოვან ლაშქარს, მაშინ მისთვის მართლაც აუცილებელია, რომ არად აგდებდეს სასტიკი კაცის სახელს, ვინაიდან ამ სახელის გარეშე ვერც თავისი ლაშქრის ერთსულოვნებას შეინარჩუნებს და ვერც ბრძოლისუნარიანობას. ჰანიბალის[3] განსაცვიფრებელ ქმედებათა შორის იმასაც აღნიშნავენ, რომ მის ველურ ლაშქარში, რომელიც ურიცხვ ტომთა ურდოებისაგან შედგებოდა და შორეულ ქვეყნებში ომობდა, ერთხელაც არ ჩამოვარდნილა განხეთქილება სხვადასხვა ტომთა შორის, ერთხელაც არ მოუწყვიათ შეთქმულება მთავრის წინააღმდეგ, არც მაშინ, როცა ბედი უღიმოდა, და არც მაშინ როცა უკუღმა მისდიოდა საქმე. ეს შეიძლება ახსნილი იქნეს მხოლოდ მისი არაადამიანური სისასტიკით, რომელიც, მის ურიცხვ სიქველესთან ერთად, სათაყვანებელ და საზარელ კერპად აქცევდა მას თავისი ჯარისკაცების თვალში[4]. ამ სისასტიკის გარეშე მთელი მისი ურიცხვი სიქველე, თავისთავად, ვერ გამოიღებდა ამნაირ ნაყოფს. მაგრამ ნაკლებად გულისხმიერი მწერლები, ერთის მხრივ, განცვიფრებით მოგვითხრობენ მის საქმეებს, მეორეს მხრივ კი გმობენ მათ მთავარ მიზეზს. ხოლო მთელი მისი სიქველე რომ მართლაც არ იქნებოდა საკმარისი, ამას სციპიონის[5] მაგალითიც მოწმობს (ეს იყო არა მარტო თავისი, არამედ ყველა დროის უწარჩინებულესი კაცი), ვისი ლაშქარიც აჯანყდა ესპანეთში[6], რაც გამოწვეული გახლდათ მისი მეტისმეტი ლმობიერებით, უფრო მეტ თავისუფლებას რომ ანიჭებდა თავის ჯარისკაცებს, ვიდრე დასაშვები იყო სამხედრო დისციპლინით. სწორედ ეს წამოაყვედრა სენატში ფაბიუს მაქსიმუსმა[7], რომელმაც რომაელთა ლაშქრის გამრყვნელი უწოდა მას. სციპიონის ლეგატის მიერ დარბეული ლოკრები სამართალს ვერ ეღირსნენ მისგან, და ლეგატის თავგასულობაც დაუსჯელი დარჩა, ხოლო ყოველივე ამის მიზეზი მისი თვინიერი ხასიათი გახლდათ[8]. და როცა ერთ-ერთმა სენატორმა მისი გამართლება დააპირა, თავის სიტყვაში თქვა: ბევრი კაცისათვის უფრო ადვილია არ შესცოდოს თავად, ვიდრე გამოასწოროს სხვისი შეცოდებანიო. ამნაირი ხასიათი, დროთა განმავლობაში, უთუოდ ბევრ რასმე დააკლებდა სციპიონის სახელსა და დიდებას, ზნის შეუცვლელად რომ დიდხანს მდგარიყო ხელისუფლების სათავეში; მაგრამ რაკი სენატს ემორჩილებოდა, მისმა ნაკლმა არამც თუ არ იჩინა თავი, არამედ ხელიც შეუწყო მის განდიდებას. ამრიგად, კვლავ მივუბრუნდები სიყვარულსა და შიშს, და დასკვნის სახით ვიტყვი, რომ კაცთა სიყვარულს მათი ნება-სურვილი განაპირობებს, შიშს კი – მთავრისა; ამიტომ ბრძენი მთავარი უნდა ეყრდნობოდეს იმას, რაც მასზეა დამოკიდებული, და არა იმას, რაც სხვის ნებაზე ჰკიდია; მხოლოდ ეგაა, როგორც მოგახსენეთ, იმდენი კი უნდა შეიძლოს, რომ თავიდან აიცილოს სიძულვილი.

თავი XVIII
როგორ უნდა ესწრაფვოდნენ მთავრები იმას, რომ სანდონი იყვნენ

ყველასათვის აშკარაა, რაოდენი ქების ღირსი იქნებოდა მთავარი, რომელიც შესძლებდა შეენარჩუნებინა თავის ქვეშევრდომთა ნდობა და პატიოსნად, ყოველგვარი ზაკვის გარეშე ეცხოვრა. მაგრამ, როგორც ჩვენი დროის გამოცდილება გვიჩვენებს, დიდი საქმეების აღმსრულებლად ყოველთვის გვევლინებოდნენ ის მთავრები, რომლებიც ნაკლებ ანგარიშს უწევდნენ ქვეშევრდომთა ნდობას და თავიანთი ცბიერებით ახერხებდნენ საბოლოოდ აერიათ მათთვის გზა-კვალი; ასე რომ, ბოლოს და ბოლოს, ყოველთვის სჯაბნიდნენ იმ მთავრებს, რომლებიც მხოლოდ წესიერებას ემყარებოდნენ.

ამრიგად, უნდა გვახსოვდეს, რომ არსებობს ბრძოლის ორი სახე: ერთია ბრძოლა კანონების, ხოლო მეორე – ძალის მეშვეობით. პირველი ნიშნეულია ადამიანებისათვის, მეორე კი – მხეცებისათვის. მაგრამ რაკი პირველი ხშირად არასაკმარისია, ძალაუნებურად უნდა მივმართოთ ხოლმე მეორეს. ამიტომ მთავრისათვის აუცილებელია, რომ თანაბარი წარმატებით იბრძოდეს როგორც მხეცი და როგორც კაცი. სწორედ ამნაირი, თუმცაღა შეფარვით გამოთქმული შეგონებით მიმართავდნენ მთავრებს ძველი მწერლები, რომლებიც აღნიშნავდნენ, რომ აქილევსს და ძველი დროის ბევრ სხვა მთავარსაც აღსაზრდელად აბარებდნენ კენტავრ ქირონს[1], რათა მისი მეთვალყურეობით დავაჟკაცებულიყვნენ. ნახევრად მხეცისა და ნახევრად კაცის ზედამხედველობას აქ მხოლოდ ის აზრი აქვს, რომ მთავარი უნდა ითავსებდეს და ისისხლხორცებდეს ორივე ბუნებას, და რომ ერთი მეორის გარეშე უდღეურია. ამრიგად, თუ მთავარი იძულებული იქნება იბრძოდეს როგორც მხეცი, ცხოველთა მთელი სიმრავლიდან ლომსა და მელას უნდა ირჩევდეს, ვინაიდან ლომს არ შეუძლია თავი დაიცვას გველისაგან, მელას – მგლებისაგან. მაშასადამე, მელა უნდა იყო, რომ შენიშნო გველი, და ლომი, რომ დაიფრინო მგლები. იმას, ვინც მხოლოდ ლომობას იჩემებს, ბევრი რამ არ ესმის.

ამიტომ კეთილგონიერი მთავარი შეუძლებელია თავისი აღთქმის ერთგული იყოს, თუკი ეს ერთგულება შეიძლება საზიანო აღმოჩნდეს მისთვის, და თუ აღარ არსებობენ მიზეზები, რომლებმაც ეს აღთქმა დაადებინეს. ყველა კაცი რომ კარგი და კეთილი იყოს, ამნაირი ქცევა უკეთური იქნებოდა, მაგრამ რაკი ისინი ბოროტნი არიან და გამუდმებით არღვევენ იმას, რაც აღგითქვეს, შენ რატომღა უნდა უერთგულო შენს აღთქმას მათ მიმართ? მთავარს არასოდეს გამოელევა იმისი კანონიერი მიზეზი, რომ გაამართლოს თავისი ორპირობა. შეიძლებოდა მოგვეტანა ურიცხვი ახალი მაგალითი და გვეჩვენებინა, რამდენი შეთანხმება, რამდენი საზავო ხელშეკრულება დარჩენილა ფუჭ ოქმად მთავართა სიმუხთლის შედეგად, და ის, ვინც ახერხებდა უფრო უკეთ გაეთამაშებინა მელას როლი, უფრო ადვილად აღწევდა მიზანს. მაგრამ აუცილებელია საგულდაგულოდ შენიღბო ეს ბუნება, რისთვისაც დიდი თვალთმაქცობა და გაქნილობა გმართებს. ადამიანები კი ისე მიამიტნი არიან და ყოველწამიერ აუცილებლობას ისერიგად დამონებულნი, რომ ცრუს არასოდეს შემოაკლდება ხალხი,

რომელიც ადვილად გააცურებინებს თავს. ამასწინანდელი მაგალითებიდან მე მინდა მოვიხსენიო მხოლოდ ერთი: ალექსანდრე VI-ს თავისი დღე და მოსწრება ხალხის მოტყუების მეტი არა უკეთებია რა, არც სხვა საფიქრალი ჰქონია და არც არასდროს შემოლევია ხალხი, რომელიც შეეძლო მოეტყუებინა. და არ არსებულა კაცი, უფრო მარჯვედ რომ შესძლებოდეს სხვების დარწმუნება, უფრო გულმხურვალე ფიცით რომ აღეთქვა მათთვის რაიმე და უფრო ადვილად გაეტეხა თავისი ფიცი. მაგრამ ყოველთვის ახერხებდა იმას, რომ სიმართლედ გაესაღებინა ტყუილი, ვინაიდან კარგად იცნობდა კაცთა ბუნებას.

ამრიგად, მთავრისათვის სულაც არ არის აუცილებელი, რომ ყველა ზემოჩამოთვლილ თვისებას ფლობდეს, მაგრამ დიახაც აუცილებელია ისე გვიჩვენებდეს თავს, თითქოს მართლაც მათი მფლობელი იყოს. მეტიც, იმის თქმასაც კი ვბედავ, რომ თუ ფლობ და ყოველი ფეხის ნაბიჯზე ავლენ მათ, ისინი სახიფათონი არიან, ხოლო თუ თავის მოსაჩვენებლად იყენებ მათ, სასარგებლონი არიან შენთვის. ასე მაგალითად, სასარგებლოა ხალხს ისე აჩვენებდე თავს, თითქოს გულმოწყალე, სარწმუნო, კაცთმოყვარე, მორწმუნე და პატიოსანი კაცი ხარ, და არა მარტო აჩვენებდე, იყო კიდეც სინამდვილეში. მაგრამ ისე კი უნდა ფლობდე საკუთარ თავს, რომ, საჭიროების შემთხვევაში, შეგეძლოს საპირისპირო თვისებებად გარდაქმნა ისინი. უნდა ვიცოდეთ, რომ მთავარი, და მით უმეტეს, ახალი მთავარი, ვერ უერთგულებს იმას, რის გამოც ადამიანს კაი კაცად თვლიან, ვინაიდან, სახელმწიფოს შესანარჩუნებლად, ხშირად იძულებულია იმოქმედოს ერთგულების, მოყვასისადმი სიყვარულის, ადამიანობის, სარწმუნოების საპირისპიროდ. ამიტომაც აუცილებლად ისე მოქნილი უნდა იყოს, რომ მოხერხებულად ესადაგებოდეს ქარის ქროლვითა თუ ბედის ტრიალით ნაკარნახევ მიმართულებას, და, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, არ გადაუხვიოს სიკეთის გზას, თუ ეს შესაძლოა, მაგრამ, იმავდროულად, შეეძლოს ბოროტების გზაზე დადგომაც, თუკი ეს აუცილებელია. მაშასადამე, მთავარი ყოველთვის უნდა ფრთხილობდეს, რათა მის ბაგეს არ დასცდეს სიტყვა, ზემოაღნიშნული ხუთი თვისებით რომ არ იყოს აღბეჭდილი, და რათა, ვუსმენთ თუ ვუყურებთ მას, სიყვარულის, პატიოსნების, ადამიანობის, მორწმუნეობის ხორცშესხმულ ხატებად ჩანდეს. ყველაზე მეტად აუცილებელი კი ისაა, რომ ამ უკანასკნელი თვისებების ნამდვილ განსახიერებად გვაჩვენებდეს თავს, ვინაიდან ადამიანები, საერთოდ, ხედვას უფრო მეტ ანგარიშს უწევენ მსჯელობისას, ვიდრე შეხების გრძნობას, რაკიღა ხედვით, ყველა ხედავს, მაშინ როდესაც უშუალოდ მხოლოდ ცოტანი თუ ეხებიან მთავარს. ყველა ხედავს იმას, რადაც გვაჩვენებ თავს, ცოტა თუ გრძნობს იმას, რაც ხარ სინამდვილეში, და ეს უკანასკნელნი ვერ გაბედავენ წინ აღუდგნენ ბრბოს აზრს, რომელსაც ზურგს უმაგრებს სახელმწიფოს მთელი ძლიერება. ეგეც არ იყოს, ყველა კაცისა და, მით უმეტეს, მთავართა მოქმედებას, რომელსაც განსასჯელად ვერ წარუდგენ სასამართლოს, მისი საბოლოო შედეგის მიხედვით აფასებენ. ამიტომ, დაე, მთავარმა მხოლოდ გამარჯვებისა და ძალაუფლების შენარჩუნებისათვის იზრუნოს, და საშუალებებს, რომლებითაც ამ მიზანს აღწევენ, ყოველთვის პატიოსნად და ქება-დიდების ღირსად შერაცხავენ, ვინაიდან ბრბოს მხოლოდ საქმის გარეგნული მხარე და საბოლოო შედეგი ხიბლავს; ამ

ქვეყნად კი ბრბო ყველაფერია, მაშინ როდესაც ცალკეულ პიროვნებებს მხოლოდ მაშინ ენიჭებათ ერთგვარი მნიშვნელობა, როცა უმრავლესობამ აღარ იცის, ვისზე შეაჩეროს არჩევანი. ერთი ჩვენი თანამედროვე მთავარი[2], ვისაც აქ ვერ დავასახელებთ, ერთთავად მშვიდობისა და ერთგულების აუცილებლობას ღაღადებს, თუმცა როგორც ერთის, ისე მეორის დაუძინებელი მტერი გახლავთ; ისე კი, მართლაც რომ არ ღალატობდეს არც ერთს, დიდი ხანია დაკარგავდა ძალაუფლებასაც და გავლენასაც.

თავი XIX
იმისათვის, რომ თავიდან უნდა იცილებდე ზიზღს და სიძულვილს

რაკიღა ზემოთ აღნიშნულ თვისებათაგან ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან თვისებებზე უკვე ვილაპარაკე, მე მინდა მოკლედ განვიხილო დანარჩენი იმ ზოგადი თვალსაზრისით, რომ მთავარი (როგორც ეს ნაწილობრივ უკვე ითქვა ზემოთ) უნდა ცდილობდეს თავიდან აიცილოს ყველაფერი, რაც მას ზიზღისა და სიძულვილის საგნად აქცევს; თუ აიცილა, შეუძლია მოგვარებულად ჩათვალოს საქმე, და სხვა რამის გამო გმობასა და ყვედრებას აღარ უნდა უფრთხოდეს უკვე. სიძულვილის საგნად მას, უწინარეს ყოვლისა, აქცევს მგლური სიხარბე და თავის ქვეშევრდომთა საკუთრებისა და მათი ცოლების პატივის ხელყოფა, რისგანაც თავის შეკავება მართებს. და თუ ხალხს, საერთოდ, არც საკუთრებას წარსტაცებ და არც პატივს აჰყრი, ის კმაყოფილია, და ბრძოლა მოგიწევს მხოლოდ ცალკეულ პირთა პატივმოყვარეობის დასათრგუნავად, რაც ადვილი საქმე გახლავთ. მთავარი ზიზღს იწვევს მაშინ, როცა მას მერყევ, თავქარიან, სულმოკლე, მხდალ და გაუბედავ კაცად თვლიან, რასაც ის ჭირის დღესავით უნდა უფრთხოდეს, და არაფერს უნდა ზოგავდეს საიმისოდ, რომ ყოველი მისი მოქმედება სიდიადის, დიდსულოვნებისა და სიმტკიცის ნიშნით იყოს აღბეჭდილი, ხოლო მისი თვითეული გადაწყვეტილება ქვეშევრდომთა თვალში ურყევი ნების გამოვლენად ჩანდეს, რათა ვერავინ გაბედოს მისი მოტყუება თუ გაცურება. მთავარი, რომელიც ამნაირ სახელს მოიხვეჭს, დიდი გავლენით სარგებლობს ხალხში; ძნელია შეთქმულების მოწყობა მის წინააღმდეგ და ძნელია მასზე თავდასხმა, ვინაიდან ყველას კარგად მოეხსენება, რომ ის ღირსეული და ქვეშევრდომთა მიერ პატივცემული კაცია. მთავარს ხომ ორმაგი საფრთხე ემუქრება: ჯერ ერთი, შიგნით, თავისსავე ქვეშევრდომთაგან, და მეორეც, გარედან, – უცხოელ მბრძანებელთა მხრივ. ამ უკანასკნელთაგან ის თავს იცავს ძლიერი ლაშქრისა და ერთგული მეგობრების წყალობით; ხოლო ერთგული მეგობრები არ დაგელევა, თუკი გეყოლება ძლიერი ლაშქარი, და შიგნით ყველაფერი რიგზე იქნება, როცა ყველაფერი მოგვარებული გექნება გარეთ, თუკი შეთქმულებამ წყალში არ ჩაგიყარა მთელი ნაღვაწი.

თუ მთავარი ისე ააწყობს თავის ცხოვრებას, როგორც მოგახსენეთ, გარეთ რომ ყველაფერიც მოიშალოს, ის მაინც შესძლებს ყოველგვარი შეტევის მოგერიებას (თუკი, რა თქმა უნდა, თავგზა არ დაკარგა), როგორც ეს შესძლო ოდესღაც ნაბიდე

სპარტელმა[1], რაც შეეხება ქვეშევრდომებს, როცა გარეთ ყველაფერი თავის რიგზეა, მთავარს თვალი ფხიზლად უნდა ეჭიროს, რათა მათ საიდუმლო შეთქმულება არ მოაწყონ მის წინააღმდეგ, რისგანაც მნიშვნელოვანწილად დაიზღვევს თავს, თუკი თავიდან აიცილებს ზიზღს და სიძულვილს და კმაყოფილი ეყოლება ხალხი: აი, მიზანი, რომელსაც უთუოდ უნდა მიელტვოდეს, როგორც ეს დაწვრილებით მოგახსენეთ ზემოთ. დიახ, შეთქმულების წინააღმდეგ ერთი ყველაზე ქმედითი საშუალება ის გახლავთ, რომ თავიდან აიცილო ზიზღი და სიძულვილი, ვინაიდან შეთქმულთ ყოველთვის იმის იმედი აქვთ, რომ მთავრის სიკვდილს სიამოვნებით შეხვდება ხალხი; მაგრამ ამის ნაცვლად ხალხის აღშფოთებას რომ მოელოდნენ, ვერასოდეს ვერ გაბედავდნენ მთავარზე ხელის აღმართვას, ვინაიდან არ არსებობს უფრო ნარეკლიანი გზა, ვიდრე შეთქმულთა გზაა. გამოცდილება გვასწავლის, რომ მრავალნი აწყობდნენ შეთქმულებებს, მაგრამ ცოტანი თუ აღწევდნენ წარმატებას, ვინაიდან შეთქმულს არ შეუძლია მარტოდ მარტომ იმოქმედოს, თუმცა არც მისი შეამხანაგება შეუძლია, ვისაც უკმაყოფილოდ არ თვლის. მაგრამ როგორც კი უკმაყოფილოს შენს ხვაშიადს გაანდობ, იმის საშუალებას აძლევ, რომ თავის საქმის მოგვარება შესძლოს, ვინაიდან შეთქმულის გაცემა ურიცხვ სიკეთეს უქადის მას: ასე რომ, ერთის მხრივ, აშკარა სარგებლის, ხოლო მეორეს მხრივ, საეჭვო და საჭოჭმანო მოგებისა და ათასგვარი ხიფათის მომლოდინე, ან შენი უერთგულესი მეგობარი უნდა იყოს, ანდა მთავრის დაუძინებელი მტერი, რომ არ გიმუხთლოს და გიღალატოს. მოკლედ რომ ვთქვათ, შეთქმულის მხარეზეა ძრწოლა, ეჭვი, სასჯელის შიში, რომლებიც თავზარს სცემენ და მხნეობას ართმევენ, მაშინ როდესაც მთავრის მხარეზეა ძალაუფლების სიდიადე, კანონი, მფარველობა მეგობრებისა და სახელმწიფოს მხრივ, რომლებიც ერთად იცავენ მას; ხოლო თუ ყოველივე ამას ხალხის კეთილგანწყობილებასაც დავუმატებთ, წარმოუდგენელია, რომ ვინმემ გაბედოს შეთქმულების მოწყობა; ვინაიდან შეთქმულს, ჩვეულებრივ, თავისი განზრახვის განხორციელებამდე ემუქრება საფრთხე, ამ შემთხვევაში კი – განხორციელების შემდეგაც, ვინაიდან ბოროტმოქმედების ჩადენის შემდეგ მისი მტერი იქნება ხალხი, რომლის შურისგებასაც ვერსად წაუვა.

შეიძლებოდა მოგვეტანა ურიცხვი მაგალითი ამ აზრის ნათელსაყოფად, მაგრამ მე მინდა დავჯერდე მხოლოდ ერთს, რომელიც ჯერ კიდევ ცოცხლად შემორჩენია ჩვენი მამების მახსოვრობას. როცა ბოლონიის მთავარი მესსერ ანიბალე ბენტივოლი[2], აწინდელი მესსერ ანიბალეს პაპა[3], მოკლულ იქნა მის წინააღმდეგ შეთქმული კანესკების მიერ, მას დარჩა მხოლოდ მესსერ ჯოვანი[4], რომელიც მაშინ ჯერ კიდევ უასაკო ყრმა იყო. მაგრამ ამ ბოროტმოქმედების ჩადენისთანავე აღსდგა ხალხი და მუსრი გაავლო კანესკებს, რაც აიხსნება მოქალაქეთა კეთილგანწყობილებით, რომლითაც იმ ხანად გარემოსილი იყო ბენტივოლიების სახლი ბოლონიაში. ეს კეთილგანწყობილება იმდენად დიდი იყო, რომ, რაკი ანიბალეს სიკვდილის შემდეგ აღარავინ დარჩა, ვისთვისაც შეიძლებოდა სახელმწიფოს მართვა მიენდოთ, ბოლონიელები, რომლებმაც გაიგეს, რომ ფლორენციაში ცხოვრობდა ბენტივოლიების შთამომავალი, მანამდე მჭედლის შვილად რომ ითვლებოდა, – ფლორენციაში ეახლნენ და თავიანთი ქალაქის

მმართველობა მიანდეს მას[5]. სწორედ ეს უკანასკნელი მართავდა ბოლონიას, ვიდრე ჯოვანი სრულწლოვანებას მიაღწევდა. დასასრულ, ვიტყვი, რომ მთავარს შეუძლია არ ეშინოდეს შეთქმულებისა, თუ ხალხი კეთილადაა განწყობილი მის მიმართ, მაგრამ თუ ხალხს, პირიქით, მტრად მიაჩნია და სძულს იგი, მთავარს ყველასი და ყველაფრის შიში უნდა ჰქონდეს. ყველა კარგად მოწესრიგებული სახელმწიფო და ყველა ბრძენი მთავარი მთელი თავგამოდებით ესწრაფვოდნენ იმას, რომ სასოწარკვეთილებაში არ ჩაეგდოთ დიდებულები, ხალხი კი კმაყოფილი ჰყოლოდათ, ვინაიდან ესაა მთავრის ერთ-ერთი უპირველესი საზრუნავი.

ჩვენს დროში ერთი ყველაზე უკეთ მოწესრიგებული და კარგი მმართველობის მქონე სამეფოა საფრანგეთი, სადაც არსებობს ურიცხვი დიდებული დაწესებულება, რომლებზედაც დამოკიდებულია მეფის თავისუფლება და უსაფრთხოება. მათ შორის უპირველესია პარლამენტი და მისი ავტორიტეტი[6]. საქმე ისაა, რომ ამ სამეფოს მომწესრიგებელს, რომელიც იცნობდა, ერთის მხრივ, დიდებულთა აღვირახსნილობასა და თავგასულობას, და ამიტომ აუცილებლად თვლიდა ლაგამი ამოედო მათთვის, ხოლო მეორეს მხრივ, ბრბოის სიძულვილს დიდებულთა მიმართ, შიშზე დაფუძნებულს, და ასევე აუცილებლად მიაჩნდა ამ უკანასკნელთა უსაფრთხოების უზრუნველყოფა, – არ უნდოდა რომ ყოველივე ეს მარტოოდენ მეფის პირადი საზრუნავი ყოფილიყო, რათა, ამრიგად, თავიდან აეცილებინა მისთვის არა მარტო დიდებულებთან შეხლა-შემოხლა, რაც გარდუვალი იქნებოდა, თუკი ხალხს გაუწევდა მფარველობას, არამედ ხალხთან შეჯახებაც, თუკი დიდებულებს მოევლინებოდა მფარველად. ამიტომაც მათ შორის შუამდგომლად დაადგინა მესამე მსაჯული, რომელსაც, მეფის შეუწუხებლად, უნდა დაეოკებინა დიდებულები და მფარველობა გაეწია მდაბიორთათვის. შეუძლებელია ამაზე უკეთ ან უფრო კეთილგონივრულად მოაგვარო საქმე, წარმოუდგენელია დაწესებულება, რომელიც ამაზე უკეთ უზრუნველყოფდა მეფისა და სამეფოს უსაფრთხოებას. აქედან გამომდინარეობს ღირსსახსოვარი წესი: მთავარმა სხვას უნდა გადააბაროს ყველა უმადური საქმე, მადლიანი კი თვითონ იტვირთოს. და კვლავ ვიმეორებ, რომ მთავარი პატივს უნდა სცემდეს დიდებულებს, მაგრამ, ამასთან, თავს არ უნდა აძულებდეს ხალხს.

ბევრს შეიძლება მოეჩვენოს, რომ არა ერთი და ორი რომაელი იმპერატორის სიკვდილ-სიცოცხლის განხილვა შეიძლება ამ ჩემი მოსაზრების საპირისპირო მაგალითებად გამოგვადგეს; მართლაცდა, ზოგიერთმა მათგანმა, მიუხედავად იმისა, რომ ღირსეულად იცხოვრა და სულის უჩვეულო სიქველე გამოავლინა, მაინც დაჰკარგა ძალაუფლება და მათს წინააღმდეგ შეთქმული ქვეშევრდომების ხელით მოკლულ იქნა. ამნაირი შესიტყვების პასუხად, მე განვიხილავ ზოგიერთი ამ იმპერატორის თვისებებს და გიჩვენებთ მათი დაღუპვის მიზეზს, რაც არ ეწინააღმდეგება ჩემს მიერ ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებას. აქვე გაკვრით გაგაცნობთ ჩემს თვალსაზრისს ზოგიერთ საკითხთან დაკავშირებით, რომლებსაც უთუოდ უნდა ითვალისწინებდეს იმდროინდელი მოვლენების ყველა მკვლევარი. მე შემოვიფარგლები მარტოოდენ რამდენიმე იმპერატორის მაგალითით, რომლებიც ერთმანეთს ცვლიდნენ დროის იმ შუალედში, რაც ძევს მარკუს ფილოსოფოსსა და მაქსიმინეს შორის. ესენი

იყვნენ: მარკუსი, მისი ძე კომოდუსი, პერტინაქსი, იულიანე, სევერუსი, ანტონინუსი, მისი ძე კარაკალა, მაკრინუსი, ჰელიოგაბალი, ალექსანდრე და მაქსიმინე [7].

უწინარეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ თუ სხვა სამთავროების მბრძანებლებს მხოლოდ დიდებულთა პატივმოყვარეობისა და ხალხის აღვირახსნილობის წინააღმდეგ უხდებათ ბრძოლა, რომაელ იმპერატორებს კიდევ ერთი გასაჭირი ადგათ, რაკიღა იძულებულნი იყვნენ აეტანათ ჯარისკაცების სიხარბე და გულმხეცობა. ეს უკანასკნელი გასაჭირი იმდენად დამთრგუნველი იყო, რომ არა ერთი და ორი იმპერატორის დაღუპვის მიზეზი გახდა, ვინაიდან ძნელი საქმეა კმაყოფილი გყავდეს ჯარისკაცებიც და, იმავდროულად, ხალხიც: ხალხი მშვიდობის მოყვარეა და ამიტომ თვინიერი მთავარი უყვარს, ჯარისკაცებს კი იმნაირი მთავარი მოსწონთ, რომელსაც ერთავად იარაღზე უჭირავს თვალი, შლეგია, გულმხეცი და ძარცვა-გლეჯას დახარბებული. ჯარისკაცებს სურთ, რომ ის თავზე ატეხდეს ხალხს თავის სისასტიკეს, რათა, ამრიგად, ჯამაგირი გაუორკეცდეთ და საშუალება მიეცეთ თავიანთი სიხარბე და გულმხეცობა დაიცხრონ. აი, რატომაა, რომ ის იმპერატორები, რომლებიც ვერც ბუნებით და ვერც ხელოვნებით ვერ ახერხებდნენ იმნაირი სახელის მოხვეჭას, რაც საკმარისი იქნებოდა როგორც ხალხის, ისე ლაშქრის თავგასულობის ასალაგმავად, ყოველთვის იღუპებოდნენ და მათი უმეტესობა, განსაკუთრებით კი ისინი, რომლებიც ძალაუფლებას თვითონვე იგდებდნენ ხელში და კარგად ესმოდათ ამ ორი ურთიერთსაპირისპირო მისწრაფების შეუთავსებლობა, ამჯობინებდნენ დაეკმაყოფილებინათ ჯარისკაცების მოთხოვნები და არას დაგიდევდნენ შევიწროებული ხალხის დრტვინვას. ამნაირი გადაწყვეტილება აუცილებელი იყო, ვინაიდან მთავრებს, რომლებსაც არ შეეძლოთ თავიდან აეცილებინათ ვისიმე სიძულვილი, უწინარეს ყოვლისა, იმაზე უნდა ეზრუნათ, რომ თავიდან აეცილებინათ საერთოდ ყველას სიძულვილი, მაგრამ თუ ეს შეუძლებელი აღმოჩნდებოდა, არაფერი უნდა დაეშურებინათ საიმისოდ, რომ ყველაზე მძლავრი დაჯგუფებების სიძულვილისათვის მაინც დაეღწიათ თავი. ამიტომ ხელისუფლების სათავეში ახლად ჩამდგარი იმპერატორები, რომლებსაც სწორედ ამის გამო საგანგებო დახმარება ესაჭიროებოდათ, უფრო თამამად იჭერდნენ ჯარისკაცების მხარეს, ვიდრე ხალხისას, რაც მათთვის სასიკეთოდ ან სავალალოდ მთავრდებოდა ხოლმე, იმისდა კვალად, თუ რაოდენ ღირსეულად შეეძლოთ თავის დაჭერა ჯარისკაცებთან[8].

ზემოაღნიშნული მიზეზებით აიხსნება ის, რომ მარკუსს, პერტინაქსს და ალექსანდრეს – ყველა ამ თავმდაბალ, სამართლიან, სისასტიკის მოძულე, კაცთმოყვარე და მოწყალე იმპერატორს, – ყველას, მარკუსის გარდა, სავალალო აღსასრული ეწია: მარტოოდენ მარკუსი[9] იყო, სიცოცხლეშიც და სიკვდილშიაც, საყოველთაო პატივისცემით გარემოსილი, ვინაიდან ძალაუფლება მემკვიდრეობით გადავიდა მის ხელში და, ამ მხრივ, არც ჯარისკაცებისა და არც ხალხისგან არ ყოფილა დავალებული; ეგეც არ იყოს, ურიცხვი სიქველის წყალობით, რამაც სათაყვანებელ კერპად აქცია იგი, ყოველთვის ახერხებდა თავ-თავიანთი ადგილი მიეჩინა ხალხისთვისაც და ლაშქრისთვისაც, და არასოდეს დაუმსახურებია სიძულვილი და ზიზღი. პერტინაქსი[10] კი ჯარისკაცების უნებურად აირჩიეს იმპერატორად, ჯარისკაცებისა, რომლებიც აღ-

ვირახსნილ ცხოვრებას მიეჩვივნენ კომოდუსის დროს, და ამიტომაც ვერასდიდებით ვერ შეეგუენ იმ თავდაჭერილობას, რისკენაც მოუწოდებდა მათ პერტინაქსი. ასე და ამრიგად, ის საძულველი შეიქნა მათთვის, რასაც ზედ დაერთო ზიზღი მისი სიბერის გამო და ის თავისი მმართველობის დასაწყისშივე დაიღუპა.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სიძულვილს კეთილი საქმეც ისევე იწვევს ხოლმე, როგორც – ბოროტი, და ამიტომ, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, მთავარი, თუკი ძალაუფლების შენარჩუნება სურს, ხშირად იძულებულია ზურგი აქციოს სიკეთეს. ვინაიდან, როცა ის დაჯგუფებანი – სულერთია, ხალხის, ჯარისკაცების თუ დიდებულებისა, – რომელთა მხარდაჭერაც, როგორც თვითონ ჰგონია, აუცილებელია მისთვის, დიახ, როცა ზემოაღნიშნული დაჯგუფებანი იხრწნებიან, ის იძულებულია დაჰყვეს მათ ნებას და უყოყმანოდ აღასრულოს მათი სურვილი. ამ პირობებში ყოველი კეთილი საქმე შეიძლება საბედისწერო აღმოჩნდეს მისთვის. მაგრამ გადავიდეთ ალექსანდრეზე[11], რომელიც იმდენად კეთილი იყო, რომ, როგორც მისი მეხოტბეები აღნიშნავენ, უშურველად რომ აქებენ მას, – თავისი მმართველობის თოთხმეტი წლის მანძილზე ერთი კაციც არ დაუსჯია გაუსამართლებლად. მაგრამ რაკიღა ქალაჩუნად ითვლებოდა, ვინაიდან დედამისის ყურმოჭრილი მონა იყო და საყოველთაო ზიზღის საგნად იქცა, ამიტომ ლაშქარმა შეთქმულება მოაწყო მის წინააღმდეგ და მოაკვდინა იგი.

თუ ახლა, მათდა საპირისპიროდ, განვიხილავთ კომოდუსის, სევერუსის, ანტონინუსის, კარაკალასა და მაქსიმინეს თვისებებს, დავინახავთ, რომ ყველა ისინი გულმხეცნი და ძარცვა-გლეჯით გაუმაძღარნი იყვნენ. ოღონდაც ჯარისკაცებისთვის ეამებინათ და არავითარ უსამართლობაზე არ იტყოდნენ უარს, რითაც კი შეიძლებოდა შეეევიწროებინათ ხალხი. ყველა მათგანს, სევერუსის გარდა, სავალალო აღსასრული ეწია: სევერუსის[12] სიქველე კი იმდენად დიდი იყო, რომ მიუხედავად ხალხის ჩაგვრისა, რაკიღა ჯარისკაცების კეთილგანწყობას ინარჩუნებდა, ყოველთვის სვიანად მართავდა სახელმწიფოს. სწორედ ამ სიქველის წყალობით იმნაირ საოცრებად ჩანდა ჯარისკაცებისა და ხალხის თვალში, რომ ეს უკანასკნელი ერთგვარად გაოგნებული და გახევებული იყო, კმაყოფილი ჯარისკაცები კი პირდაპირ აღმერთებდნენ მას. და რაკი ყოველი მისი მოქმედება, ახალი მთავრის კვალობაზე, მართლაც რომ საოცარი იყო, მე მინდა ორიოდე სიტყვით გიჩვენოთ, რა ზედმიწევნით ფლობდა იგი ლომსა და მელაში, ე. ი. იმ ცხოველებში გარდასახვის ხელოვნებას, რომელთა ბუნებასაც, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, უნდა ბაძავდეს მთავარი. რაკიღა კარგად იცნობდა იმპერატორ იულიანეს დაუდევრობას, სევერუსმა დაარწმუნა თავისი ჯარისკაცები, რომლებსაც სლავონიაში სარდლობდა, რომ უნდა გაელაშქრათ რომზე და პერტინაქსის სისხლი ეზღვევინებინათ საიმპერატორო გვარდიისათვის. ამ საბაბით, ისე რომ არ გაუმჟღავნებია თავისი განზრახვა, რაც ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას გულისხმობდა, რომისკენ დასძრა თავისი ლაშქარი და იტალიაში უფრო ადრე ჩავიდა, ვიდრე იქ ჩააღწევდა ხმა მისი გამოლაშქრების შესახებ. რომს რომ მიადგა, თავზარდაცემულმა სენატმა იმპერატორად აირჩია იგი, იულიანე კი მოკლულ იქნა. ამნაირი დასაწყისის შემდეგ, სევერუსს, თუკი მას სურდა დაუფლებოდა

მთელს სახელმწიფოს, ორი ძნელი ამოცანა უნდა გადაეჭრა: ერთი აზიაში, სადაც ნიგერმა, აზიური ლაშქრის სარდალმა, ჯარისკაცებს იმპერატორად გამოაცხადებინა თავი, მეორე კი დასავლეთში, სადაც ალბინუსიც ასევე აპირებდა ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას. მაგრამ რაკი ორივესადმი აშკარა დაპირისპირება, მისი აზრით, კარგს არას უქადდა, ამიტომ გადაწყვიტა თავს დასხმოდა ნიგერს და გაეცურებინა ალბინუსი, რომელსაც მისწერა, რაკიღა სენატმა იმპერატორად ამირჩია, მე მინდა შენთან ერთად გავიზიარო ეს პატივიო; ამიტომაც ცეზარის წოდება უბოძა და, სენატის გადაწყვეტილების თანახმად, თანამოსაყდრედ დაისვა იგი. ალბინუსი გაბრიყვდა და ანკესზე წამოეგო. მაგრამ როდესაც სევერუსმა დაამარცხა და მოკლა ნიგერი და აღმოსავლეთის საქმეები მოაგვარა, რომში დაბრუნებულმა სენატში უჩივლა ალბინუსს: ხომ ამდენი სიკეთე ვუყავი, მაგრამ მადლიერების სანაცვლოდ მუხანათურად მიპირებს მოკვლას და ამიტომ სხვა გზა არა მაქვს, თავს უნდა დავესხა და მისი უმადურობა ვაზღვევინოო. და მართლაც, ბოლოს, საფრანგეთში მოიხელთა, ძალაუფლება წაართვა და სიკვდილით დასაჯა იგი.

ვინც დაწვრილებით განიხილავს სევერუსის მოქმედებას, დარწმუნდება, რომ ის ლომზე უფრო გამბედავი და მელაზე უფრო ცბიერი იყო და რომ ყველა უფრთხოდა და, იმავდროულად, პატივს სცემდა მას, ჯარისკაცებს კი არ სძულდათ იგი. ამიტომ აღარ უნდა გვიკვირდეს, რომ მან საკუთარი ძალისხმევით ჩაიგდო ხელში ძალაუფლება, შემდეგ კი მისი შენარჩუნებაც შესძლო, ვინაიდან სახელი და დიდება ყოველთვის იცავდა იმ სიძულვილისაგან, რაც თავისი ძალმომრეობით შეიძლებოდა აღეძრა ხალხში. მაგრამ მისმა ძემ ანტონინუსმა[13] კიდევაც გადააჭარბა მამას: თავისი თვისებებით აოცებდა ხალხს და ჯარისკაცებსაც. ამავე თვისებების გამო უყვარდათ იგი. ეს იყო ომით გაუმაძღარი და გასაჭირში ქედუხრელი კაცი, რომელსაც ეზიზღებოდა რჩეული სასმელ-საჭმელი და სძულდა ყოველგვარი ფუფუნება. მაგრამ მისი გულმხეცობა და სისასტიკე იმდენად საზარელი და გაუგონარი იყო, – ცალკეულ პირთა სიკვდილით დასჯას არ დასჯერდა, მან მუსრი გაავლო რომაელთა უმრავლესობას და ალექსანდრიის თითქმის მთელი მოსახლეობა გაჟლიტა, – დიახ, იმდენად გულმხეცი გახლდათ, რომ მთელს ქვეყანას შეაძულა თავი და ახლობელთა საფრთხობელად იქცა; ასე რომ, ბოლოს და ბოლოს, მთელი ლაშქრის თვალწინ მოჰკლა ერთმა ცენტურიონმა[14]. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამნაირი მკვლელობები, რომლებსაც მიზნად ისახავს და ახორციელებს გამბედავი და თავგანწირული კაცი, ყოველთვის ემუქრება მთავრებს, რაკიღა მათი ჩადენა შეუძლია ყველას, ვინც არად აგდებს საკუთარ სიცოცხლეს; მაგრამ მთავრები ნაკლებად უნდა უფრთხოდნენ ამას, რადგანაც ყველა ამნაირი მკვლელობა საკმაოდ იშვიათია, ოღონდ იმას კი უნდა ცდილობდნენ, რომ თავიანთ ახლობელთა თუ ხელქვეითთაგან არავის მიაყენონ მძიმე შეურაცხყოფა, როგორც მოიქცა ანტონინუსი, რომელმაც სამარცხვინო სიკვდილით მოაკვდინა ზემოხსენებული ცენტურიონის ძმა, თვითონ მასაც გამუდმებით ემუქრებოდა და, მიუხედავად ამისა, მაინც პირად დაცვაში ჰყავდა. ამნაირი ქცევა, რაც აშკარად არაგონივრული იყო, საბედისწერო უნდა გამხდარიყო მისთვის, და გახდა კიდეც.

მაგრამ გადავიდეთ კომოდუსზე[15], რომელსაც, როგორც მარკუსის ძეს, ადვილად შეეძლო ძალაუფლების შენარჩუნება, რომელიც მემკვიდრეობით გადაეცა და საკმარისი იყო მამის კვალს გაჰყოლოდა, რომ კმაყოფილი ეყოლებოდა ხალხიცა და ჯარისკაცებიც. მაგრამ რაკი ბუნებით გულმხეცი და სისხლისმსმელი იყო და სურდა ხალხის წამებით დაეცხრო თავისი მტაცებლური ჟინი, ამიტომ თავს ევლებოდა და ელოლიავებოდა ჯარისკაცებს, რითაც თავის ნებაზე მიუშვა და გახრწნა ისინი. მეორეს მხრივ, არც თავისი ღირსებისათვის უკადრის ქცევას თაკილობდა, ხშირად გამოდიოდა ცირკის არენაზე გლადიატორებთან შესარკინებლად და ბევრი სხვა სიმდაბლითაც ბღალავდა საიმპერატორო ღირსების სიდიადეს. ასე რომ, ჯარისკაცებს თანდათანობით შეაზიზღა თავი. და როცა ხალხის სიძულვილმა და ჯარისკაცების ზიზღმა იმძლავრა, მის წინააღმდეგ შეთქმულება მოეწყო და ის მოკლული იქნა.

ახლა კი ისღა დაგვრჩენია, მაქსიმინეს[16] თვისებები განვიხილოთ. ამ კაცს, ომის გარდა, სხვა საფიქრალი არა ჰქონდა, და რაკი ჯარისკაცებს არაფრად ეპიტნავებოდათ ალექსანდრეს უმწეობა, ამიტომ მისი სიკვდილის შემდეგ მაქსიმინე აირჩიეს იმპერატორად. მაგრამ მან დიდხანს ვერ გასძლო ხელისუფლების სათავეში, ვინაიდან იყო ორი საჩოთირო გარემოება, რამაც სიძულვილისა და ზიზღის საგნად აქცია იგი. ჯერ ერთი, ყოვლად უღირსი წარმავლობისა გახლდათ, ვინაიდან სიჭაბუკის ჟამს ღორებს მწყემსავდა თრაკიაში (რაც დაწვრილებით იცოდა ყველამ და ამიტომ ბევრ რასმე ჰკარგავდა ხალხის თვალში), და მეორეც, თავისი მმართველობის დასაწყისში თავი რომ აარიდა რომში ჩასვლასა და საიმპერატორო ტახტის დამკვიდრებას, მან თავისი გულმხეცობით გაითქვა სახელი, ვინაიდან მისი მოხელეების სისასტიკეს საზღვარი არ ჰქონდა რომშიც და მთელს იმპერიაშიც. და ასე, როცა მთელი ქვეყანა მოიცვა, ერთის მხრივ, ზიზღმა მისი მდაბიური წარმომავლობის გამო, ხოლო მეორეს მხრივ, სიძულვილმა, რასაც მისი გულმხეცობა უნერგავდა შეძრწუნებულ ხალხს, მის წინააღმდეგ ამბოხდნენ ჯერ აფრიკა, შემდეგ კი სენატი, რომის მოქალაქენი და იტალიის მთელი მოსახლეობა. მათ მხარი მისცა მისმავე საკუთარმა ლაშქარმა, რომელიც იმ ხანად აკვილეას ადგა გარს და, მისი აღება რომ ვერ შესძლო, მაქსიმინეს სისასტიკით თავმობეზრებულმა და მისი მტრების სიძლიერეში დარწმუნებულმა, შიში დაივიწყა და მოაკვდინა იგი.

სიტყვას აღარ გავაგრძელებ ჰელიოგაბალზე, მაკრინუსსა და იულიანეზე[17], რომლებიც ზიზღის მეტს არაფერს იწვევდნენ ხალხში და ამიტომ დიდხანს ვერ ძლებდნენ ტახტზე. მაგრამ ამ თავის დასასრულს ვიტყვი, რომ ჩვენი დროის მთავრებს გაცილებით უფრო ნაკლებ აწუხებთ იმნაირი ვითარების მთელი სირთულე, რომელიც მოითხოვს, რომ არაფერს იშურებდნენ ჯარისკაცების საამებლად, ვინაიდან, თუმცა იძულებულნი არიან ანგარიშს უწევდნენ მათ, მაინც საკმაოდ ადვილად ართმევენ თავს ამ ამოცანას, რადგან არც ერთ მათგანს არა ჰყავს ლაშქარი, ურღვევი კავშირით რომ უკავშირდებოდეს ცალკეული პროვინციების მმართველობასა თუ ადმინისტრაციას, როგორც ეს ხდებოდა ხოლმე რომის იმპერიაში. ამიტომ, მაშინ აუცილებელი იყო ჯარისკაცების დაკმაყოფილებაზე უფრო მეტად ეზრუნათ, ვიდრე ხალხისა, ვინაიდან ჯარისკაცები ხალხზე უფრო ძლიერნი იყვნენ. ახლა კი, თურქეთის სულთანისა და ეგ-

ვიპტის[18] მბრძანებლის გარდა, ყველა მთავრისათვის აუცილებელია ხალხის დაკმაყოფილებაზე უფრო მეტად ზრუნავდეს, ვიდრე ჯარისკაცებისა, ვინაიდან ხალხი უფრო ძლიერია ჯარისკაცებზე. მე იმიტომ გამოვრიცხავ თურქეთის სულთანს, რომ მას ყოველთვის გარს ახვევია დაახლოებით თორმეტი ათასი ქვეითი და თხუთმეტი ათასი მხედარი, რომლებზეც დამოკიდებულია მისი ძალაუფლების სიმტკიცე და უსაფრთხოება. ამიტომ სულთანისათვის აუცილებელია მეგობრულად იყოს განწყობილი მათ მიმართ და ნაკლებად იწუხებდეს თავს ხალხზე ზრუნვით. ასეთსავე მდგომარეობაშია ეგვიპტის მბრძანებელიც. რაკიღა მისი ბედ-იღბალი ჯარისკაცებზეა დამოკიდებული, ისიც იძულებულია მეგობრულად იყოს განწყობილი მათ მიმართ და ნაკლებად ედარდებოდეს ხალხი. აღსანიშნავია, რომ ეგვიპტის სახელმწიფო სხვა სამთავროებს კი არა ჰგავს, არამედ საპაპოს და ამიტომ არც ახალ და არც მემკვიდრეობით სამთავროდ არ შეიძლება იწოდებოდეს, ვინაიდან გარდაცვლილი მთავრის ძენი კი არ რჩებიან მემკვიდრეებად და მბრძანებლებად, არამედ ისინი, ვისაც ამ თანამდებობაზე ირჩევენ სათანადო უფლებამოსილებით აღჭურვილი პირნი. და რაკი ამნაირი წესრიგი დროის ხანგრძლივობითაა განმტკიცებული, ეგვიპტე არ შეიძლება იწოდებოდეს ახალ სამთავროდ, ვინაიდან მისთვის უცხოა ყველა ის სიძნელე, რომლებიც თავს იჩენენ ახალ სამთავროში. და თუმცა მთავარი ახალია, მაგრამ თვით ამ სახელმწიფოს წეს-წყობილებაა ძველი და საიმისოდ გამიზნული, რომ მემკვიდრეობითი მთავრის მდგომარეობა უზრუნველყოს მბრძანებლისათვის.

მაგრამ კვლავ მივუბრუნდეთ ჩვენს საგანს. მე ვფიქრობ, ყველა, ვინც ჩასწვდა ჩვენი მსჯელობის არსს, დარწმუნდება იმაში, რომ ზემოხსენებულ იმპერატორთა დაღუპვის მიზეზი ან სიძულვილი იყო, ან ზიზღი და დაინახავს, რატომ იქცეოდა ზოგი ასე, ზოგი კი ისე, და რატომაა, რომ როგორც ერთ, ისე მეორე შემთხვევაშიც ზოგიერთი ბედნიერი იყო, ზოგიერთმა კი უბედურად დაასრულა სიცოცხლის დღენი. საქმე ისაა, რომ პერტინაქსსა და ალექსანდრეს, როგორც ახალ მთავრებს, არც უნდა ესურვათ მიებაძათ მარკუსისათვის, რომელიც მემკვიდრეობითი მთავარი გახლდათ, ეს მათთვის არა მარტო სრულიად უსარგებლო იყო, არამედ საშიშიც. და ზუსტად ასევე, კარაკალას, კომოდუსსა და მაქსიმინეს კარგს არას უქადდა სევერუსის მიბაძვა, ვინაიდან არც ერთს არ გააჩნდა საკმარისი სიქველე, რათა კვალდაკვალ მიჰყოლოდა მას. ამრიგად, ახალ მთავარს არ შეუძლია ბაძავდეს მარკუსს, თუმცა მას არც სევერუსის მიბაძვა მართებს; მაგრამ სევერუსს უნდა დაესესხოს იმას, რაც აუცილებელია მისი ძალაუფლების დასამკვიდრებლად, მარკუსს კი იმას, რაც საჭიროა უკვე დამკვიდრებული და მტკიცე ძალაუფლების შესანარჩუნებლად.

თავი XX
იმისათვის, სასარგებლოა თუ საზიანო ციხე-სიმაგრეები და ბევრი სხვა რამეც, რასაც ხშირად იყენებდნენ მთავრები

ზოგიერთი მთავარი, ძალაუფლების განმტკიცების მიზნით, ცდილობდა განეიარაღებინა თავისი ქვეშევრდომნი, მეორენი შუღლს თესავდნენ მათ გავლენას დაქვემდებარებულ ქვეყნებში, მესამენი ცდილობდნენ გადაემტერებინათ ხალხი; ზოგიერთნი ესწრაფვოდნენ მათი გულის მოგებას, ვისაც ეჭვის თვალით უყურებდნენ თავიანთი მმართველობის დასაწყისში, მეორენი ციხე-სიმაგრეებს აგებდნენ, მესამენი კი ანგრევდნენ და მიწასთან ასწორებდნენ მათ. და თუმცა არ შეიძლება ყოველივე ეს საბოლოოდ შეაფასო, სანამ დაწვრილებით არ განიხილავ იმ სახელმწიფოთა თავისებურებებს, სადაც ამნაირ ღონისძიებებს უნდა მიმართავდნენ, მაგრამ მე მაინც ვილაპარაკებ, ოღონდ ისე ზოგადად, რამდენადაც, საერთოდ, თვითონ ჩვენი მსჯელობის საგანი გვაძლევს ამის საშუალებას.

ამრიგად, არასოდეს მომხდარა, რომ ახალ მთავრებს განეიარაღებინოთ თავიანთი ქვეშევრდომნი; პირიქით, ყოველთვის აიარაღებდნენ უიარაღოთ. რადგანაც იარაღი, რომლითაც მთავარი ამარაგებს მათ, მისსავე საკუთარ იარაღად იქცევა: ეჭვმიტანილნი სანდონი ხდებიან, სანდონი კი უფრო მჭიდროდ ირაზმებენ მის გარშემო და მარტოოდენ მისი ხელქვეითები კი აღარ არიან, არამედ – თანამდგომნი და თანამზრახველნი. მაგრამ რაკი ყველა ქვეშევრდომის შეიარაღება შეუძლებელია, ამიტომ მხოლოდ ზოგიერთის მიმართ რომ მოიღებს მოწყალებას, მთავარს შეუძლია უფრო ადვილად დააშოშმინოს დანარჩენნი; ვინაიდან ამ სხვადასხვანაირი დამოკიდებულების გამო პირველნი მისი ერთგულნი გახდებიან, მეორენი კი არ დაადანაშაულებენ მას, რადგანაც შეგნებული ექნებათ, რომ ისინი, ვისაც უფრო მეტი საფრთხე ემუქრება და ვისი მოვალეობაც უფრო მძიმეა, უფრო დიდი უპირატესობითაც უნდა სარგებლობდნენ.

მაგრამ, როდესაც თავისი ქვეშევრდომების განიარაღებას ცდილობს, მთავარი შეურაცხყოფს და უნდობლობას უცხადებს მათ, რისი მიზეზიც მისი სიმხდალე ან იჭვნეულობა გახლავთ; ხოლო როგორც ერთი, ისე მეორე მანკიერების გამოვლენა სიძულვილის საგნად აქცევს მას. და რაკი მთავარს უიარაღოდ დარჩენა არ შეუძლია, ის იძულებულია მიუბრუნდეს დაქირავებულ ლაშქარს, რომლის ღირსებაზედაც ზემოთ ვილაპარაკეთ, მაგრამ მართლა ღირსეულიც რომ იყოს, იმდენად მრავალრიცხოვანი მაინც ვერ იქნება, რომ ძლევამოსილი მტრებისა და ეჭვმიტანილი ქვეშევრდომებისაგან დაიცვას იგი. ამიტომ ახალი მთავარი, როგორც უკვე მოგახსენეთ, ყოველთვის აიარაღებს თავის ახალ სამთავროს. ამნაირი მაგალითებით სავსეა ყოველი ხალხის ისტორია. მაგრამ როდესაც მთავარი ახალ სამფლობელოს იპყრობს, რომელსაც, როგორც შემადგენელ ნაწილს, თავის საბრძანებელს უერთებს, მაშინ ის იძულებულია განაიარაღოს იგი, და გამონაკლისს მხოლოდ იმათთვის უშვებს, ვინც ამ სამფლობელოს დაპყრობაში შეუწყო ხელი. მაგრამ დროთა განმავლობაში, როგორც კი სათანადო შემთხვევა მიეცემა, ეს უკანასკნელიც თანდათანობით უნდა ჩა-

მოიცილოს და გააზიზებულ ქალაჩუნებად აქციოს, რათა, ამრიგად, სახელმწიფოს მთელმა იარაღმა მისი ჯარისკაცების ხელში მოიყაროს თავი, ჯარისკაცებისა, რომლებიც მის გვერდით და მისსავ სამკვიდრებელში ცხოვრობენ.

ჩვენი წინაპრები, განსაკუთრებით კი მათ შორის ყველაზე ბრძენნი, იტყოდნენ ხოლმე, რომ პისტოიას უნდა ინარჩუნებდე მოქიშპე მხარეთა მეშვეობით[1], ხოლო პიზას – ციხე-სიმაგრეების წყალობით, და ამიტომ ზოგიერთ სამფლობელოში ყოველთვის აღვივებდნენ შუღლს, რათა, ამრიგად, მათი ფლობა გაადვილებოდათ. იმ დროს, როდესაც იტალია გარკვეულ წონასწორობას ინარჩუნებდა[2], ამნაირი პოლიტიკა, როგორც ჩანს, გამართლებული იყო, მაგრამ არა მგონია, რომ ის თავისთავს ამართლებდეს დღესაც. მე არა მწამს, რომ განზრახ გაღვივებული შუღლი ვისთვისმე სასიკეთო იყოს; პირიქით, მტრის მოახლოებისას, ქიშპობით გათიშული ქალაქი უთუოდ უნდა დაეცეს, ვინაიდან უფრო სუსტი დაჯგუფება მტრის მხარეს გადავა, უფრო ძლიერი კი თავს ვეღარ გაართმევს შექმნილ ვითარებას. ვენეციელები, როგორც ჩანს, ზემოაღნიშნული მოსაზრებით, თავიანთ გავლენას დაქვემდებარებულ ქალაქებში ყოველთვის ცდილობდნენ გველფებისა და გიბელინების პარტიების[3] შენარჩუნებას; და თუმცა სისხლის ღვრამდე არ მიჰყავდათ საქმე, მაგრამ შუღლს კი ხელოვნურად აღვივებდნენ იქ, რათა თავიანთ ქიშპობას გადაყოლილ მოქალაქეებს მათ წინააღმდეგ არ დაეპირებინათ ამბოხება. მაგრამ, როგორც ვიცით, ეს არაფერში წაადგა მათ, ვინაიდან მას შემდეგ, რაც ვაილასთან[4] მარცხი განიცადეს, ერთ-ერთმა მხარემ იმძლავრა და ქედიდან გადაიგდო მათი უღელი[5]. ამნაირი მოქმედება მთავრის სისუსტეს მოწმობს, ვინაიდან ძლიერი სამთავრო არასოდეს არ დაუშვებს ამნაირ განხეთქილებას, რაც მხოლოდ მშვიდობიანობის დროსაა სასარგებლო, რაკიღა ამის წყალობით უფრო ადვილად მართავ ქვეშევრდომთ, მაგრამ ომიანობის ჟამს, პირიქით, კი არ აადვილებს, არამედ ართულებს საქმეს.

ისიც უდავოა, რომ მთავრის განსადიდებლად აუცილებელია ყველა ის წინააღმდეგობა და დაბრკოლება, რომლებიც უთუოდ უნდა დასძლიოს მიზნისკენ მიმავალ გზაზე: და ამიტომ ბედისწერა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ახალი მთავრის განდიდება სურს, რომელსაც უფრო მეტად სჭირდება სახელისა და დიდების მოხვეჭა, ვიდრე მემკვიდრეობით მთავარს, – მტრებს არ აკლებს თავის რჩეულს და აიძულებს მათ წინააღმდეგ იბრძოლოს, რათა მათი ძლევის შედეგად თანდათანობით ამაღლდეს იმ კიბის საფეხურზე, მის წინაშე რომ აღუმართავს მტრების მცდელობას. ამიტომ, მრავალთა აზრით, მთავარი, ხელსაყრელ შემთხვევაში, განზრახ უნდა აღვივებდეს ამნაირ მტრობას, რათა მისი ძლევის შედეგად, კიდევ უფრო მეტად ამაღლდეს. მთავარს და, განსაკუთრებით, ახალ მთავარს, უფრო მეტად ერთგულობს და მეტს არგია ის ხალხი, რომელიც მისი მმართველობის დასაწყისში არასაიმედო ჩანდა, ვიდრე ისინი, ვისი იმედიც თავდაპირველად ჰქონდა. პანდოლფო პეტრუჩი[6], სიენის მთავარი, უფრო მეტად იმათზე დაყრდნობით მართავდა თავის სახელმწიფოს, რომელთა ერთგულებაშიც თავდაპირველად ეჭვი ეპარებოდა, ვიდრე სხვების მეშვეობით. მაგრამ ამ საკითხზე უფრო ზოგადად ვერაფერს იტყვი, ვინაიდან საქმის ვითარება გარემოებებისდა კვალად იცვლება. მხოლოდ დავსძენ, რომ, თუკი ის ხალხი, ვინც

ახალი მმართველობის დასაწყისში მის მიმართ მტრულად იყო განწყობილი, – შემწეობას საჭიროებს, მთავარს არ გაუჭირდება მათი გადაბირება. და ისინი, უმეტესწილად, იძულებულნი არიან ერთგულად ემსახურონ მას, რადგანაც ესმით, თუ რაოდენ აუცილებელია საქმით გააქარწყლონ ის არასახარბიელო აზრი, რომელსაც აღუძრავდნენ მთავარს. ამრიგად, მთავრისთვის ეს უკანასკნელნი უფრო სასარგებლონი არიან, ვიდრე ისინი, სრულიად უდარდელად და გულდამშვიდებით რომ ემსახურებიან მას და ამიტომ უგულებელყოფენ მის ინტერესებს. და რაკი ჩვენივე მსჯელობის საგანი მოითხოვს ამას, მინდა ვისარგებლო შემთხვევით და შევახსენო მთავარს, რომელმაც ახალ ქვეშევრდომთა წყალობით შესძლო ახალი სამფლობელოს ხელში ჩაგდება, დიახ, მინდა შევახსენო მას, რომ გულდასმით უნდა განიხილოს იმის მიზეზი, თუ რამ აღძრა მისი ხელის შემწყობნი მხარი დაეჭირათ მისთვის; და თუ ეს აიხსნება არა მის მიმართ მათი ბუნებრივი კეთილგანწყობილებით, არამედ იმით, რომ ძველი ხელისუფლებით უკმაყოფილონი იყვნენ, მთავარს ძალიან გაუჭირდება და ძვირადაც დაუჯდება მათი მეგობრობის შენარჩუნება, ვინაიდან ვერასდიდებით ვერ შესძლებს იმას რომ დააკმაყოფილოს ისინი. და თუ წარსული, ისევე როგორც თანადროული ცხოვრებიდან აღებულ მაგალითებზე დაყრდნობით, საფუძვლიანად განიხილავს ამის მიზეზს, დაინახავს, რომ გაცილებით უფრო ადვილია დაიმეგობროს ის ხალხი, ვინც ძველი ხელისუფლებით კმაყოფილი იყო, ვიდრე იმავე ხელისუფლებით უკმაყოფილონი, რომელნიც სწორედ ამის გამო მიემხრნენ მას და ახალი სამფლობელოს დაპყრობაში შეუწყვეს ხელი.

სახელმწიფოს უკეთ შენარჩუნების მიზნით, მთავრები, ჩვეულებისამებრ, ციხე-სიმაგრეებს აგებდნენ, რომლებსაც უნდა შეეჩერებინათ და აელაგმათ მათი მტრები და პირველი შემოტევისას საიმედო თავშესაფრად გამოსდგომოდნენ მათ. მე ვაქებ ამნაირ მოქმედებას, რომელიც ოდითგანვე ხელსაყრელადაა მიჩნეული. მაგრამ ჩვენს დროში მესსერ ნიკოლო ვიტელიმ[7] უმჯობესად მიიჩნია ორი ციხე-სიმაგრის დანგრევა ჩიტა დი კასტელოში, რათა შეენარჩუნებინა ეს სამფლობელო. ურბინოს დუკამ გვიდო უბალდომ[8], თავის სამთავროში დაბრუნების შემდეგ, საიდანაც ადრე ჩეზარე ბორჯამ განდევნა იგი, – მიწასთან გაასწორა ყველა ციხე-სიმაგრე, რადგანაც თვლიდა, რომ უიმათოდ უკეთ შეინარჩუნებდა თავის საბრძანებელს. ასევე მოიქცნენ, ბოლონიაში დაბრუნების შემდეგ, ბენტივოლიებიც[9]. ასე რომ, ციხე-სიმაგრეების სარგებლიანობა საქმის ვითარებაზეა დამოკიდებული, და თუ ერთ შემთხვევაში შეიძლება გიხსნან, მეორეში შეიძლება საბედისწერონი აღმოჩნდნენ შენთვის. ეს შეიძლება შემდეგნაირად იქნეს ახსნილი: ის მთავარი, რომელსაც თავისი ხალხისა უფრო ეშინია, ვიდრე უცხოელების, ციხე-სიმაგრეებს უნდა აგებდეს, იმ მთავარს კი, რომელსაც უცხოელებისა უფრო ეშინია, ვიდრე თავისი ხალხის, შეუძლია არად აგდებდეს ამას. ფრანჩესკო სფორცას მიერ აგებულმა მილანის ციხე-სიმაგრემ უფრო მეტი ომი დაატეხა და კვლავაც დაატეხს თავზე სფორცების გვარს, ვიდრე აშლილობის რომელიმე სხვა საბაბმა, რასაც ოდესმე უჩენია თავი მილანის სამთავროში. ამიტომ ყველაზე უკეთესი სიმაგრე ისაა, რომ არ სძულდე ხალხს, ვინაიდან ციხე-სიმაგრეები რომც გქონდეს, მაგრამ საძულველი იყო ხალხისთვის, ისინი

არას გარგია: რადგან ხალხი იარაღს ნუ მოჰკიდებს ხელს, თორემ ყოველთვის აღმოჩნდებიან მისი დახმარების მოსურნე უცხოელები.

ჩვენს დროში ციხე-სიმაგრეები არც ერთ მთავარს არ გამოსდგომია, ფორლელი გრაფინიას გარდა, როცა მისი მეუღლე ჯიროლამო[10] გარდაიცვალა. სწორედ ციხე-სიმაგრის წყალობით შესძლო მან თავი დაეხსნა ხალხის რისხვისგან, დალოდებოდა მილანის დახმარებას და დაებრუნებინა სამკვიდრო. დრო კი მაშინ ისეთი იყო, რომ უცხოელებმა ვერ შესძლეს დახმარებოდნენ ხალხს. მაგრამ შემდეგ, როცა თავს დაესხა ჩეზარე ბორჯა და მის წინააღმდეგ მტრულად განწყობილი ხალხი უცხოელს მიემხრო, ციხე-სიმაგრემ ვერაფერი უშველა მას[11]. ამიტომ მაშინაც და ადრეც მისთვის უმჯობესი იქნებოდა არ ჰქონოდა ციხე-სიმაგრე, ოღონდ კი ხალხისთვის საძულველი არ ყოფილიყო. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, მე ქების ღირსად მივიჩნევ იმას, ვინც აშენებს ციხე-სიმაგრეებს და იმასაც, ვინც არ აშენებს მათ, მაგრამ დავგმობ ყველას, ვინც ციხე-სიმაგრეების იმედით არავითარ ანგარიშს არ უწევს ხალხის მძულვარებას.

თავი XXI
როგორ უნდა იქცეოდეს მთავარი, რომელსაც სახელის მოხვეჭა სურს

არაფერი ისეთ პატივისცემას არ იწვევს მთავრის მიმართ, როგორც დიდი საქმეები და მის მიერ იშვიათ თვისებათა გამოვლენა. ჩვენს დროში ამის ნიმუშად გვევლინება ფერანდო, თავდაპირველად არაგონის, ხოლო აწ ესპანეთის მეფე. ის შეიძლება თითქმის ახალ მთავრად იქნეს წოდებული, რაკიღა თავდაპირველად სუსტი მეფე იყო, მაგრამ შემდეგ ისეთი სახელი და დიდება მოიხვეჭა, რომ საქრისტიანო სამყაროს უპირველესი მბრძანებელი გახდა. და თუ კარგად ავწონ-დავწონით, დავინახავთ, რომ ყოველი მისი მოქმედება სიდიადის ნიშნითაა აღბეჭდილი, ზოგიერთი კი მართლაც რომ უჩვეულოა.

თავისი მმართველობის დასაწყისში ის თავს დაესხა გრანადას, რითაც დასაბამი დაუდო თავის მომავალ ძლიერებას[1]. უწინარეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ მან დროულად წამოიწყო ეს ომი და ამიტომ არ უფრთხოდა იმას, რომ ხელს შეუშლიდა ვინმე: ამით მან დააცხრო კასტილიელი ბარონების თავნებობა, რადგანაც, ბრძოლის ეშხში შესულთ, აზრადაც არ მოსვლიათ, თუ მეფეს რაიმე სიახლის დანერგვა სურდა; ასე და ამგვარად მოიხვეჭა დიდი სახელი და ისე თვალთმაქცურად დაიმორჩილა ისინი, რომ ბარონებს არც კი უგრძვნიათ ეს. ეკლესიისა და ხალხის სახსრებმა მას საშუალება მისცა შეენახა ჯარი და ამ გაჭიანურებული ომის შედეგად საკუთარი ლაშქრისთვის ჩაეყარა საფუძველი, რამაც შემდგომ ასე განადიდა იგი. ეგეც არ იყოს, უფრო დიდი მიზანდასახულობის განსახორციელებლად, სარწმუნოების მცველის ნიღაბს ამოფარებული, საღმრთო სისასტიკისათვის აღიძრა: გადაწყვიტა განედევნა მავრები[2] და მთლიანად გაეწმინდა მათგან თვისი სამეფო. ამავე საბაბით თავს

დაესხა აფრიკას[3], დალაშქრა იტალია და, ბოლოს საფრანგეთშიც შეიჭრა[4]. ამრიგად, მისი თვითეული მოქმედება უჩვეულო გახლდათ და ყოველთვის განცვიფრებით ავსებდა საბოლოო შედეგით დაინტერესებულ მის ქვეშევრდომებს; მისი ყოველი მოქმედება ისე სწრაფად ცვლიდა და ისეთნაირად განაპირობებდა ერთიმეორეს, რომ თანამედროვენი გონს მოსვლასაც ვერ ასწრებდნენ და ამიტომ წინააღმდეგობაზე ლაპარაკიც კი ზედმეტი იყო.

მთავრისათვის არანაკლებ სასარგებლოა საშინაო მმართველობაშიც იშვიათი მაგალითებით გამოიჩინოს თავი (მსგავსად იმისა, რასაც ბერნაბო მილანელზე[5] მოგვითხრობენ), როცა ესა თუ ის კაცი, რომელმაც სამოქალაქო ცხოვრებისათვის რაღაც უჩვეულო რამ ჩაიდინა, სულერთია, კარგი თუ ცუდი აზრით, – საამისო საბაბს აძლევს, და მისი დაჯილდოებისას თუ დასჯისას იმნაირი გადაწყვეტილება მიიღოს, რომ ერთხმად აალაპარაკოს მთელი ხალხი. უწინარეს ყოვლისა, მთავარი უნდა ცდილობდეს, რომ ყოველი თავისი მოქმედებით მითქმა-მოთქმა გამოიწვიოს და დიდებულ და წარჩინებულ კაცად წარმოგვიჩინოს თავი. მთავარს პატივს სცემენ მაშინაც, როცა იგი ნამდვილ მტრად და ნამდვილ მეგობრად გვევლინება. ესე იგი, მაშინ, როცა ის, ყოველგვარი ნიღბის გარეშე, ვიღაცას უჭერს მხარს ვიღაცის წინააღმდეგ. ამნაირი გადაწყვეტილება ყოველთვის უფრო მომგებიანია, ვიდრე მიუმხრობლობა; ვინაიდან, როცა მთავრის ორი ძლევამოსილი მეზობელი საომრად იწვევს ერთმანეთს, საქმის ვითარება ისეთია, რომ მას ან უნდა ეშინოდეს გამარჯვებულისა, ან არ უნდა ეშინოდეს მისი. ორსავე შემთხვევაში, მთავრისათვის უმჯობესია აშკარად იმოქმედოს და ერთ-ერთს გამოუცხადოს ომი; არადა, პირველ შემთხვევაში, ყოველთვის გამარჯვებულის მსხვერპლად იქცევა, დამარცხებულის სასიხარულოდ, და ვეღარსად ჰპოვებს ხელისამპყრობს და თავშესაფარს. ვინაიდან გამარჯვებულს არ სჭირდება საეჭვო მეგობრები, რომლებმაც გასაჭირში ზურგი აქციეს, მაგრამ ნურც დამარცხებულისაგან მოელის შეწყნარებას, რაკიღა არ ისურვა მხარში ამოსდგომოდა და მისი ხვედრი გაეზიარებინა. ანტიოქემ რომელიც ეტოლიელების თხოვნით ჩავიდა საბერძნეთში, რათა რომაელები გაეძევებინა, ელჩები გაუგზავნა აქაიელებს[6], რომაელი ხალხის მეგობრებს, და შეუთვალა, თქვენთვის იყავით, ნურავის ნუ დაუჭერთ მხარსო. ეს საკითხი ირჩეოდა აქაიელთა საბჭოზე, სადაც ანტიოქეს ელჩი მოუწოდებდა მათ, მიუმხრობელნი დარჩენილიყვნენ, რაზედაც რომაელთა ელჩმა ასეთი პასუხი გასცა: „რაც შეეხება რჩევას, რომელსაც ყველაზე უმჯობესად და თქვენი ქვეყნისათვის ყველაზე სასარგებლოდ ასაღებენ, – არაფერია ამაზე უფრო უკუღმართი, ვინაიდან ომში ჩაურევლობით ვერც ვისიმე კეთილგანწყობასა და ვერც სახელს მოიხვეჭთ და გამარჯვებულის დავლად იქცევით“[7]. და ყოველთვის ასე იქნება: ვინც მთავრის მეგობარი არ არის, მიუმხრობლობას მოითხოვს, მეგობარი კი ისურვებს, რომ ის აშკარად ჩაებას ომში. მხდალი მთავრები უშუალო საფრთხის თავიდან აცილების მიზნით, მიუმხრობლობის გზას ირჩევენ და ამიტომ უმეტესწილად იღუპებიან. მაგრამ როდესაც მთავარი გადაჭრით ემხრობა ვინმეს, ეს უკანასკნელი, გამარჯვების შემთხვევაში, უფრო ძლევამოსილი გამოდის ბრძოლის ველიდან და მთავარი მთლიანად მასზე დამოკიდებული ხდება, მაგრამ ის გრძნობს, რამდენად

დავალებულია მთავრისაგან და ამიტომ იძულებულია პატივისცემით ეპყრობოდეს მას, რადგანაც ადამიანები არასოდეს არ არიან ისე უტიფარნი, რომ უმადურობით მიაგონ სანაცვლო თავიანთ კეთილისმყოფელს. ეგეც არ იყოს, გამარჯვებაც არასოდეს არ არის ისეთი სრული, რომ გამარჯვებულს აღარავინ აღარ სჭირდებოდეს და აღარაფერს უწევდეს ანგარიშს, მით უმეტეს, სამართლიანობას. ხოლო თუ მთავრის მოკავშირე მარცხს განიცდის, ის ყოველთვის შეიწყნარებს და, შეძლებისდაგვარად, კიდევაც დაეხმარება მას; ასე რომ, მთავარი მოზიარე ხდება მისი ბედისა, რომელმაც შეიძლება კვლავინდებურად წყალობის თვალით გადმოხედოს ორივეს.

მეორე შემთხვევაში, როდესაც მეომარი მხარეების მდგომარეობა ისეთია, რომ მთავარს შეუძლია არ ეშინოდეს გამარჯვებულისა, მაინც უფრო კეთილგონივრული იქნება, ერთ-ერთს დაუჭიროს მხარი, რაკიღა ერთს ამხობს მეორის დახმარებით, რომელიც, უფრო ჭკუადამჯდარი რომ იყოს, პირველის გადარჩენას უნდა ცდილობდეს. გამარჯვებული კი მთლიანად მთავარზე დამოკიდებული ხდება; ხოლო, რაღა თქმა უნდა, იმარჯვებს ის, ვისაც მთავარი უჭერს მხარს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მთავარი, თუკი აუცილებლობა არ აიძულებს, არასოდეს არ უნდა ჰკრავდეს კავშირს უფრო ძლევამოსილ მბრძანებელთან სხვებზე თავდასხმის მიზნით, როგორც ეს ზემოთ იყო ნათქვამი: ვინაიდან ამ უკანასკნელის გამარჯვების შემთხვევაში მის ხელში აღმოჩნდება, მთავრები კი ყოველნაირად უნდა ცდილობდნენ, რომ არავიზე არ იყვნენ დამოკიდებულნი. ვენეციელები მილანის დუკას წინააღმდეგ საბრძოლველად ფრანგებს დაუკავშირდნენ, თუმცაღა შეეძლოთ კია თავიდან აეცილებინათ ეს კავშირი, რომელიც საბედისწერო აღმოჩნდა მათთვის[8]. მაგრამ თუ ამ კავშირის გარეშე შეუძლებელია ფონს გასვლა, – ასეთი იყო ფლორენციელების მდგომარეობა, როდესაც პაპმა და ესპანელებმა ლომბარდიის წინააღმდეგ დასძრეს ლაშქარი[9], – მაშინ მთავარმა, ზემოხსენებული მოსაზრების თანახმად, ვიღაცას უნდა დაუჭიროს მხარი. არასოდეს არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ამა თუ იმ სახელმწიფოს შეუძლია უხიფათო გადაწყვეტილების მიღება, პირიქით, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ისინი იძულებულნი არიან მიიღონ არა ერთი და ორი სახიფათო გადაწყვეტილება, ვინაიდან თვით სინამდვილეა ისეთი, რომ ვერასოდეს ვერ შესძლებ თავიდან აიცილო ერთი უბედურება ისე, რომ მეორე უბედურება არ დაგატყდეს თავს; კეთილგონიერება კი სწორედ ისაა, რომ შეიცნო ამ უბედობათა თავისებურება და ბედნიერად მიითვალო უმცირესი უბედურება.

მთავარი იმასაც უნდა ცდილობდეს, რომ სიქველის მოყვარედ გვიჩვენებდეს თავს და წყალობას არ აკლებდეს ნიჭით ცხებულთ. ეგეც არ იყოს, თავის ქვეშევრდომთ მთავარი უნდა უნერგავდეს იმის რწმენას, რომ მათ შეუძლიათ გულმშვიდად მისდევდნენ თავიანთ საქმეს: ვინ – ვაჭრობას, ვინ – მიწათმოქმედებას, ვინ კიდევ სხვა რამ ხელობას, რათა ერთი თავს არ იკავებდეს თავისი საცხოვრებლის შემკობისაგან, იმისი შიშით, ვაითუ ყველაფერი წამართვანო, ხოლო მეორე, გადასახადების შიშით, – სავაჭროს გახსნისაგან. ის კი არა და, ჯილდოს უნდა უნიშნავდეს ყველას, ვისაც სურს ამნაირ საქმეს მისდიოს და ვინც, ასე თუ ისე, ხელს უწყობს მისი ქალაქისა თუ მისი სახელმწიფოს განდიდებას. გარდა ამისა, წლის ყველა ხელსაყ-

რელ დროს, დღესასწაულებსა და სანახაობებს უნდა მართავდეს ხალხის საამებლად. და რაკი ყოველი ქალაქი ამქრებად თუ წოდებებად იყოფა, მთავარი ანგარიშს უნდა უწევდეს ამ ფენებს, დროდადრო უნდა ესწრებოდეს მათ თავყრილობებს და კაცთმოყვარეობისა და დიდსულოვნების ნიმუშად ჩანდეს, მაგრამ, ამასთან, არასდროს უნდა ივიწყებდეს თავისი ღირსების სიდიადეს, რომლითაც აღბეჭდილი უნდა იყოს მისი ყოველი ქცევა თუ საქმე.

თავი XXII
მთავრის მრჩეველთათვის

კარისკაცების შერჩევა მთავრისათვის სახუმარო საქმე როდია: ისინი კარგები ან ცუდები იქნებიან მისი კეთილგონიერების მიხედვით. მბრძანებელსა და მის უნარიანობაზე, უწინარეს ყოვლისა, იმ პირთა მიხედვით მსჯელობენ, რომელნიც მას გარს ახვევიან. თუ მათ თავიანთი ადგილი აქვთ მიჩენილი და მისი ერთგულნი არიან, მთავარი ყოველთვის ბრძენ კაცად იქნება მიჩნეული, რაკიღა შესძლო ღირსეულთა შერჩევა და მათი ერთგულების შენარჩუნება. მაგრამ თუ საქმე სხვაგვარადაა, მთავარს შეიძლება ყოველთვის ცუდი თვალით უყურებდნენ, ვინაიდან კარისკაცთა არამართებული არჩევანი უკვე მისი პირველი შეცდომა გახლავთ. ვინც იცნობდა ანტონიო და ვენაფროს[1], სიენის მთავრის პანდოლფო პეტრუჩის კარისკაცს, შეუძლებელია უჭკვიანეს კაცად არ მიეჩნია პანდოლფო, რომელსაც ასეთი კარისკაცი ჰყავდა.

ადამიანები, მათი გონებრივი უნარის მიხედვით, შეიძლება სამ ჯგუფად დავყოთ[2]. ზოგს ყველაფერი თავისით ესმის, სხვები მხოლოდ ახსნა-განმარტების შედეგად ახერხებენ გაგებას, დანარჩენნი კი ვერც თავისით და ვერც სხვების ახსნა-განმარტების მეშვეობით ვერას ხვდებიან. პირველნი უწარჩინებულესნი არიან, მეორენი – წარჩინებულნი, მესამენი – ფუჭნი. ამიტომაც, თუკი პანდოლფო პირველთა რიცხვს არ ეკუთვნოდა, მეორეთა შორის მაინც უთუოდ იმსახურებდა ადგილს. რადგანაც ყველა, ვისაც იმის უნარი შესწევს, რომ განსჯის გზით გაარკვიოს, რით არის კარგი და რით არის ცუდი სხვისი სიტყვა თუ საქმე, დიდი მიხვედრილობითაც რომ არ გამოირჩეოდეს, მაინც ყოველთვის გამოიცნობს კარისკაცის კარგსა თუ ცუდ ქცევას და, ამრიგად, კარგს წაახალისებს, ხოლო ცუდს აღკვეთს. კარისკაცებს კი, რომლებსაც აღარ ექნებათ მისი მოტყუების იმედი, მეტი გზა აღარ რჩებათ: მართებულად უნდა მოიქცნენ.

არსებობს ერთი უტყუარი ხერხი, რომლის წყალობითაც მთავარს ყოველთვის შეუძლია შეიცნოს თავისი კარისკაცი. როცა ის ხედავს, რომ ეს უკანასკნელი თავის თავზე უფრო მეტს ზრუნავს, ვიდრე მასზე, და რომ ყოველთვის და ყველაფერში მხოლოდ საკუთარ გამორჩენას მიელტვის, ასეთი კაცი არასოდეს არ ივარგებს კარისკაცად და არ შეიძლება მასზე დანდობა, ვინაიდან იმას, ვისაც სხვა ანიჭებს ძა-

ლაუფლებას, თავის თავზე კი არ მართებს ფიქრი, არამედ მთავარზე, და არც სხვა რამ საზრუნავი უნდა გააჩნდეს, გარდა იმისა, რაც პირადად ეხება მთავარს. მეორეს მხრივ, მთავარი უნდა ცდილობდეს შეინარჩუნოს თავისი კარისკაცის ერთგულება, ზრუნვას არ აკლებდეს, კუთვნილს მიაგებდეს, წყალობით ავსებდეს და, ამრიგად, ინადირებდეს მის გულს, ხოლო პატივსა და პასუხისმგებლობას თანაბრად ინაწილებდეს მასთან, რათა ეს უკანასკნელი ხედავდეს, რარიგ სჭირდება მთავარს და დიდი პატივისა და წყალობის გამო აღარ ესწრაფვოდეს სხვა პატივსა თუ წყალობას, დიდი პასუხისმგებლობის გამო კი შიშით უყურებდეს ცვლილებებს, ვინაიდან უნდა ესმოდეს, რომ მთავრის გარეშე ცუდად წაუვა საქმე. თუ მთავარი და მისი კარისკაცები ასე იქცევიან, მათ შეუძლიათ ენდონ ერთმანეთს, თუ არა და, ერთ-ერთ მათგანს სასიკეთო არა ელის რა.

თავი XXIII
როგორ უნდა დააღწიო თავი პირმოთნეთ

არ მინდა დუმილით ავუარო გვერდი კიდევ ერთ მნიშვნელოვან საკითხს და შეცდომას, რომლისგანაც მთავრებს ძალზე უჭირთ თავის დაზღვევა, თუკი დიდი გამჭრიახობით არ გამოირჩევიან და ვერ ახდენენ სათანადო არჩევანს. მე ვგულისხმობ პირმოთნეთ, რომლებითაც სავსეა ყოველი სასახლის კარი, ვინაიდან ადამიანები ისეთნაირი სიამოვნებით ეძლევიან თვითტკბობას და იმნაირად ცდებიან ამ მხრივ, რომ ძნელად თუ ვინმე ახერხებს ამ მართლაცდა შავი ჭირისაგან დაიხსნას თავი; ხოლო თუ მისგან თავის დაღწევას დააპირებენ, არც ისაა გამორიცხული, რომ ზიზღის საგნად იქცნენ. ვინაიდან მთავარს არ გააჩნია პირმოთნეთაგან თავის დახსნის სხვა საშუალება, გარდა იმისა, რომ დაარწმუნოს ხალხი, თითქოს სულაც არ შეურაცხყოფს სიმართლის თქმა; მაგრამ თუ ყველა, ვისაც კი მოეპრიანება, სიმართლეს მოახსენებს მთავარს, მისი ღირსება უთუოდ შეიბღალება. ამიტომ კეთილგონიერი მთავარი მესამე გზას უნდა მისდევდეს: თავის სახელმწიფოში უნდა არჩევდეს ბრძენ კაცთ და მხოლოდ მათ რთავდეს სიმართლის თქმის ნებას, თანაც, არა ყოველთვის, არამედ მისი შეკითხვების პასუხად. მაგრამ მთავარი ყველაფერს უნდა ეკითხებოდეს თავის რჩეულთ, ისმენდეს მათ აზრს და შემდეგ თვითონვე არჩევდეს საკითხს. ყველა ამ მრჩეველს ერთად და თვითოეულს ცალ-ცალკე მთავარი ისე უნდა ეპყრობოდეს, რომ მათ ესმოდეთ: რაც უფრო გულახდილნი იქნებიან, მით უფრო აამებენ მთავარს. მათ გარდა კი ყურს არავის უნდა უგდებდეს, მტკიცედ იცავდეს მიღებულ გადაწყვეტილებას და განუხრელად ახორციელებდეს მას. ვინც სხვაგვარად იქცევა, ან პირმოთნეთა მსხვერპლი ხდება, ან ერთთავად სხვადასხვა შეხედულებათა შორის მერყეობს, რამაც შეუძლებელია დაცინვის საგნად არ აქციოს იგი.

მე მინდა მოვიტანო აქ თანადროული ცხოვრებიდან აღებული ერთი მაგალითი. პრელატმა ლუკამ[1], ახლანდელი იმპერატორის მაქსიმილიანეს მრჩეველმა, მის უდიდებულესობაზე საუბრისას შენიშნა, რომ ის არავის ეთათბირებოდა და არასოდეს იქცეოდა საკუთარი გადაწყვეტილების თანახმად, რაც იმით აიხსნება, რომ მისი ქცევა მთლიანად უპირისპირდებოდა ზემოაღნიშნულ წესებს. საქმე ისაა, რომ იმპერატორი გულჩათხრობილი კაცი გახლავთ, არავის უმჟღავნებს თავის ზრახვებს და არც ვისიმე აზრი აინტერესებს. მაგრამ როგორც კი იმპერატორის განზრახვა, მისი განხორციელებისას, მჟღავნდება და აშკარა ხდება, მრჩევლები ცდილობენ ხელი ააღებინონ განზრახულზე და იმპერატორიც, თავისი სისუსტის გამო, მართლა უარყოფს მას. აი, რატომაა, რომ რასაც დღეს აკეთებს, ხვალ ანგრევს, და ვერასოდეს ვერ გაიგებ, რა სურს, ანდა რას აპირებს; ამიტომ მისი გადაწყვეტილება არასოდეს არ არის სანდო.

მთავარი ყოველთვის უნდა ეთათბირებოდეს თავის მრჩევლებს, მხოლოდ ეგ კია, როცა თვითონ მოეპრიანება და არა როცა სხვებს სურთ; მეტიც, ვერავინ უნდა უბედავდეს იმის რჩევას, რაც მთავარს არ უკითხავს მისთვის. მაგრამ თვითონ კი დაუზარებლად უნდა იძლეოდეს კითხვებს და, მათ პასუხად, მოთმინებით ისმენდეს სიმართლეს; მეტსაც გეტყვით, კიდევაც უნდა მრისხანებდეს, თუკი ეჩვენება, რომ ვიღაცა რაღაცის გამო ცდილობს დაუმალოს სიმართლე. და თუმცა ზოგიერთებს ჰგონიათ, რომ მთავარი, რომელსაც კეთილგონიერ კაცად თვლიან, თავის თავს კი არ უნდა უმადლოდეს ამას, არამედ ჭკვიან მრჩევლებს, რომლებიც მას გარს ახვევიან, მაგრამ ისინი უეჭველად ცდებიან, ვინაიდან უტყუარია წესი, რომელსაც გამონაკლისიც არ გააჩნია და რომლის მიხედვითაც მხოლოდ ბრძენ მთავარს შეიძლება ჰყავდეს კარგი მრჩევლები. ოღონდ მთავარი მთლიანად არ უნდა დაემორჩილოს ერთი კაცის და, თანაც, ძალზე ჭკვიანი კაცის გავლენას. ამ შემთხვევაში გავლენა შეიძლება ნაყოფიერიც იყოს, მაგრამ დიდხანს კი არ გასტანს, ვინაიდან ეს ჭკვიანი კაცი მთავარს მალე წაართმევს ძალაუფლებას. ხოლო როდესაც მთავარი რამდენიმე პირს ეთათბირება, ვერასოდეს ვერ ეღირსება იმას, რომ მათი თათბირი ერთმანეთს ეთანხმებოდეს, და თუ გონიერი კაცი არ არის, ვერც თვითონ შესძლებს მათი სხვადასხვა აზრის შეთანხმებას: ყველა მრჩეველი მხოლოდ საკუთარ გამორჩენაზე დაიწყებს ფიქრს და თვითონ კი ვერ მოახერხებს ვერც მათ გამოსწორებას და ვერც გამოცნობას. ასე ყოფილა და ასე იქნება, ვინაიდან ადამიანები ყოველთვის ბოროტნი არიან, თუკი აუცილებლობა არ აიძულებთ სიკეთის გზა აირჩიონ. აქედან გამომდინარე, ყოველი კეთილი რჩევა, ვინც უნდა იძლეოდეს მას, მთავრის კეთილგონიერების შედეგია და არა პირიქით: მთავრის კეთილგონიერება როდია კეთილი რჩევის შედეგი.

თავი XXIV
რატომ დაკარგეს იტალიელმა მთავრებმა თავიანთი სამთავროები

როდესაც კეთილგონივრულად იცავს ზემოხსენებულ წესებს, ახალი მთავარი ძველის გავლენას იძენს და მისი მდგომარეობა სახელმწიფოში უფრო მტკიცე და უფრო მყარიც კი ხდება, ვიდრე იმისი, ვისაც ძველთაგანვე ხელთ უპყრია ძალაუფლება. საქმე ისაა, რომ ახალი მთავრის ქცევა უფრო მეტ ყურადღებას იქცევს, ვიდრე მემკვიდრეობითი მთავრის საქციელი, და თუ ქველ კაცად იქნა ცნობილი, მისი მოქმედება უფრო მეტად ხიბლავს და უფრო მეტად ავალდებულებს ხალხს, ვიდრე დინასტიის სიძველე. ვინაიდან ადამიანებს აწმყო უფრო უყვართ, ვიდრე წარსული, და თუ დღევანდელი დღით კმაყოფილნი არიან, სხვას აღარ დაგიდევენ. მეტიც, არაფერს დაიშურებენ მთავრის დასაცავად, თუკი მან, სხვა მხრივ, თვითონვე არ უმტრო საკუთარ თავს. ასე რომ, ორმაგ დიდებას მოიხვეჭს ახალი სამთავროს ფუძემდებელი და ღირსეული კანონებით მისი შემამკობელი და განმამტკიცებელი, ისევე როგორც ორმაგ სირცხვილს ჭამს ის, ვინც მთავრად დაიბადა, მაგრამ თავისი უგუნურობით დაკარგა ტახტი. და თუ კარგად დავუკვირდებით იმ იტალიელ მბრძანებლებს, რომლებმაც ჩვენს დროში დაკარგეს ძალაუფლება, როგორც, მაგალითად, ნეაპოლის მეფემ, მილანის დუკამ და სხვებმა, დავინახავთ, რომ ყველა მათგანს საერთო ნაკლი ჰქონდა: უთაურად უძღვებოდნენ სამხედრო საქმეს, რისი მიზეზებიც დაწვრილებით განვიხილეთ ზემოთ. ეგეც არ იყოს, ზოგი მათგანი თავისსავე ხალხს მტრობდა, ხოლო მათ, ვის მიმართაც ხალხი კეთილად იყო განწყობილი, ვერ შესძლეს თავი დაეზღვიათ დიდებულთაგან. ამ მიზეზების გარეშე შეუძლებელია ხელიდან გამოგეცალოს სახელმწიფო, რომელსაც საკმაო ძალა შესწევს საიმისოდ, რომ ბრძოლის ველზე გამოიყვანოს ჯარი.

ფილიპე მაკედონელი[1] (ალექსანდრე დიდის მამა კი არა, არამედ ის, ვინც დაამარცხა ტიტუს კვინციუსმა[2]) მხოლოდ პატარა სახელმწიფოს მფლობელი იყო, პატარასი-მეთქი ვამბობ რომისა და საბერძნეთის სიდიადესთან შედარებით, რომლებიც თავს დაესხნენ მას. მიუხედავად ამისა, რაკიღა მეომარი კაცი იყო, ხალხსაც მოწყალედ ექცეოდა და დიდებულებთანაც ღირსეულად ეჭირა თავი, დიდხანს წარმატებით ეომებოდა მათ და, მართალია, ბოლოს და ბოლოს, რამდენიმე ქალაქი კი დაკარგა, მაგრამ შეინარჩუნა ტახტი. ამიტომ ეს ჩვენი მთავრები, რომლებიც ამდენხანს ფლობდნენ თავიანთ საბრძანებლებს და ბოლოს მაინც დაკარგეს ისინი, ბედისწერას კი არ უნდა ადანაშაულებდნენ, არამედ თავიანთსავე უნიათობას. რადგანაც მშვიდობიანობის ჟამს არასოდეს უფიქრიათ, რომ დროება შეიცვლებოდა (მყუდრო ამინდში ვის ახსოვს ქარიშხალი? – ეს ნაკლი ხომ საერთოა ყველა კაცისთვის!), ხოლო ძნელბედობისას გაქცევაზე უფრო ფიქრობდნენ, ვიდრე თავდაცვაზე, იმის იმედით, რომ დამპყრობლის თავნებობით მოთმინებიდან გამოსული ხალხი, ბოლოს და ბოლოს, უკანვე დააბრუნებდა მათ. ამნაირი გადაწყვეტილება, როცა სხვა საშველი არსადა სჩანს, გამართლებულია, მაგრამ ამის გამო სხვა გამოსავლის ძიებაზე ხელის აღება მიუტევებლად მიმაჩნია. ვინ ეცემა იმის იმედით, რომ ვიღაცა წა-

მოაყენებს? მშველელი შეიძლება არც გამოჩნდეს, მაგრამ კიდევაც რომ გამოჩნდეს, მთავარს ბევრს არას არგია, ვინაიდან ამნაირი თავდაცვა მასზე როდია დამოკიდებული და ამიტომაც არ არის საიმედო. სანდო, ქმედითი და საიმედოა მხოლოდ იმნაირი თავდაცვა, რომელიც პირადად მთავარსა და მის სიქველეზეა დამოკიდებული.

თავი XXV
როგორია ბედისწერის გავლენა კაცთა ცხოვრებაზე და როგორ შეიძლება წინ აღუდგე მას

მე ვიცი, ბევრი კაცი იმ აზრისა იყო და ახლაც იმავე აზრზე დგას, რომ ამქვეყნიური მოვლენების მსვლელობას ბედისწერა და ღმერთი წარმართავენ, და რომ კაცთა კეთილგონიერებას არამც თუ არ შეუძლია რაიმეს შეცვლა, არამედ სრულიად უმწეოა განგების წინაშე. აქედან გამომდინარე, შეიძლებოდა დაგვესკვნა: რა საჭიროა ოფლის ღვრა და ჭაპანწყვეტა, ყველაფერი მივანდოთ განგების ნებას. ამ აზრმა საყოველთაო აღიარება მოიპოვა ჩვენს დროში, რაც აიხსნება ყოველგვარი ადამიანური წინასწარხედვის სრულიად გამომრიცხველი უჩვეულო ცვლილებებით, რომლებიც აწ უკვე ჩვეულებრივ და ყოველდღიურ მოვლენებად იქცნენ. მათზე ფიქრისას, ნაწილობრივ მეც ამ აზრისაკენ ვიხრები ხოლმე. მაგრამ რაკიღა დაუშვებელია ჩვენი თავისუფალი ნების უგულებელყოფა, მე მზადა ვარ ჭეშმარიტებად ვაღიარო იმის შესაძლებლობა, რომ ბედისწერა განაპირობებს ჩვენი მოქმედებების ნახევარს, ხოლო მეორე ნახევარს, მთლიანად თუ არა, ოდნავ ნაკლებს მაინც, ჩვენვე გვანდობს. ბედისწერას მე ვამსგავსებ ბობოქარ მდინარეს, გამძვინვარებული რომ გადმოლახავს ნაპირებს, წალეკავს ხეობებს, ძირფესვიანად თხრის ხეებს, ანგრევს შენობებს, ერთი ადგილიდან გლეჯს და მეორეზე გადააქვს მიწა; ყველა გაურბის, ყველა უკუიქცევა მისი სიშმაგის წინაშე, არავის ძალუძს წინ აღუდგეს მის მძვინვარებას.

მიუხედავად ამისა, მაინც რჩება იმის შესაძლებლობა, რომ ადამიანებმა, მყუდროების ჟამს, რაიმე იღონონ მის წინააღმდეგ: აღმართონ მიწაყრილები, კაშხლები და ჯებირები, ისე რომ, ახალი წყალდიდობისას მდინარე ან თავის კალაპოტში დაეტიოს, ანდა მისი მძვინვარება ძველებურად მძაფრი და ყოვლისმმუსვრელი აღარ აღმოჩნდეს. ასევეა ბედისწერაც, რომელიც თავის ძალმოსილებას ავლენს იქ, სადაც არავის უზრუნვია იმაზე, რომ საპირისპირო ძალა დაეხვედრებინა მისთვის, და რომელიც თავის მძვინვარებას მიმართავს იმ მხარეს, სადაც არ ეგულება მისი დამაოკებელი ჯებირები თუ სიმაგრეები. და თუ თვალს გადავავლებთ იტალიას, რომელიც არის ამ ცვლილებების ასპარეზიცა და მათი მიზეზიც, — გაშლილ ტრამალად, უჯებირო და უმიწაყრილო ტრამალად წარმოგვიჩნდება იგი. რადგან ისევე საიმედოდ დაცული რომ იყოს, როგორც გერმანია, ესპანეთი და საფრანგეთი, ეს წყალდიდობა ასეთ საბედისწერო ცვლილებებს ვერ გამოიწვევდა, მეტიც, შეიძლებოდა სულაც თავიდან აგვეცილებინა იგი.

მაგრამ თუ კერძო შემთხვევებით შემოვიფარგლები, მე ვიტყვი, როგორ იღუპება დღეს მთავარი, რომელიც ჯერ კიდევ გუშინ ბედნიერი იყო, თუმცაღა არ იგრძნობა, რომ მის ბუნებას ან მის თვისებებს რაიმე ცვლილება განეცადოს. მე მგონია, ეს აიხსნება, უწინარეს ყოვლისა, იმავე მიზეზებით, რომლებზედაც ზემოთ დაწვრილებით ვილაპარაკე, კერძოდ, იმით, რომ მთავარი, რომელიც მთლიანად ბედისწერასაა მინდობილი, იღუპება, როგორც კი ბედი პირს იბრუნებს მისგან. მე ისიც მგონია, რომ ბედნიერია ის, ვისი მოქმედებაც დროის თავისებურებას ეთანხმება და ესადაგება, და ზუსტად ასევე, უბედურია ის, ვისი მოქმედებაც დროს არ შეესაბამება. ამიტომაც ჩვენ ვხედავთ, რომ ერთი და იმავე მიზნისაკენ, კერძოდ, დიდებისა და სიმდიდრისაკენ სწრაფვისას, ადამიანები სხვადასხვანაირად იქცევიან: ერთნი სიფრთხილით მიიწევენ მიზნისაკენ, მეორენი შლეგური შემართებით, ერთნი ძალადობით, მეორენი ცბიერებით, ერთნი მოთმინებით, მეორენი სულსწრაფობით, და ყველა მათგანს შეუძლია ამ სხვადასხვა გზით მიაღწიოს დასახულ მიზანს. იმასაც ვხედავთ, რომ ორი ფრთხილი და წინდახედული კაციდან ერთი ახერხებს მიზნის მიღწევას, მეორე კი ვერა, და ზუსტად ასევე, ერთნაირად ბედნიერნი არიან ორი სხვადასხვა გზით – სიფრთხილითა და შლეგური შემართებით – მიზნის მიმღწევნი, რაც აიხსნება მხოლოდ და მხოლოდ დროის თავისებურებით, რომელსაც ეთანხმება ან არ ეთანხმება მათი მოქმედება. ამითვე აიხსნება ისიც, რაც ზემოთ მოგახსენეთ, კერძოდ ის, რომ ორი კაცი, რომელიც სხვადასხვაგვარად მოქმედებს, ერთსა და იმავე შედეგს აღწევს, მაშინ როდესაც ერთნაირად მოქმედი ორი კაციდან ერთი აღწევს, მეორე კი ვერ აღწევს მიზანს. ამითვეა განპირობებული კეთილდღეობის ცვალებადობაც, რადგანაც თუ ფრთხილსა და წინდახედულ კაცს ისეთი დრო უდგას და გარემოებებიც იმნაირად ერწყმიან ერთმანეთს, რომ მისი მოქმედება მართებულია, ბედნიერი იქნება იგი, მაგრამ თუ დროება გარემოებებთან ერთად იცვლება, მისი საქმე წასულია, ვინაიდან მათ კვალდაკვალ არ იცვლის მოქმედების გზასაც და გეზსაც. არ არსებობს იმდენად კეთილგონიერი კაცი, რომ მიესადაგოს დროის მოთხოვნებს, რადგანაც, ჯერ ერთი ძნელია ბუნებრივი მიდრეკილებების დათრგუნვა და, მეორეც, რაკიღა ერთი გზით ყოველთვის აღწევდა წარმატებას, ვერ დააჯერებს საკუთარ თავს, რომ საჭიროა ამ გზიდან გადახვევა. აი, რატომაა, რომ ფრთხილ კაცს, როცა ეს საჭიროა, არ შეუძლია ჯიქურ მოქმედებაზე გადასვლა და ამიტომ იღუპება. მაგრამ მისი ბუნება რომ დროსთან ერთად იცვლებოდეს, მისი ბედი უცვლელი დარჩებოდა.

პაპი იულიუს II ყოველთვის ჯიქურ მოქმედებას არჩევდა და დრო და გარემოებები ისეთნაირად შეესაბამებოდნენ მის მოქმედებას, რომ ყოველთვის წარმატებით აგვირგვინებდა საქმეს. განვიხილოთ მისი პირველი ლაშქრობა ბოლონიის წინააღმდეგ, როცა მესსერ ჯოვანი ბენტივოლი[1] ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო. ვენეციელები დრტვინავდნენ, ხოლო ესპანეთის მეფე საფრანგეთს ეთათბირებოდა ამ საქმესთან დაკავშირებით. მიუხედავად ამისა, მან მთელი თავისი მძვინვარებითა და სიფიცხით წამოიწყო ეს ომი და პირადად ჩაუდგა სათავეში ლაშქარს. ამნაირმა გადაწყვეტილებამ საგონებელში ჩააგდო ვენეციელები და ესპანეთი: ვენეციელების ყოყმანს შიში ედო საფუძვლად, ესპანეთისას კი იმის სურვილი, რომ ხელახლა დაუფლებოდა ნე-

აპოლის სამეფოს[2]. მეორეს მხრივ, მან უკან გაიყოლია საფრანგეთის მეფე, რომელიც ხედავდა, რომ პაპმა უკვე დაიწყო ომი; ამიტომ, ვენეციელების დასამცირებლად, დაკარგა მისი მიმხრობა[3] და მართებულად გადაწყვიტა, რომ უთუოდ მოიმდურებდა პაპს, თუკი ლაშქარს არ მიაშველებდა. ამრიგად, თავისი ჯიქური მოქმედების წყალობით, იულიუსმა მიაღწია იმას, რასაც ვერ მიაღწევდა, მთელი თავისი ადამიანური სიბრძნით, ვერც ერთი მღვდელთმთავარი, ვინაიდან რომიდან დაძვრა რომ იმ დრომდე გადაედო, როცა დაიდებოდა ყველა დაურღვევი ხელშეკრულება და ყველაფერი მოწესრიგდებოდა, – როგორც მოიქცეოდა მის ადგილას რომელიც გნებავთ მღვდელთმთავარი, – თამამად შეიძლება ითქვას, რომ კოვზი ნაცარში ჩაუვარდებოდა. რადგანაც საფრანგეთის მეფე ათას თავის გასამართლებელ საბაბს გამოჩხრეკდა, სხვები კი ათასნაირი მუქარით გასაქანს არ მისცემდნენ მას. აღარაფერს ვიტყვი მის დანარჩენ მოქმედებათა შესახებ, რომელნიც ერთმანეთს ჰგვანან და ერთნაირი წარმატებებითვე დაგვირგვინდნენ. დღემოკლეობამ მარცხის სიმწარე არ აწვნევინა პაპს, რადგანაც ისეთი დრო რომ დამდგარიყო, რომელიც ფრთხილ მოქმედებას მოითხოვდა, მისი საქმე წასული იყო, ვინაიდან არასოდეს გადაუხვევდა იმ გზიდან, რომლითაც წარმართავდა მისი ბუნება.

დასასრულ, დასკვნის სახით ვიტყვი, რომ, ბედის ცვალებადობისას, ადამიანები, რომლებიც ჯიუტად მისდევენ მოქმედების ერთხელ და სამუდამოდ არჩეულ გზას, ბედნიერნი არიან მანამ, სანამ მათი მოქმედება და ბედისწერა ერთმანეთს შეესაბამებიან, წინააღმდეგ შემთხვევაში, მათი ბედნიერება უბედურებით იცვლება. მაგრამ, ჩემის აზრით, უმჯობესია თამამი იყო, ვიდრე ფრთხილი და წინდახედული, რადგანაც ბედისწერა – ქალია, და მის მოსათვინიერებლად არ უნდა იშურებდე მუჯლუგუნებსა და წიხლებს: ვინც არ იშურებს, უფრო ადვილად იურვებს მას, ვიდრე ფრთხილი და მოკრძალებული კაცი. ამიტომ ბედისწერა, ქალისა არ იყოს, ყოველთვის სიჭაბუკეს ამჯობინებს, რადგანაც სიჭაბუკე უფრო თამამია, დაურიდალი და უფრო თავდაჯერებულად მბრძანებლობს მასზე.

თავი XXVI
შეგონება ბარბაროსთაგან იტალიის განთავისუფლებისათვის

ყოველივე ზემოთქმულს რომ განვიხილავ, მე გულში ვამბობ: შესაძლებელია თუ არა, რომ იტალიის აწინდელმა სინამდვილემ დიდება მოახვეჭინოს ახალ მთავარს, და იძლევა თუ არა ეს სინამდვილე იმის საშუალებას, რომ კეთილგონიერმა და ქველმა მთავარმა, თავისდა სასახელოდ და თანამემამულეთა საკეთილდღეოდ, ახალი სული შთაბეროს მას? – და იმ დასკვნამდე მივდივარ, რომ გარემოებათა დამთხვევა ამჟამად ისე ხელსაყრელია ახალი მთავრისათვის, რომ არც კი ვიცი, ოდესმე მისცემია თუ არა მას უფრო ხელსაყრელი შემთხვევა. და თუ, როგორც ზემოთ მოგახსენეთ, მოსეს სიქველის გამოსავლენად საჭირო იყო, რომ ისრაელის ხალხი დამონებული

ყოფილიყო ეგვიპტეში, ხოლო კიროსის სიდიადისა და სიმამაცის გასაცხადებლად, სპარსელები შევიწროებულნი უნდა ყოფილიყვნენ მიდიელთაგან, და, ბოლოს, თეზევსის დიად საქმეთა ნათელსაყოფად აუცილებელი იყო ათენელების დაქსაქსულობა[1], – ზუსტად ასევე, ამჟამადაც, იტალიური სულის მთელი სიქველის გამოსავლენად, აუცილებელი გახლდათ, რომ იტალიას არნახული უბედურება დასტყდომოდა თავს; რომ ის ებრაელებზე უფრო მეტად დამონებული, სპარსელებზე უფრო მეტად შევიწროებული და ათენელებზე უფრო მეტად დაქსაქსული იყოს, რომ აღარც წინამძღოლი ჰყავდეს და აღარც წესრიგის ნატამალი გააჩნდეს, განადგურებულს, გაპარტახებულს, განძარცვულს, ფეხქვეშ გათელილს, თავლაფდასხმულსა და მიწასთან გასწორებულს. და თუმცა ზოგ-ზოგში აქამდეც გამოვლენილა სიქველისა და სიმხნევის სული, რაც თითქოს იმედს გვაძლევდა, რომ როგორც იქნა ვეღირსეთ ღმერთის მიერ მოვლენილ მხსნელთ, მაგრამ ვაი რომ ყველაზე დიდი წარმატებების შემდეგ ბედისწერა გზას უღობავდა მათ, ასე რომ, იტალია, სასიკვდილო სარეცელზე სულთმობრძავი სნეულის მსგავსად, დღემდე მოელის კაცს, რომელიც მოუფონებს მის ჭრილობებს და ბოლოს მოუღებს ლომბარდიის ძარცვასა და გაპარტახებას, ტოსკანისა და ნეაპოლის სამეფოს აოხრებასა და იავარყოფას და, ბოლოს და ბოლოს, განკურნავს მის დაჩირქებულ წყლულებს. როგორ ევედრება საბრალო ღმერთს, რომ მისმა მოწყალებამ მოუვლინოს ბარბაროსთა გულმხეცობისა და სისასტიკისაგან გამათავისუფლებელი და დამხსნელი! რა ერთსულოვნად დარაზმული დადგება იგი სახალხო დროშის ქვეშ, ოღონდაც კი გამოჩნდეს მხსნელი! და ამჟამად არავინაა ისეთი, ვისზედაც იგი უფრო მეტ იმედს ამყარებდეს, ვიდრე თქვენს ბრწყინვალე გვარზე, რომელსაც თავისი სიქველისა და სვებედნიერების წყალობით (მას ხომ თვით ღმერთი და ეკლესია მფარველობენ, რომლის წინამძღვრადაც დღეს თქვენი ერთ-ერთი წევრი გვევლინება[2]) შეეძლო სათავეში ჩასდგომოდა სამშობლოს განთავისუფლების საქმეს. და ეს, ალბათ, არ გახდება შეუძლებელი, თუკი მისაბაძ ნიმუშად დავსახავთ იმ დიდი ადამიანების ცხოვრებას, რომლებზედაც ზემოთ გელაპარაკეთ. მართალია, ამნაირი ადამიანები იშვიათნი და განცვიფრების ღირსნი არიან, მაგრამ, ასეა თუ ისე, ისინიც ადამიანები იყვნენ, და თვითეულ მათგანს მოქმედების უფრო უმნიშვნელო საბაბი ჰქონდა, ვიდრე თქვენა გაქვთ დღეს; მათი ღვაწლი, თქვენს მომავალ ღვაწლთან შედარებით, არც უფრო სამართლიანი იყო და არც უფრო ადვილი, და, ბოლოს, არც ღმერთი მფარველობდა მათ უფრო მეტად, ვიდრე ამჟამად გმფარველობთ თქვენ! სამართლიანობაც ესაა სწორედ, რადგან მხოლოდ ის ომია სამართლიანი, რომელიც აუცილებელია და მხოლოდ ის იარაღია წმინდა, რომელიც ერთადერთ სასოებად დაუსახავს ხალხს[3]. ამნაირი ღვაწლისათვის ყველაფერი მზადაა, ხოლო ამნაირ მზადყოფნას ვერაფერი დაუდგება წინ, თუკი სათანადოდ გამოიყენებენ ჩემს მიერ სახელმძღვანელოდ დასახულ წესებს.

ეგეც არ იყოს, ურიცხვი სასწაულებით გვიცხადებს ღმერთი თავის ნებას: შუა გაიპო ზღვა, გზას გიჩვენებდათ ღრუბელი, წყალი წარმოადინა კლდემ და წვიმასავით ჩამოდიოდა მანანა ციდან[4], – ყველაფერი შეერთდა თქვენდა განსადიდებლად; დანარჩენი თვითონვე უნდა აღასრულოთ. ღმერთს არა ნებავს, რომ ყველაფერი

თვითონ მოიმოქმედოს, რათა არ მიგვხადოს თავისუფალი ნება და ჩვენი კუთვნილი დიდება. და რა გასაკვირია, რომ ვერც ერთმა ზემოხსენებულმა იტალიელმა ვერ შესძლოს ის, რაც, თუ იმედი გაგვიმართლდა, უნდა შესძლოს თქვენმა ბრწყინვალე გვარმა, და რომ იტალიაში მომხდარი ამდენი გადატრიალებისა და ამდენი სისხლისმღვრელი ომების შემდეგ, ერთის შეხედვით, მაინც ისე ჩანს, რომ სამამაცო ზნე მთლიანად მიინავლა ჩვენს ქვეყანაში. ეს აიხსნება იმით, რომ ძველი დაწესებულებები უვარგისნი იყვნენ, და რომ არ აღმოჩნდა კაცი, რომელიც მათ ნაცვლად დააფუძნებდა ახალთ. არაფერი ისეთ სახელს არ უხვეჭს ახლად აღზევებულ კაცს, როგორც მის მიერ მიკვლეული ახალი კანონებისა და ახალი დაწესებულებების დაფუძნება: როცა ისინი მტკიცედ არიან დაფუძნებულნი და სიდიადის ნიშნით აღბეჭდილნი, პატივისცემასა და განცვიფრებას გვინერგავენ თავიანთი შემოქმედის მიმართ. ხოლო იტალიაში ულევია ისეთი მასალა, რომელსაც შეუძლია მიიღოს ყოველგვარი ფორმა. დიდი სიქველე თავს იჩენს მის შვილებში, თუკი ამავე სიქველისაგან განძარცული არ იქნა მათ სათავეში მდგომი ხალხი. დაუკვირდით ორთაბრძოლებსა და მცირერიცხოვანი რაზმების შეტაკებებს. თქვენ დარწმუნდებით, რაოდენ მაღლა დგანან იტალიელები ძალმოსილების, სიმარჯვისა და საზრიანობის მხრივ, მაგრამ როდესაც ისინი მრავალრიცხოვან ლაშქრად ერთიანდებიან, მთელი მათი ღირსება ქარწყლდება, ვინაიდან საქმის მცოდნენი ურჩნი არიან, ხოლო ყველას შეუძლია საქმის მცოდნედ მოჰქონდეს თავი, ვინაიდან დღემდე არ გამოჩენილა თავისი სიქველითა თუ სვებედნიერებით სხვებზე იმდენად მაღლა მდგომი კაცი, რომ ყველანი უყოყმანოდ ემორჩილებოდნენ მას. აი, რატომაა, რომ ამდენი ხნის განმავლობაში, კერძოდ, უკანასკნელი ოცი წლის მანძილზე გადახდილ ყველა ომში, მარტოოდენ იტალიელებისაგან შემდგარი ჯარი ყოველთვის მარცხს განიცდიდა. ამის დასტურად, უწინარეს ყოვლისა, ტარო, შემდეგ კი ალექსანდრია, კაპუა, გენუა, ვაილა, ბოლონია და მესტრიც კმარა[5].

ამიტომ, თუ თქვენს ბრწყინვალე გვარს სურს მიჰბაძოს თავიანთი სამშობლოს განმათავისუფლებელი დიდი ადამიანების მაგალითს, მან, უწინარეს ყოვლისა, მტკიცე საფუძველი უნდა ჩაუყაროს თავის ყოველგვარ მცდელობას და საკუთარი ლაშქარი შექმნას, რადგანაც წარმოუდგენელია უფრო უკეთესი, უფრო ძლევამოსილი და ერთგული ჯარი. და ყველა ჯარისკაცი ცალ-ცალკე მართლაც რომ დიდებული მეომარი იყოს, ერთად დარაზმულნი კიდევ უფრო უკეთესნი იქნებიან, თუკი ირწმუნეს, რომ მათი წინამძღოლია მთავარი, რომელიც ყურადღებასა და მზრუნველობას არ აკლებს მათ, ამიტომ, უცხოელთაგან რომ იტალიური სიმამაცით დავიცვათ თავი, აუცილებელია ამნაირი ლაშქრის შექმნა. მართალია, შვეიცარიელებისა და ესპანელების ქვეითი ჯარი მტრის რისხვად ითვლება, მაგრამ უნაკლო არც ერთია და არც მეორე, რის გამოც მტრის ლაშქარს შეუძლია არა მარტო წინ აღუდგეს მათ არამედ მათი ძლევის იმედიც ჰქონდეს. რადგანაც ესპანელები ვერ უძლებენ მხედართა შეტევას, ხოლო შვეიცარიელები ქვეითებს უნდა უფრთხოდნენ, თუკი მათსავით შეუპოვარ მეომრებთან მოუწევთ შებმა. ამიტომ, როგორც გამოცდილებამ გვიჩვენა და კვლავაც გვიჩვენებს, ესპანელები ვერ უძლებენ ფრანგთა მხედრობის იერიშს, ხოლო შვეიცარიელები ესპანელების ქვეით ჯართან შეტაკებაში განიცდიან მარცხს.

და თუმცა ამ უკანასკნელ შემთხვევასთან დაკავშირებით, გამოცდილებას ჯერ კიდევ არ უთქვამს თავისი საბოლოო სიტყვა, მაგრამ ნიშანდობლივია. თუნდაც რავენასთან გამართული ბრძოლა, სადაც ესპანელი ქვეითნი შეეტაკნენ გერმანელთა რაზმებს, რომლებიც ისეთივე წყობით იბრძვიან, როგორც შვეიცარიელები: ესპანელებმა მომცრო ფარები იფარეს, თავიანთი სიმარჯვისა და მოქნილობის წყალობით შუბებქვეშ შეუვარდნენ და, თვითონ საიმედოდ დაცულებმა, ჩეხვა დაუწყეს გერმანელებს, რომლებმაც აღარ იცოდნენ რა ექნათ და მხედრობას რომ დროზე არ შეეტია ესპანელებისათვის, ისინი ერთიანად მუსრს გაავლებდნენ მტერს.

ამრიგად, ქვეითთა როგორც ერთი, ისე მეორე ლაშქრის ნაკლოვანებათა გათვალისწინებით, შეიძლებოდა შეგვექმნა მესამე სახის ლაშქარი, რომელიც გაუძლებდა მხედრობის იერიშს და არ შედრკებოდა ქვეითთა წინაშე. ამისთვის საჭიროა არა ახალი სახეობის იარაღი, არამედ საომარი წყობის შეცვლა. ამნაირი ლაშქრის შექმნა იმ სიახლეთა რიგს მიეკუთვნება, რომლებიც სახელსა და დიდებას უხვეჭენ მთავარს. ხელიდან არ უნდა გაუშვათ ესოდენ ხელსაყრელი შემთხვევა, რათა იტალია, ამდენი ხნის ლოდინის შემდეგ, ბოლოს და ბოლოს, ეღირსოს თავის მხსნელს. სიტყვებით ვერ გამოვხატავ, რა სიყვარულით შეხვდებიან მას იტალიის ყველა კუთხეში, რომლებიც უცხოელთა შემოსევებისაგან დაზარალდნენ, შურისგების როგორი წყურვილით, რარიგ უსაზღვრო ერთგულებით, რანაირი სასოებით, რა ცრემლთა ფრქვევით! რომელი ბჭე დაიხშობოდა მის წინაშე? რომელი კუთხის მცხოვრებნი არ მოუხრიდნენ ქედს? ვისი შური აღუდგებოდა წინ? რომელი იტალიელი არ სცემდა თაყვანს? ყველას ყელში ამოუვიდა ბარბაროსთა ბატონობა. მაშ, დაე, თქვენმა ბრწყინვალე გვარმა იტვირთოს ეს მოვალეობა, ისეთივე სიმხნევითა და სასოებით, რომლითაც ხელს ჰკიდებენ მართალ საქმეს, რათა მისი დროშის ქვეშ აღორძინდეს ჩვენი სამშობლო და მისი ბედის ვარსკვლავის სხივმფინარებამ გაამართლოს პეტრარკას სიტყვები:

Virtù contra furore
Prenderà I' arme: e fia 'I comdatter corto:
Chè I' antico valore
Negl' italici cor non è ancor morto. [6]

განმარტებები

თავი I

1. ფრანჩესკო სფორცა (1401–1466) – ცნობილი იტალიელი კონდოტიერი, გაქნილი დიპლომატი და სახელმწიფო მოღვაწე. 1426 წლიდან ემსახურებოდა მილანის დუკას ფილიპო მარია ვისკონტის, ვისი ასულიც – ბიანკა მარია – ცოლად შეირთო 1441 წ. ამ ქორწინებამ დიდი სიმდიდრე შესძინა მას და არანაკლებ დიდი გავლენა მოუპოვა სახელმწიფოში. მაგრამ ვისკონტის სფორცას პატივმოყვარული მისწრაფებების შიში ჰქონდა და სიძე-სიმამრის ურთიერთობა ყოველთვის მტრული და დაძაბული იყო. ვისკონტის სიკვდილის შემდეგ (1447) სფორცამ გადაწყვიტა თვითონ გამხდარიყო მილანის დუკა, მაგრამ მილანელების, ისევე როგორც თავისი მრავალრიცხოვანი მტრების წინააღმდეგობის შედეგად იძულებული შეიქმნა დროებით ხელი აეღო ამ განზრახვაზე. მილანის სამთავრო, მოქალაქეთა ნება-სურვილით, რესპუბლიკად გამოცხადდა. ამასობაში ქალაქები პავია, პარმა და სხვ. განუდგნენ მილანს და თვითონაც რესპუბლიკად გამოაცხადეს თავი. ვენეციელებმა დაუყოვნებლივ ისარგებლეს ამ განდგომით და დააპირეს ლომბარდიის ერთი ნაწილი ჩაეგდოთ ხელში. შეშფოთებულმა მილანელებმა დახმარებისათვის ისევ სფორცას მიმართეს და თავიანთი შეიარაღებული ძალების მთავარსარდლად დანიშნეს იგი. 1447-1448 წწ. სფორცამ ზღვასა და ხმელეთზე დაამარცხა ვენეციელები, მაგრამ შემდეგ ყველასათვის მოულოდნელად დაუზავდა მტრებს, რომლებმაც შესთავაზეს – ლომბარდია ერთმანეთში გავიყოთო, ბრძოლა შეწყვიტა და მილანის გზა გაუხსნა ვენეციელებს. ამ უკანასკნელებმა ალყა შემოარტყეს მილანს. ქალაქი პანიკურმა შიშმა მოიცვა. დაიწყო შინააშლილობა. სფორცამაც აღარ დაახანა: თავს დაესხა ვენეციელებს, დაამარცხა ისინი და თავი მილანის დუკად გამოაცხადა (1450). ამ პოსტზე მან თავი გამოიჩინა, როგორც მოხერხებულმა და შორსმჭვრეტელმა პოლიტიკოსმა. ის იყო თავისი საუკუნის ღვიძლი შვილი: გამუდმებით ხლართავდა მზაკვრობისა და ცბიერების ქსელს და მხოლოდ ამის წყალობით ინარჩუნებდა გავლენას და ძალაუფლებას.
2. 1500 წლის 11 ნოემბერს ესპანეთის მეფემ ფერდინანდ V კათოლიკემ (1468–1516) გრანადაში ხელშეკრულება დადო საფრანგეთის მეფე ლუი XII-სთან (1498–1515) ნეაპოლის სამეფოს გაყოფის შესახებ. ამ ხელშეკრულების ძალით მან ჯერ იყო და ტახტი წაართვა ნეაპოლის მეფეს ფედერიკო არაგონელს, ხოლო შემდეგ (1502–1504) ფრანგებიც განდევნა ნეაპოლიდან.

თავი II

1. იგულისხმება „მსჯელობანი ტიტუს ლივიუსის პირველი დეკადის შესახებ“, წ. 1.
2. იგულისხმება ფერარის დუკა (ჰერცოგი) ერკოლე I დ’ესტე (1471–1505), აგრეთვე მისი მემკვიდრე ალფონსო I დ’ესტე (1505–1534), რომელთა საგვარეულო XII

ს. დამდეგიდან ფლობდა ფერარას. ერკოლემ ვენეციელების წინააღმდეგ ომში (1482–1484) თავისი სამფლობელოების ნაწილი დაკარგა, ხოლო ალფონსომ, რომელიც 1510–1512 წწ. საფრანგეთს უჭერდა მხარს პაპ იულიუს II-ის (1503–1513) წინააღმდეგ, ფრანგების დამარცხების შემდეგ დიდი გაჭირვებით შეინარჩუნა ტახტი.

თავი III

1. ლუი XII პირველად 1499 წლის დამდეგს შეიჭრა იტალიაში და იმავე წლის სექტემბერში დაიპყრო მილანის საჰერცოგო (დედის მხრივ საფრანგეთის მეფე ენათესავებოდა ვისკონტების საგვარეულოს, რომელიც სფორცებამდე მართავდა მილანს და ამიტომ გარკვეულ პრეტენზიას აცხადებდა ზემოხსენებულ საჰერცოგოზე. მაგრამ ფრანგების წინააღმდეგ აჯანყებამ იფეთქა და მილანის მაშინდელმა მთავარმა ლოდოვიკო სფორცამ (1451–1508), მეტსახელად მორომ, შესძლო მოკლე ხნით დაებრუნებინა ძალაუფლება, თუმცა 1500 წელს ის კვლავ დაამარცხეს და ტყვედ ჩაიგდეს ფრანგებმა.
2. ნორმანდია საფრანგეთს შეუერთა ფილიპე II-მ (1204), გასკონია (გასკონი) – შარლ VII-მ (1453), ბურგუნდია – ლუი XI-მ (1477), ბრეტანია (ბრეტანი) – შარლ VIII-მ (1491).
3. თურქ-ოსმალები 1357 წელს შეიჭრნენ ევროპაში და თანდათანობით მთელი ბალკანეთის ნახევარკუნძული დაიმორჩილეს. ამევე დროს მათ დაიპყრეს ბიზანტიის სამფლობელოები მცირე აზიაში: 1354 წ. აიღეს ჰალიპოლისი, ხოლო 1362 წ. – ადრიანოპოლისი, რომელიც სულთანმა თავის დედაქალაქად გამოაცხადა. 1453 წელს ოსმალებმა აიღეს კონსტანტინოპოლი და საბოლოოდ დაამხეს ბიზანტიის იმპერია.
4. იგულისხმება ე. წ. „პირველი მაკედონური ომი“ (215–205 ძვ. წ. ა.), რომლის საბაბიც გახდა მაკედონიის მეფის ფილიპე V-ის დახმარება რომაელთა დაუძინებელი მტრის კართაგენისადმი. ამ ომში რომაელებს მხარს უჭერდა „ეტოლიელთა კავშირი“ (შუა საბერძნეთის პოლისების პოლიტიკური გაერთიანება), ხოლო „აქაიელთა კავშირი“ ფილიპეს მხარეზე გამოდიოდა.
5. იგულისხმება „მეორე მაკედონური ომი“, რომლის დროსაც რომაელები ფილიპე V-ის წინააღმდეგ ისევ „ეტოლიელთა კავშირს“ ემყარებოდნენ, მაგრამ როცა მათმა სარდალმა ტიტუს კვინციუს ფლამინინუსმა 197 წ. (ძვ. წ. ა.) კინოსკეფალესთან სასტიკად დაამარცხა ფილიპე V, „ეტოლიელთა კავშირმა“ ვერავითარი საზღაური ვერ მიიღო რომაელებისაგან მათთვის გაწეული სამსახურის სანაცვლოდ. ამის შემდეგ ეტოლიელები სირიის მეფეს ანტიოქე III-ს (223–187 ძვ. წ. ა.) მიემხრნენ და ხელი შეუწყეს მის შეჭრას საბერძნეთში (192- ძვ. წ. ა). ამჯერად რომაელებს უკვე ფილიპე V და „აქაიელთა კავშირი“ უჭერდნენ მხარს, მაგრამ ანტიოქეს დამარცხების შემდეგ რომაელებმა არც თავიანთ ახალ მოკავ-

შირეებს აღირსეს რამე გამოსარჩენი. ანტიოქე ტავროსს გადაღმა განდევნეს, ხოლო „ეტოლიელთა კავშირი“ დაშლილ იქნა (167 ძვ. წ. ა.).

6. იგულისხმება საფრანგეთის მეფე შარლ VIII (1483–1498), რომელიც 1494 წელს შეიჭრა იტალიაში, რათა ანჟუს დინასტიისათვის დაებრუნებინა ნეაპოლის სამეფო და მოკლე ხანში დაიპყრო კიდეც იგი. მაგრამ მალე „პაპმა, იმპერატორმა, ვენეციელებმა და მილანის დუკამ კავშირი შეკრეს მის წინააღმდეგ“ (მაკიაველი, „კლიცია“). ფრანგების წინააღმდეგ მიმართული კავშირი დადებულ იქნა ვერონაში 1495 წლის 31 მარტს. კოალიციის ლაშქარმა მანტუის მარკიზის ფრანჩესკო გონზაგას (1466–1519) მეთაურობით აიძულა შარლ VIII დაეტოვებინა ნეაპოლი. 1495 წლის 6 ივლისს ფორნოვოსთან გამართულ ბრძოლაში ვერც ერთმა მხარემ ვერ მიაღწია გადამწყვეტ უპირატესობას, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, შარლ VIII-მ იმავე ღამეს დაიხია პიემონტისკენ, ხოლო იქიდან საფრანგეთს დაბრუნდა, სადაც მოულოდნელად გარდაიცვალა 1498 წლის 7 აპრილს, როცა იტალიაში ხელახალი ლაშქრობისათვის ემზადებოდა.

7. ლუი XII; იხ. კომენტ. თ. I, 2; თ. III, I.

8. ვენეცია ცდილობდა გაეფართოებინა თავისი სამფლობელოები იტალიაში. ბლუას ხელშეკრულების თანახმად (1499 წლის აპრილი), მის ხელში უნდა გადასულიყო კრემონა და კიარა დ’ადა.

9. გენუა საფრანგეთის უშუალო გავლენის ქვეშ მოექცა და იქ დანიშნულ იქნა ფრანგი გუბერნატორი.

10. ფლორენციამ ვალდებულება იკისრა ლუი XII-სთვის ლომბარდიისა და ნეაპოლის დაპყრობაში შეეწყო ხელი, ხოლო საფრანგეთის მეფე, თავის მხრივ, პიზის დაუფლებაში უნდა დახმარებოდა ფლორენციელებს.

11. „მანტუის მარკიზი“ – იგულისხმება ფრანჩესკო გონზაგა (იხ. აქვე, კომენტ. 6), რომელმაც ფორნოვოსთან უკუაქცია შარლ VIII.

12. „ფერარის დუკა“ – ერკოლე I დ’ესტე (იხ. კომენტ. თ. II, 2).

13. „ბენტივოლიები“ – XV–XVI სს. ბოლონიის მმართველი დინასტია. აქ იგულისხმება ბოლონიის მთავარი ჯოვანი ბენტივოლიო (1443–1508).

14. „ფორლელი გრაფინია“ – კატარინა სფორცა რიარიო (1463–1509), რომელიც თავისი ქმრის ჯიროლამო რიარიოს სიკვდილის შემდეგ (1488) მართავდა იმოლას და ფორლის.

15. „ფაენცას, პეზაროს, რიმინის, კამერინოს, პიომბინოს მბრძანებლები“ – იგულისხმებიან შესაბამისად: ასტორე III მანფრედი (1488–1502) – ფაენცას მმართველი საგვარეულოს – მანფრედების უკანასკნელი წარმომადგენელი. მოკლულ იქნა რომში ჩეზარე ბორჯას ბრძანებით... პეზაროს მთავარი ჯოვანი სფორცა (1466–1510) – პაპ ალექსანდრე VI-ის ასულის ლუკრეცია ბორჯას პირველი ქმარი. ცოლისძმამ – ჩეზარე ბორჯამ პეზაროდან განდევნა იგი. გარდაიცვალა ვენეციაში... პანდოლფო მალატესტა (1475–1534) – რიმინის მთავარი, მალატესტების

საგვარეულოს უკანასკნელი წარმომადგენელი... ჯულიო ჩეზარე და ვარანო – კამერინოს მმართველი. 1502 წლის ივნისში ჩეზარე ბორჯამ აიღო პიომბინო და შვილებთან ერთად მოაშთო და ვარანო... იაკოპო IV დ'აპიანო (გარდ. 1510) – პიომბინოს მმართველი.

16. თუმცა არც ვენეციელები დარჩენილან ხელცარიელნი: მათ გამგებლობაში გადავიდა კრემა, კრემონა, ბერგამო, ბრეშია, ხოლო ლუი XII-მ ხელთ იგდო მილანის საჰერცოგოს დანარჩენი ნაწილი.

17. იგულისხმება პაპი ალექსანდრე VI (1492–1503), ერისკაცობაში როდერიგო ბორჯა (დაიბ. 1431) – ცნობილი თავისი პატივმოყვარული მისწრაფებებით, აღვირახსნილობით და სისასტიკით. თავდაპირველად ფრანგების მოწინააღმდეგე, შემდეგ კი – მომხრე. ყოველნაირად ცდილობდა აღეზევებინა თავისი ძე ჩეზარე ბორჯა, რისთვისაც არ თაკილობდა არავითარ საშუალებას.

18. ლუი XII 1502 წლის ივლისში ჩავიდა იტალიაში, მაგრამ იმიტომ კი არა, რომ ჩეზარე ბორჯასათვის ტოსკანის დაპყრობის ნება არ მიეცა: საფრანგეთის მეფე ესპანეთთან საომრად იჭერდა თადარიგს.

19. იხ. კომენტ. თ. I, 2... გრანადის 1500 წლის 11 ნოემბრის ხელშეკრულების თანახმად, ლუი XII-ს უნდა მიეღო ნეაპოლის მეფის ტიტული და სამეფოს ჩრდილოეთი ნაწილი, ხოლო ესპანეთის მეფეს ფერდინანდ V კათოლიკეს – პულიისა და კალაბრიის ოლქები და მათივე ჰერცოგის ტიტული.

20. იგულისხმება ნეაპოლის მეფე ფედერიკო I არაგონელი (1496–1501), რომელმაც ტახტის დაკარგვის შემდეგ ლუი XII-საგან მიიღო მენის გრაფის ტიტული (გარდ. 1504).

21. იგულისხმება ესპანეთის მეფე ფერდინანდ V კათოლიკე.

22. ლუი XII 1508 წლის 10 დეკემბერს შევიდა კამბრეს ლიგაში და ანიადელოსთან რომ დაამარცხა ვენეციელები (ეს მოხდა 1509 წლის 14 მაისს), ხელთ იგდო მათი სამფლობელოები – ბრეშია, ბერგამო, კრემონა.

23. 1498 წელს ლუი XII გაეყარა თავის პირველ ცოლს ჟანას, შარლ VIII-ს დას, და ცოლად შეირთო შარლ VIII-ს ქვრივი ანა ბრეტანელი. მეფეს სურდა ამ ქორწინებით საბოლოოდ შემოემტკიცებინა ბრეტანი, რომლის ერთადერთი მფლობელი ანა ბრეტანელი იყო. პაპ ალექსანდრე VI-მ ნებართვა განქორწინების თაობაზე 1498 წლის 12 ოქტომბერს მეფეს პირადად ჩაუტანა ჩეზარე ბორჯამ, რომელსაც ლუი XII-მ ვალენტინუას ჰერცოგის (იტალიური ტრანსკრიპციით – „ვალენტინო") ტიტული უბოძა.

24. იგულისხმება ჟორჟ დ'ამბუაზი (1460–1510) – მონტობანის ეპისკოპოსი, შემდეგ – ნარბონისა და რუანის არქიეპისკოპოსი, ლუი XII-ის მინისტრი, რომელიც მეფემ კარდინალად აარჩევინა 1498 წ., ჭკვიანი და ცბიერი სახელმწიფო მოღვაწე.

25. იხ. თ. XVIII.

26. 1500 წლის ნოემბერში, საფრანგეთში მაკიაველის პირველი ელჩობის დროს.

27. ჩეზარე ბორჯა (1476–1507) – პაპ ალექსანდრე VI-ის ვაჟი; თექვსმეტი წლისა უკვე ეპისკოპოსი იყო, თვრამეტისა კი კარდინალი, მაგრამ შემდეგ უარი თქვა საეკლესიო კარიერაზე; 1498 წლიდან ვალენტინუას ჰერცოგი (იხ. აქვე, კომენტ. 17); 1499 წ. – ეკლესიის გონფალონიერი; ცნობილი თავისი გულმხეცობითა და აღვირახსნილობით. მამის დახმარებით ხელში ჩაიგდო რომანია და ძალ-ღონის დაუზოგავად ცდილობდა გაეფართოებინა თავისი სამფლობელოები, რისთვისაც არ ერიდებოდა არავითარ საშუალებას. მამის სიკვდილმა და პაპის ტახტზე იულიუს II-ის ასვლამ (1503) ბოლო მოუღო მის პატივმოყვარულ მისწრაფებებს. სიცოცხლის ბოლო წლები გაატარა ნავარაში. მაკიაველი პირადად იცნობდა ჩეზარე ბორჯას: ორჯერ – 1502 წლის ივნისსა და ოქტომბერში ელჩად იყო მის კარზე. ჩეზარე ბორჯას შესახებ დაწვრილებით იხ. „მთავარი“, თ. VII.

28. იგულისხმება ჟორჟ დ’ ამბუაზი (იხ. აქვე, კომენტ. 18)

თავი IV

1. ალექსანდრე – ალექსანდრე მაკედონელი (356–323 ძვ. წ. ა.) – მაკედონიის მეფე, შემდეგ მთელი საბერძნეთისა და აზიის მბრძანებელი.

2. ალექსანდრე მაკედონელის დამპყრობლური ომები აზიაში დაახლოებით შვიდ წელიწადს გაგრძელდა – 334–327 ძვ. წ. ა.

3. ალექსანდრეს სიკვდილის შემდეგ მისი უზარმაზარი იმპერია ე. წ. „დიადოქოსებმა“ – ალექსანდრეს უახლოესმა თანამებრძოლებმა და მემკვიდრეებმა დაინაწილეს: მაგ., პტოლემაიოს ლაგოსს წილად ხვდა ეგვიპტე, ანტიგონოსს – დიდი ფრიგია და მცირე აზია, ლისიმაქეს თრაკია და ა.შ.

4. სანჯაყი – თურქეთის იმპერიის ადმინისტრაციული ერთეული.

5. დარიოსი – დარიოს III (336–330 ძვ. წ. ა.) – სპარსეთის მეფე. აქემენიდთა დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი.

6. ესპანეთში რომაელების შეღწევა დაიწყო III ს. დამლევს (ძვ. წ. ა.), ხოლო კოლონიზაციის პროცესი ორი საუკუნის მანძილზე გაგრძელდა. კელტიბერები დაიმორჩილა ტიბერიუს გრაქხუსმა (180–178 ძვ. წ. ა.); ლუზიტანების ნაწილმა ნუმანციის დაცემის შემდეგ (133 ძვ. წ. ა.) მოიხარა ქედი რომაელების წინაშე, მეორე ნაწილი კი 61 წ. (ძვ. წ. ა.) დაიმორჩილა იულიუს კეისარმა; ასტურებისა და კინტაბრების მიწა-წყალი მხოლოდ 22 წ. (ძვ. წ. ა.) დაიპყრო ავგუსტუსის სარდალმა ვიპსანიუს აგრიპამ... გალიის – დღევანდელი საფრანგეთის უმეტესი ნაწილი – იულიუს კეისარმა დაუმორჩილა რომის იმპერიას, ხოლო საბერძნეთში რომაელების შეღწევა ე. წ. „მაკედონური ომების“ (იხ. კომენტ. თ. III, 4, 5) დროიდან იღებს დასაბამს. ამ ქვეყნების მოსახლეობა არაერთხელ ამბოხებულა რომაელი დამპყრობლების წინააღმდეგ; საკმარისია დავასახელოთ აჯანყებები: კელტიბერებისა (195–179 ძვ. წ. ა.), კელტიბერებისა და ლუზიტანებისა (155–154; 149–133 ძვ. წ. ა.); ვერცინგეტორიქსის გალიაში (53–52 ძვ. წ. ა.); „ეტოლიელთა

კავშირის“ ანტირომაული პოზიცია სირიის მეფის ანტიოქე III-ის ომის დროს და „აქაიელთა კავშირისა“ „მაკედონური ომების“ განმავლობაში.

7. პიროსი (295–272 ძვ. წ. ა.) – ეპირის მეფე; იტალიაში (280–275) და სიცილიაში (277–276) ეომებოდა რომაელებს და ორჯერ – ჰერაკლეასა და ასკულუმთან დაამარცხა ისინი, მაგრამ უკანასკნელი გამარჯვება ძალიან ძვირად დაუჯდა („ერთი ასეთი გამარჯვებაც და ჩემი საქმე წასულიაო“, – უთქვამს ასკულუმთან მოგებული ბრძოლის შემდეგ).

თავი V

1. პელოპონესის ომში (431–404 ძვ. წ. ა.) გამარჯვების შემდეგ სპარტელებმა ათენში დაამყარეს ე. წ. „ოცდაათი ტირანის“ მმართველობა (404 – 403 ძვ. წ. ა.), რომელმაც თავისი სისასტიკით, თვითნებობითა და ძალმომრეობით საყოველთაო აღშფოთება გამოიწვია და ამიტომ მალე დაემხო... თებეში 382 წ. ძვ. წ. ა. მმართველობის სადავე, სპარტელების დახმარებით, ხელთ იგდეს ოლიგარქებმა, რომლებიც სამიოდე წლის შემდეგ დაამხეს დემოკრატებმა პელოპიდასა და ეპამინონდას მეთაურობით.

2. მეორე პუნიკური ომის დროს (218–201 ძვ. წ. ა.) კამპანიის ქალაქი კაპუა ჰანიბალს უჭერდა მხარს, რის გამოც რომაელები, გამარჯვების შემდეგ, სასტიკად გაუსწორდნენ მას: ჩამოართვეს ყველა მუნიციპალური პრივილეგია, კონფისკაცია უყვეს მთელს კერძო თუ საზოგადო საკუთრებას, სიკვდილით დასაჯეს სამოცდაათი ყველაზე წარჩინებული მოქალაქე და ქალაქის თითქმის მთელი თავისუფალი მოსახლეობა გადაასახლეს ან მონებად გაჰყიდეს... ჩრდ. აფრიკის ძველისძველი ქალაქი კართაგენი, ძლიერი საზღვაო რესპუბლიკის დედაქალაქი, დიდხანს წარმატებით ეტოქებოდა რომს, რაც გახდა ამ ორ სახელმწიფოს შორის ხანგრძლივი სისხლისმღვრელი ომების მიზეზი: ე. წ. „პუნიკური ომები“ – I პუნიკური ომი – 264–241 ძვ. წ. ა; II – 218–201; III – 149–146. ამ უკანასკნელ ომში დამარცხებული კართაგენი მიწასთან გაასწორეს რომაელებმა... ნუმანცია – კელტიბერების ქალაქი, რომელიც 133 წ. ძვ. წ. ა. თხუთმეტთვიანი ალყის შემდეგ აიღეს და დაანგრიეს რომაელებმა სციპიონ აფრიკელის (უმცროსის) წინამძღოლობით.

3. რომაელებმა დაანგრიეს თებე (167 ძვ. წ. ა.) და კორინთო (146 ძვ. წ. ა.), გაძარცვეს და გააპარტახეს ბევრი სხვა ბერძნული ქალაქიც.

4. 1405 წ. მილანის მთავარმა ვისკონტიმ, ვის სამფლობელოშიც შედიოდა ქალაქი პიზა, 206 000 ეკიუდ მიჰყიდა იგი ფლორენციელებს, მაგრამ პიზელები მხოლოდ თავგანწირული ბრძოლის შემდეგ დანებდნენ თავიანთ „მყიდველებს“ , რომლებმაც 1494 წელს იტალიაში შემოჭრილ შარლ VIII-ს დაუთმეს ქალაქი, ხოლო საფრანგეთის მეფემ თვითონ პიზელებს მიჰყიდა მათივე ციხე-სიმაგრეები. უფრო გვიან მილანის დუკასა და ვენეციელების დახმარებით პიზამ ერთხელ კიდევ სცადა ქედიდან გადაეგდო ფლორენციის ბატონობის უღელი, მაგრამ ბოლოს

იძულებული შეიქნა დანებებოდა ფლორენციელებს (1509 წ.) და სამუდამოდ დაკარგა დამოუკიდებლობა.

თავი VI

1. მოსე (XII ს. ძვ. წ. ა.) – ებრაელთა ბიბლიური თავკაცი და კანონმდებელი... კიროსი – კიროს I (558–529 ძვ. წ. ა.) – სპარსეთის სახელმწიფოს დამაარსებელი... რომულუსი (VIII ს. ძვ. წ. ა.) – რომის ლეგენდარული დამაარსებელი... თეზევსი (XII ს. ძვ. წ. ა.) – ნახევრად მითიური გმირი, ათენის მეფე.
2. იხ. „გამოსლვათა“ , II, 2 და შმდ.
3. უფლის ბრძანებით მოსემ ეგვიპტელთა ტყვეობიდან გამოიყვანა ისრაელის ერი, რათა „აღთქმული ქვეყნისაკენ“ წაეყვანა იგი.
4. რომულუსი და მისი ტყუპისცალი რემუსი ლათინთა ქალაქის ალბა ლონგის მეფის ნუმიტორის შვილიშვილები იყვნენ (მითი ნუმიტორის ასულის რეა სილვიასა და მაოსის შვილებად მიიჩნევს მათ). ამულიუსმა, ნუმიტორის უმცროსმა ძმამ, ტახტიდან ჩამოაგდო მეფე, ხოლო ახალშობილი ყრმები მდინარე ტიბერისში ჩაყარა. მდინარემ ნაპირზე გამორიყა ძმები, რომლებიც მარსის მიერ მიგზავნილმა ძუ მგელმა გაზარდა; შემდეგ კი მათ ზრდიდნენ მწყემსი ფაუსტულუსი და მისი ცოლი აკა ლარენცია. როდესაც ძმები წამოიზარდნენ, მოკლეს ამულიუსი და ძალაუფლება კვლავ ნუმიტორს დაუბრუნეს, ხოლო იმ ადგილას, სადაც ისინი ძუ მგელმა იპოვა, ქალაქი დააარსეს, რომელსაც შემდეგ რომულუსის სახელის მიხედვით რომი ეწოდა. უფრო გვიან ძმებს შორის შუღლი ჩამოვარდა, რომულუსმა მოკლა რემუსი და თვითონ გახდა ქალაქის პირველი მეფე.
5. სპარსეთი მიდიელთა სახელმწიფოს შემადგენლობაში შედიოდა, ვიდრე კიროს I-მა არ დაამარცხა მიდიის მეფე ასტიაგე (ბაბილონური ტრანსკრიპციით – „იშთუვეგუ“, დაახლ. 580–550 ძვ. წ. ა.) და არ გაათავისუფლა თავისი ქვეყანა; მანვე მოკლე ხანში დაიმორჩილა არა მარტო მიდია, არამედ სომხეთიც, კაპადოკიაც, ლიდიაც, ბაბილონიც და სპარსეთის უზარმაზარი სახელმწიფო შექმნა.
6. ჯიროლამო სავონაროლა (1452–1498) – დომინიკელი ბერი, ორატორი და ღვთისმეტყველი; მედიჩების განდევნის შემდეგ (1494) ფლორენციის რესპუბლიკის ერთ-ერთი ლიდერი. ამაოდ ცდილობდა ნახევრად თეოკრატიული და ნახევრად დემოკრატიული კონსტიტუციის მიხედვით ემართა ფლორენცია. დაუნდობლად ამხელდა ეკლესიის გახრწნილებას და რელიგიური რეფორმის დაუყოვნებლივ გატარებას მოითხოვდა, რის გამოც რომის კურიის მძაფრი სიძულვილი დაიმსახურა. კოცონზე დაწვეს 1498 წლის 23 მაისს.
7. ჰიერონ სირაკუზელი (უმცროსი; დაახლ. 306–215 ძვ. წ. ა.) – სირაკუზელი სტრატეგი, შემდეგ კი – ტირანი. ძალაუფლება დაქირავებული რაზმების წყალობით ჩაიგდო ხელში, მაგრამ შემდეგ დაშალა ისინი და ახალი ლაშქარი შექმნა. მარჯვედ იყენებდა რომისა და კართაგენის ანტაგონიზმს და ხან ერთს უჭერდა მხარს, ხანაც მეორეს. თავისი მოქნილი პოლიტიკის წყალობით შესძლო ნაწი-

ლობრივ მაინც აღედგინა სირაკუზის ოდინდელი ძლიერება, რომელსაც მის სიკვდილთან ერთად მოეღო ბოლო.

თავი VII

1. სპარსეთის მეფის დარიოს I-ის (522-486 ძვ. წ. ა.) აგრესიული პოლიტიკის შედეგად დაიწყო სპარსელების შეჭრა საბერძნეთში, რაც მისი მემკვიდრეების ქსერქსე I-ისა (486-465) და არტაქსერქსე I-ის (465-424) დროსაც გაგრძელდა. ეს იყო ე. წ. „ბერძნულ-სპარსული“ ომები (500-449 ძვ. წ. ა.) თავდაპირველად სპარსელებმა ხელთ იგდეს მცირე აზიის (იონია) ბერძნული ქალაქები, რომელთა მმართველებადაც თავიანთი სატრაპები დანიშნეს.
2. ამის შესახებ იხ. თ. XIX.
3. „სიქველე“ (იტალ. „ვირტუ“) აქ, უწინარეს ყოვლისა, სიმამაცეს ნიშნავს, თორემ ჩეზარე ბორჯას სიქველეზე ლაპარაკი, ცოტა არ იყოს, კომიკურია.
4. მილანის დუკა ლოდოვიკო სფორცა (მორო) თავის ნათესავებს – ფორლელ გრაფინიას კატარინა სფორცა რიარიოსა და პეზაროს მმართველს ჯოვანი სფორცას მფარველობდა, ხოლო ვენეცია თვითონვე იყო დაინტერესებული იმით, რომ საკუთარი გავლენა გაეფართოებინა რომანიაში.
5. ორსინები რომაელ დიდებულთა სახელგანთქმული საგვარეულო, საიდანაც გამოვიდა ხუთი პაპი, ოცი კარდინალი და მრავალი კონდოტიერი... კოლონები – რომაელ დიდებულთა არანაკლებ ცნობილი საგვარეულო, რომელიც ასევე არაერთ პაპს, კარდინალსა და მხედართმთავარს ითვლის. ორსინებისა და კოლონების საგვარეულოთა ქიშპობა და ბრძოლა საუკუნეების მანძილზე განსაზღვრავდა რომის პოლიტიკურ ისტორიას. პაპები ხან ერთ საგვარეულოს ეყრდნობოდნენ და ხან მეორეს.
6. იხ. კომენტ. თ. III, 8.
7. იხ. კომენტ. თ. III, 17.
8. იხ. კომენტ. თ. III, 1.
9. მთელ ამ პასაჟს ჩეზარე ბორჯას დაპყრობითი ომებისა და, საერთოდ, იტალიის ისტორიის დრამატული მოვლენები უდევს საფუძვლად: 1498 წელს საფრანგეთის მეფემ ლუი XII-მ, როგორც ვიცით (იხ. კომენტ. თ. III, 17), ვალენტინუას ჰერცოგის ტიტული უბოძა ჩეზარე ბორჯას, ხოლო შემდეგ კიდევ უფრო დაიახლოვა იმით, რომ თავისი ნათესავის – ნავარის მეფის ჟან დ, ალბრეს ასული შარლოტა შერთო ცოლად. იტალიაში შემოჭრილ ლუი XII-ს თან ახლდა ჩეზარე ბორჯა, რომელიც საკმაოდ მრავალრიცხოვან სამხედრო შენაერთებს ედგა სათავეში. სანამ საფრანგეთის მეფე მილანს უტევდა (იხ. კომენტ. თ. III, I), „დუკა ვალენტინომ“, როგორც იტალიელები უწოდებდნენ ჩეზარე ბორჯას, მამამისის – პაპ ალექსანდრე VI-ის დახმარებით, რომანიის ქალაქების დაპყრობა დაიწყო, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ქალაქები დიდი ხანია ეკლესიის გავლენას ექვემდებარებოდნენ. ასე რომ პაპს

ეკლესიის გავლენის განმტკიცება კი არა, მხოლოდ თავისი ძის აღზევება სურდა. თავდაპირველად ჩეზარე ბორჯა იმოლასა და ფორლის დაეუფლა, რომლებსაც თავგანწირვით იცავდა კატარინა სფორცა რიარიო (იხ. კომენტ. თ. III, 9), შემდეგ კი პეზაროს (იხ. კომენტ. იქვე) და რიმინის (1500 წ.). ფაენცას დაპყრობა უფრო ძნელი საქმე აღმოჩნდა, რადგანაც ქალაქის მცხოვრებნი დიდ პატივს სცემდნენ თავიანთ ნორჩ მთავარს ასტორე მანფრედის და ერთგულად იცავდნენ მას. მაშინ ბორჯამ მისთვის ჩვეულ ცბიერებას მიმართა: ხელშეუხებლობა და დიდი პატივი აღუთქვა მანფრედის, მაგრამ როცა ეს უკანასკნელი ძმასთან ერთად ეახლა, შეიპყრო და რომში გაგზავნა ისინი, სადაც ძმები მისი ბრძანებით მოაშთეს. ფაენცა დაეცა 1501 წლის 25 აპრილს, ხუთიოდე დღის შემდეგ კი ბორჯამ უკვე ბოლონიის ციხე-სიმაგრე აიღო, მაგრამ ლუი XII-ის ბრძანებით იძულებული შეიქნა დაზავებოდა ბოლონიის მთავარს ჯოვანი ბენტივოლიოს. იმავე წელს ბორჯამ დაიმორჩილა პიომბინო, ხოლო 1502 წლის ივნისში – ურბინო და კამერინო (იხ. კომენტ. თ. III, 9). შემდგომ ამისა, მან ტოსკანის დაპყრობაზე დაიწყო ფიქრი და ფლორენციას დაემუქრა. შეშფოთებულმა ფლორენციელებმა ლუი XII-ს მიმართეს დახმარებისათვის. საფრანგეთის მეფეს არაფრად ეჭაშნიკებოდა ბორჯას ასეთი აღზევება და თავის მოკავშირეს სასტიკად აუკრძალა ფლორენციაზე თავდასხმა...

10. მაჯონე – პატარა ქალაქია იტალიაში, პერუჯადან თორმეტიოდე კილომეტრით დაშორებული, სადაც 1502 წელს ჩეზარე ბორჯას პოლიტიკით უკმაყოფილო დიდებულებმა – ორსინებმა, ვიტელებმა და იტალიის სხვადასხვა ქალაქის მბრძანებლებმა შეთქმულება მოაწყვეს „დუკა ვალენტინოს“ წინააღმდეგ; ჩეზარე ბორჯა იმხანად იმოლაში იმყოფებოდა და „იქიდან აპირებდა თავისი ლაშქრით დაძრულიყო ბოლონიის ტირანის ჯოვანი ბენტივოლის წინააღმდეგ, რადგანაც სურდა დაემორჩილებინა ეს ქალაქი და თავისი სამთავროს – რომანიის დედაქალაქად ექცია იგი. როცა ცნობამ ამის შესახებ ვიტელების, ორსინებისა და მათი მომხრეების ყურამდე მიაღწია, ყველამ გადაწყვიტა, რომ დუკა მეტისმეტად ძლიერი ხდება და ახლა კი დროა, რომ თავიანთ ტყავს უფრთხილდებოდნენ, რადგან ბოლონიას თუ დაეუფლა ის, რასაკვირველია, შეეცდება მუსრი გაავლოს მათაც, რათა იტალიაში შეიარაღებული მხოლოდ და მხოლოდ თვითონ დარჩეს. ისინი შეიკრიბნენ მაჯონესთან, პერუჯის მახლობლად და იქ მიიწვიეს კარდინალი, პაოლო და დუკა გრავინა ორსინი, ვიტელოცო ვიტელი, ოლივეროტო და ფერმო, ჯანპაოლო ბალიონი, პერუჯის ტირანი, და სიენის მბრძანებლის პანდოლფო პეტრუჩის მიერ გამოგზავნილი მესსერ ანტონიო და ვენაფრო. თავყრილობაზე იხილავდნენ დუკას ძლიერებას, მის ზრახვებს და აგრეთვე იმას, რომ აუცილებელია მისი ალაგმვა, არა და, ყველას დაღუპვა ელის. ამასთანავე გადაწყვიტეს არ მიეტოვებინათ ბენტივოლი, ეცადათ თავის მხარეზე გადაებირებინათ ფლორენციელები და ორსავე ქალაქში გაეგზავნათ თავისი ხალხი, რათა პირველისათვის დახმარება აღეთქვათ, ხოლო მეორე დაერწმუნებინათ, საერთო მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად გავერთიანდეთო. ამ თავყრილობის ამბავი მალე მთელს იტალიაში გახმიანდა და ყველას, ვინც უკ-

მაყოფილო იყო დუკას ძალაუფლებით, მათ შორის, ურბინოს მცხოვრებლებსაც ცვლილების იმედი აღეძრათ გულში“ (მაკიაველი, „აღწერა იმისა, თუ როგორ მოიცილა თავიდან დუკა ვალენტინომ ვიტელოცო ვიტელი, ოლივეროტო და ფერმო, სინიორ პაოლო და დუკა გრავინა ორსინი“). ურბინო ამბოხდა. აჯანყებებმა იფეთქა სხვა მხარეებშიაც. ჩეზარე ბორჯას მდგომარეობა კრიტიკული გახდა. მაგრამ ფლორენციელებმა მხარი არ დაუჭირეს შეთქმულებს; პირიქით, გააფრთხილეს დუკა და თავიანთი საგანგებო ელჩის – ნიკოლო მაკიაველის მეშვეობით თავშესაფარიც კი შესთავაზეს მას. ბორჯამ თავისი მზაკვრობით მოახერხა დროის მოგება, მაშველ ძალებს მოუყარა თავი, შემდეგ მოსალაპარაკებლად მიიწვია შეთქმულნი და ანკონის მახლობლად მდებარე ციხე-სიმაგრე სინიგალიასთან მუსრი გაავლო მათ.

11. პავოლო – პაოლო ორსინი (გარდ. 1503 წ.), იტალიელი კონდოტიერი, ემსახურებოდა მედიჩებს, ვენეციელებსა და ჩეზარე ბორჯას.
12. იხ. აქვე, კომენტ. 10.
13. რემირო დ’ორკო – რამირო დე ლორკვა (სიკვდილით დასაჯეს 1502 წ.), ჩეზარე ბორჯას სახლთუხუცესი, შემდეგ მისი ნაცვალი რომანიაში. პატრონმა ბრალად დასდო მაჯონეს შეთქმულებაში მონაწილეობა და სურსათით სპეკულაცია, რისთვისაც სიკვდილით იქნა დასჯილი.
14. ჩეზენა – პატარა ქალაქი ფორლის მახლობლად.
15. 1503 წელს, როცა ფრანგები ესპანელებს ეომებოდნენ ნეაპოლის სამეფოსათვის, პაპმა ალექსანდრე VI-მ და მისმა ვაჟმა ჩეზარე ბორჯამ ესპანელებთან დააპირეს კავშირის შეკვრა და დაიწყეს კიდეც მოლაპარაკება, რომელიც შეწყვეტილი იქნა პაპის სიკვდილის გამო.
16. გაეტა – პატარა ქალაქი სამხრეთ იტალიაში.
17. ჩეზარე ბორჯამ პიომბინო დაიმორჩილა 1501 წლის 3 სექტემბერს, პერუჯა – 1503 წლის იანვარში და ცდილობდა პიზაც ჩაეგდო ხელში.
18. ჩეზარე ბორჯამ თავისი დამპყრობლური ომები დაიწყო 1498 წელს, ხოლო პაპი ალექსანდრე VI 1503 წელს გარდაიცვალა.
19. ფრანგებისა და ესპანელების ლაშქარი იგულისხმება.
20. ალექსანდრე VI 1503 წლის 18 აგვისტოს გარდაიცვალა, იულიუს II-მ კი მხოლოდ ერთი თვის შემდეგ მიაღწია იმას, რომ ჩეზარე ბორჯას ბრძანება გაეცა რომანიის ქალაქების გუბერნატორებისადმი დანებების შესახებ.
21. ბალიონებიც, ვიტელებიცა და ორსინებიც ჩეზარე ბორჯას მოსისხლე მტრები იყვნენ.
22. ალექსანდრე VI-ის სიკვდილის შემდეგ პაპად აირჩიეს პიუს III. მაგრამ მისი პონტიფიკატობა მხოლოდ ოცდაექვს დღეს გაგრძელდა. პიუს III-ის შემდეგ, 1503 წლის 28 ოქტომბერს პაპის ტახტზე აყვანილ იქნა ჯულიანო დელა როვერე, კარდინალი სან პიეტრო ად ვინკულა, პაპობაში – იულიუს II (1503–1513). ესპა-

ნელ კარდინალთა ხმები რომ მიეღო, მან აღუთქვა ჩეზარე ბორჯას (ბორჯები – ბორხები – ესპანური წარმომავლობის გვარია და მათ, რასაკვირველია, თავიანთი მომხრეები ჰყავდათ ესპანეთში). ეკლესიის გონფალონიერის პოსტს შეგინარჩუნებ და რომანიასაც დაგიმტკიცებო, მაგრამ პაპად არჩევის შემდეგ არც ერთი დაპირება არ შეასრულა.

23. მაკიაველი პირადად ესწრებოდა კონკლავს (1503 წლის 23 ოქტომბრიდან 18 დეკემბრამდე).

24. გადმოცემით, ერთ-ერთი წვეულების დროს პაპმა ალექსანდრე VI-მ და მისმა ძემ ჩეზარე ბორჯამ შეცდომით დაცალეს სასმისები, რომლებშიაც მოწამლული ღვინო ესხა და მათთვის არასასურველი ორი სტუმრისათვის იყო განკუთვნილი. პაპი მალე გარდაიცვალა, მისი ვაჟი კი მძიმედ დასნეულდა.

25. სან პიეტრო ადვინკულა – ჯოვანი დელა როვერე (1441–1513), 1503 წლიდან პაპი იულიუს II... კოლონა – ჯოვანი კოლონა (გარდ. 1508), კარდინალი (1480 წლიდან), კოლონების საგვარეულოს (იხ. აქვე კომენტ. 5) ერთ-ერთი წარმომადგენელი...

26. სან ჯორჯო – რაფაელო გალეოტო რიარიო (1451–1521), კარდინალი სან ჯორჯო ინ ველაბრო (1477 წლიდან), კატარინა ფორლელის (იხ. კომენტ. თ. III, 9) მაზლი... ასკანიო – ასკანიო სფორცა (გარდ. 1505), ფრანჩესკო სფორცას (იხ. კომენტ. თ I) ვაჟი, კარდინალი.

27. იგულისხმება ჟორჟ დ'ამპუაზი (იხ. კომენტ. თ. III, 18).

თავი VIII

1. აგათოკლე (361–289 ძვ. წ. ა.) – სირაკუზის ტირანი (317 წლიდან ძვ. წ. ა.).

2. აგათოკლეს მამა კარკინე მართლაც მეთუნე იყო (იუსტინე, XXII, ს. 2) და თვითონაც ყმაწვილკაცობაში მეთუნეობით ირჩენდა თავს, მაგრამ შემდეგ თავი გაანება ამ ხელობას და სამხედრო სამსახურში შევიდა.

3. ჰამილკარ კართაგენელი – ჰამილკარ ბარკა (დაიღუპა 229 წ. ძვ. წ. ა.), სახელგანთქმული კართაგენელი მხედართმთავარი, რომელიც იმ ხანად სიცილიაში ომობდა კართაგენის სამფლობელოების შესანარჩუნებლად.

4. იუსტინეს მოწმობით (XXII, 2 და შმდ.) აგათოკლემ ოთხი ათასზე მეტი სირაკუზელი მოქალაქე გაჟლიტა.

5. 312–311 წ. ძვ. წ. ა. კართაგენელებმა ორჯერ დაამარცხეს აგათოკლე, რომელიც მტრის მიერ ალყაშემორტყმულ კართაგენში აღმოჩნდა გამომწყვდეული. შევიწროებულმა ტირანმა შლეგური გადაწყვეტილება მიიღო: დააპირა საპასუხო დარტყმა აფრიკაში მიეყენებინა კართაგენელებისათვის. სახსრების შესაგროვებლად გაძარცვა სირაკუზის ტაძრები, ქონება ჩამოართვა მოქალაქეებს, ქალაქში საკმაოდ ძლიერი გარნიზონი დატოვა თავისი ძმის ანტანდრეს მეთაურობით, თვითონ კი სამოცი ხომალდით დაუსხლტა კართაგენელების ფლოტს და

აფრიკაში გადასხა თავისი ლაშქარი. თოთხმეტი ათასი ჯარისკაცით დაამარცხა კართაგენელების სამჯერ უფრო მრავალრიცხოვანი არმია და თვით კართაგენს დაემუქრა...

6. შევიწროებულმა კართაგენელებმა დახმარებისათვის მიმართეს თავიანთ სარდალს ჰამილკარს, რომელიც გარს ადგა სირაკუზას. ჰამილკარი იძულებული შეიქნა მოალყეთა ნაწილი სასწრაფოდ გაეგზავნა აფრიკაში კართაგენის მისაშველებლად.
7. ოლივეროტო და ფერმო – ოლივეროტო ევფრედუჩი (1475–1502), იტალიელი კონდოტიერი, რომელიც თავდაპირველად ემსახურებოდა ჩეზარე ბორჯას, ხოლო შემდეგ მის წინააღმდეგ გამოდიოდა. მაჯონეს შეთქმულების სხვა მონაწილეებთან ერთად მოკლულ იქნა ჩეზარე ბორჯას მიერ სინიგალიასთან (იხ. კომენტ. თ. VII, 10).
8. პავოლო (პაოლო) ვიტელი (სიკვდილით იქნა დასჯილი 1499 წელს) – იტალიელი კონდოტიერის, ჩიტა დი კასტელოს მბრძანებლის ნიკოლო ვიტელის ვაჟი, თავადაც კონდოტიერი; ემსახურებოდა ფლორენციელებს, რომლებმაც პიზის დაპყრობა დაავალეს მას, მაგრამ, რაკი ამ დავალების შესრულება ვერ შესძლო, ფლორენციელებმა შეიპყრეს და სასტიკად აწამეს, ხოლო შემდეგ სიკვდილით დასაჯეს.
9. ვიტელოცო – ვიტელოცო ვიტელი (მოკლულ იქნა 1502 წ.) პაოლო ვიტელის ძმა, ჩიტა დი კასტელოს მთავარი; მხარს უჭერდა ორსინებს პაპ ალექსანდრე VI-ის წინააღმდეგ ბრძოლაში. მოგვიანებით თავის ძმასთან ერთად ემსახურებოდა ფლორენციელებს, მაგრამ პაოლოს სიკვდილით დასჯის შემდეგ პიზელების მხარეზე გადავიდა. მონაწილეობდა მაჯონეს შეთქმულებაში. ოლივეროტო და ფერმოსთან ერთად მოკლულ იქნა ჩეზარე ბორჯას მიერ სინიგალიის მახლობლად.
10. ეს მოხდა 1501 წლის 26 დეკემბერს.

თავი IX

1. ნაბიდე – სპარტის ტირანი (205–192 ძვ. წ. ა.), „მაკედონური ომების“ დროს (იხ. კომენტ. თ. III, 5). თავდაპირველად მხარს უჭერდა ფილიპე V მაკედონელსა და რომაელებს, ხოლო შემდეგ სირიის მეფეს ანტიოქე III-ს მიემხრო. რომაელთა სარდალმა ფლამინინუსმა ალყა შემოარტყა სპარტას და 195 წ. ძვ. წ. ა. აიძულა ნაბიდე მის მიერ შეთავაზებული პირობები მიეღო.
2. გრაკხები – ტიბერიუს სემპრონიუს გრაკხუსი (162–133 ძვ. წ. ა.) რომაელი სახელმწიფო მოღვაწე, სახალხო ტრიბუნი; ცდილობდა განეხორციელებინა პროგრესული აგრარული რეფორმა; მის წინააღმდეგ გამოსულმა სენატორებმა ისე მოკლეს თავის სამას მომხრესთან ერთად, რომ გარშემოჯარულ პლებსს ხელიც არ გაუნძრევია თავისი ლიდერის დასაცავად... გაიუს სემპრონიუს გრაკხუსი (154–121 წ. ძვ. წ. ა.) – სახალხო ტრიბუნი (123 წ.), თავისი ძმის – ტიბერიუსის საქმის განმგრძობი; ისიც რომის სენატთან უთანასწორო ბრძოლაში დაიღუპა.

3. ჯორჯო სკალი – ფლორენციელი პოპოლანების (მდაბიორების) ერთ-ერთი ლიდერი ჩომპების (საფეიქრო მრეწველობის მუშები) აჯანყების დროს (1378 წ.); სიკვდილით იქნა დასჯილი 1382 წელს.

თავი X

1. იგულისხმება გერმანიის იმპერატორი მაქსიმილიანე I (1493–1519).

თავი XI

1. პაპმა იულიუს II-მ ვენეციელების განადგურება შესძლო, ე. წ. „კამბრეს ლიგის“ (1508–1509) მეშვეობით, რომელშიაც მის გარდა შედიოდნენ გერმანიის იმპერატორი მაქსიმილიანე I, საფრანგეთის მეფე ლუი XII და ესპანეთის მეფე ფერდინანდ V კათოლიკე (შდრ. კომენტ. თ. III. 16). შემდეგ პაპმა კამბრეს ლიგაში თავისი ყოფილი მოკავშირის ლუი XII-ის წინააღმდეგ დარაზმა ძალები, რადგანაც საფრანგეთის მეფემ მილანის სამთავროში ეკლესიის კუთვნილი ზოგიერთი ოლქი მიიტაცა. 1511 წელს იულიუს II-ის ინიციატივით შეიქმნა ე. წ. „წმინდა ლიგა“ („საღვთო კავშირი“), რომელშიაც პაპთან ერთად შევიდნენ ესპანეთი, ვენეცია, გერმანია და სხვ., და რომლის მეშვეობითაც იგი საფრანგეთს დაუპირისპირდა.
2. იხ. კომენტ. თ. III, 6.
3. ეს იყო ყველაზე ძლიერი სახელმწიფოები იტალიაში.
4. 1482 წელს ფერარას მხარს უჭერდნენ ნეაპოლი, ფლორენცია, მილანი, მანტუა, ურბინო და პაპი სიქსტე IV, რომელიც თავდაპირველად ვენეციელების მხარეზე გამოდიოდა. ომი დამთავრდა ბანიოლის ზავით (1484), რომლის თანახმადაც, ვენეციის ხელში გადავიდა პოლეზინა და როვიგო.
5. სიქსტე – ფრანჩესკო დელა როვერე (1414–1484), ფრანცისკანელთა ორდენის გენერალი, 1471 წლიდან – პაპი სიქსტე IV.
6. იგულისხმება: ათი წელი ცოცხლობდა პაპად არჩევის შემდეგ. ყოველ შემთხვევაში ეს ზუსტია მაკიაველის (1469–1527) დროინდელ პაპებთან დაკავშირებით: სიქსტე IV (1471–1484). ინოკენტი VIII (1484–1492), ალექსანდრე VI (1492–1503), პიუს III (1503), იულიუს II (1503–1513); ლეონ X (1513–1521), ადრიანე IV (1522–1523), კლემენტე VII (1523–1534).
7. შდრ. კომენტ. თ. VII, 5.
8. იულიუს II ბოლონიაში შევიდა 1506 წლის 11 ნოემბერს.
9. იხ. აქვე, კომენტ. 1.
10. პაპი ლეონი – ჯოვანი მედიჩი (1475–1521). ლორენცო I დიდებულის (1448–1492) ძე, 1513 წლიდან – პაპი ლეონ X.

თავი XII

1. ამას ამტკიცებდა ჯიროლამო სავონაროლა (იხ. კომენტ. თ. VII. 6) 1494 წლის 1 ნოემბერს წარმოთქმულ ქადაგებაში, როცა საფრანგეთის მეფე შარლ VIII ფლორენციას უახლოვდებოდა: „აჰა, მოვიდა მახვილი, აჰა, აღსრულდა წინასწარმეტყველება, აჰა, მოიწია რისხვა, აჰა, მოგვევლინა სასჯელი: თვითონ უფალი მიუძღვის ურჯუკთა ბრბოებს! ო, ფლორენცია, გარდახდა ჟამი სიმღერისა და ჟამი როკვისა, – ცრემლის მდინარებით გმართებს დაიტირო ამიერიდან ცოდვანი შენნი, იტალია, – აი, მიზეზი ჩვენი წახდენის!“
2. პირველი პუნიკური ომის (264–241 წ. ძვ. წ. ა.) დამთავრების შემდეგ, რომელმაც უზარმაზარი სახსრები შეიწირა, კართაგენის ხაზინა დაცარიელებული აღმოჩნდა. დაქირავებულ ჯარისკაცებს ჯამაგირი ვეღარ გადაუხადეს და არმიაში აჯანყებამ იფეთქა. აჯანყებულებს მიემხრნენ მონები და კართაგენზე დამოკიდებული ლიბიელები, აგრეთვე თავისუფალ ნუმიდიელთა ტომები. მეამბოხეებს მეთაურობდნენ ლიბიელი მატონი და კამპანიელი მონა სპენდიუსი. მათ მიემხრო თვით ორი პუნიკური ქალაქი – უტიკა და ბიზერტა. აჯანყებამ, რომელიც 241 წლის ზამთარში დაიწყო და სამ წელზე მეტ ხანს გაგრძელდა, გამოავლინა კართაგენის სახელმწიფოებრივი წყობილების ყველა სუსტი მხარე, ყველა შინაგანი წინააღმდეგობა: მონებსა და მონათმფლობელებს, კართაგენელებსა და ლიბიელებს, სახელმწიფოსა და დაქირავებულ ლაშქარს შორის. აჯანყება დიდი გაჭირვებით ჩაახშო სახელგანთქმულმა კართაგენელმა სარდალმა ჰამილკარ ბარკამ (იხ. კომენტ. თ. VIII, 3).
3. ეპამინონდა (დაახლ. 420–362 ძვ. წ. ა.) – სახელგანთქმული თებელი სარდალი; წარმატებით ებრძოდა ლაკედემონელებს და ორჯერ დაამარცხა ისინი ლევკტრასა და მანტინეასთან. ამ უკანასკნელ ბრძოლაში სასიკვდილოდ იქნა დაჭრილი; „მე ვტოვებ ორ უკვდავ შვილს, – უთქვამს მომაკვდავს, – ლევკტრასა და მანტინეასო“.
4. იგულისხმება ფილიპე II (359–336 ძვ. წ. ა.) – ალექსანდრე მაკედონელის მამა, მაკედონიის ძლიერი სახელმწიფოს შემქმნელი. სიჭაბუკე თებეში, ეპამინონდას სასახლის კარზე გაატარა, როგორც მძევალმა. ე. წ. „წმინდა ომის“ დროს (356–346 ძვ. წ. ა.). თებელების ლაშქარს სარდლობდა ფოკიდელების წინააღმდეგ, მაგრამ შემდეგ თვითონ თებე დაიმორჩილა.
5. იგულისხმება ფილიპო მარია ვისკონტი, მილანის დუკა (1412–1447), ვისკონტების დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი, რომლის შემდეგაც მილანის მმართველობა სფორცების ხელში გადავიდა.
6. იხ. კომენტ. თ. I, 1.
7. ფრანჩესკო სფორცამ ვენეციელები დაამარცხა კარავაჯოსთან 1448 წლის 15 სექტემბერს.

8. ფრანჩესკო სფორცას მამა – ჯაკომუცო ატენდოლო სფორცა (1369-1424) თავისი დროის ერთი ყველაზე ცნობილი კონდოტიერი იყო. თავდაპირველად ემსახურებოდა ფლორენციელებს (1405), შემდეგ – პაპს და ფერარის მთავარს, ხოლო 1412 წლიდან – ნეაპოლის მეფეს ვლადისლავს ანუ ლანსელოტს (1376-414) და მის დასა და მემკვიდრეს ჯოვანა II-ს (1370-1435; დედოფალი – 1414 წლიდან), 1420 წ. კი – პაპ მარტინ V-ს (1417-1431)... ჯოვანა იძულებული იყო ეშვილა და თავის მემკვიდრედ გამოეცხადებინა ალფონსო V არაგონელი (დაახლ. 1369-1458).

9. ჯოვანი აკუტო (აუკუტა) – სერ ჯონ ჰოქვუდი, ინგლისელი კონდოტიერი, იტალიაში ომობდა 1361–1393 წწ. თავდაპირველად ემსახურებოდა რომს და ჩეზანას, შემდეგ – ვისკონტებს, ხოლო 1377 წლიდან – ფლორენციელებს.

10. იგულისხმება ფრანჩესკო სფორცას მამა – ჯაკომუცო ატენდოლო სფორცა (იხ. აქვე, კომენტ. 8).

11. ბრაჩო – ბრაჩო და მონტონე (1368–1424), იტალიელი კონდოტიერი, ემსახურებოდა პაპსა და იტალიის სხვადასხვა სამთავროთა მბრძანებლებს. ბოლოს იმდენად გაძლიერდა, რომ 1417 წელს ქალაქი რომიც კი აიღო, მაგრამ იქედან განდევნა მისმა მუდმივმა მეტოქემ ჯაკომუცო სფორცამ. ბრაჩოსა და სფორცას ბანდები მათი სიკვდილის შემდეგაც დიდხანს ებრძოდნენ ერთმანეთს.

12. პაოლო ვიტელი – იხ. კომენტ. თ. VIII, 8.

13. კარმინუოლა (კარმანიოლა) – ფრანჩესკო ბუსონე, კარმანიოლას გრაფი (დაახლ. 1380–1432), იტალიელი კონდოტიერი, ემსახურებოდა ვისკონტებს, ხოლო შემდეგ – ვენეციელებს; მაკლოდიოსთან დაამარცხა მილანელები (1427 წლის 11 ოქტომბერს). ვენეციას დაუმორჩილა ბრეშია და ბერგამო; 1431–1432 წწ. ამაოდ ცდილობდა აეღო ლოდი და კრემონა; ბოლოს ღალატი დასწამეს და სიკვდილით დასაჯეს.

14. ბარტოლომეო და ბერგამო – ბარტოლომეო კოლონი (1400–1475), იტალიელი კონდოტიერი, მსახურობდა ბრაჩო და მონტონესა და კარმინუოლას ლაშქარში, თავი გამოიჩინა კრემონასთან ბრძოლის დროს, რისთვისაც ვენეციელებმა ქვეითი ლაშქრის სარდლობა მიანდეს...

15. რობერტო სან სევერინო (1418–1487) – იტალიელი კონდოტიერი, ემსახურებოდა ფრანჩესკო სფორცასა და ლოდოვიკო მოროს, ხოლო შემდეგ – ვენეციელებს. მოკლულ იქნა 1487 წელს ადიჯის პირას, გერმანელების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

16. გრაფი და პილიანო (პიტილიანო) – ნიკოლო ორსინი (მოკლული იქნა 1510 წ.), ვენეციელთა სარდალი კამბრეს ლიგის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

17. იგულისხმება შემდეგი: მაკიაველის მიხედვით, დაქირავებული ლაშქარი, რომელსაც კონდოტიერი უდგას სათავეში, გამარჯვების შემთხვევაში არანაკლებ საშიში ხდება, ვიდრე ამ ლაშქრის მიერ ძლეული მტერი; მაგრამ ასევე საშიშია დაქირავებულთა დამარცხებაც, ვინაიდან ახლა უკვე საშიში ხდება მათი მძლეველი მტერი. ვენეციელებს კი ნაკლებად ჰქონდათ თავიანთი ზემოხსენებული

სარდლების იმედი და ამიტომ მათ დამარცხებას უფრო უფრთხოდნენ, ვიდრე გამარჯვებასაო, – გვეუბნება მაკიაველი.

18. ვაილა იგივე ანიადელოა, ადგილი ლოდის მახლობლად, სადაც კამბრეს ლიგის (იხ. კომენტ. თ. XI, 1) ერთ-ერთი მონაწილის – საფრანგეთის მეფის ლუი XII-ის ლაშქარმა 1509 წლის 14 მაისს სასტიკად დაამარცხა ვენეციელთა დაქირავებული არმია, რომელსაც ორი კონდოტიერი – ზემოხსენებული პიტილიანო (ნიკოლო ორსინი) და მისი მოგვარე ალვიანო ედგა სათავეში.

19. ალბერიგო და კონიო – ალბერიგო და ბარბიანო (გარდ. 1409 წ.), კონიოს (კუნიოს) გრაფი, კონდოტიერი, ემსახურებოდა პაპ ურბინო VI-ს (1378–389), ნეაპოლის მეფეს, მილანის მთავარს.

20. იგულისხმებიან ბრაჩო და ბანდონე (იხ. აქვე, კომენტ. 11) და ჯაკომუცო სფორცა (კომენტ. 8).

21. ფერანდო – ესპანეთის მეფე ფერდინანდ V კათოლიკე.

22. შვეიცარიელებმა ორჯერ დაამარცხეს იტალიელთა დაქირავებული რაზმები: ნოვარასთან (1500 წ.) და რავენასთან (1512 წ.).

თავი XIII

1. იულიუს II-მ „წმინდა ლიგა“ (იხ. კომენტ. თ. XI, 1) შექმნა და სხვებთან ერთად ესპანეთის მეფეს ფერდინანდ V-ს მოუხმო მაშველად მას შემდეგ, რაც ალფონსო დ’ესტემ დაიბრუნა ფერარა და აიძულა პაპი ბოლონიაც დაეტოვებინა (1510).

2. იგულისხმება ესპანეთის მეფე.

3. 1512 წლის 11 აპრილს ფრანგებმა რავენასთან დაამარცხეს პაპისა და ესპანეთის შეერთებული ძალები, მაგრამ მათი მხედართმთავრის გასტონ დე ფუას სიკვდილმა და შვეიცარიელების მაშველმა რაზმებმა, რომლებმაც სულზე მოუსწრეს გასაჭირში ჩავარდნილ მოკავშირეებს, აიძულეს ფრანგები დაეტოვებინათ რომანია და ლომბარდია.

4. 1500 წლის ივნისში ლუი XII-მ რვა ათასი შვეიცარიელი და გასკონელი ჯარისკაცი მისცა ფლორენციელებს პიზის დასაპყრობად.

5. ბიზანტიის იმპერატორმა იოანე VI კანტაკუზენმა (1347–1354), რომელიც ტახტს ეცილებოდა იოანე V პალეოლოგს (1341–1391), 1353 წელს მაშველად მოუხმო ოსმალთა სულტანს ურხანს (1326–1362), რომელსაც მეგობრული კავშირის განსამტკიცებლად თავისი ასული მიათხოვა.

6. იხ. კომენტ. თ. VII, 9.

7. იხ. კომენტ. თ. VII, 10.

8. იხ. კომენთ. თ. VI, 7.
9. „ძველი აღთქმის“ ერთ-ერთი ეპიზოდი, იხ. მეფეთა წ. ი, XVIII, 38-40.
10. საფრანგეთის მეფემ შარლ VIII-მ (1422–1461), რომლის დროსაც დამთავრდა (1453) ასწლიანი ომი ინგლისსა და საფრანგეთს შორის, დააარსა ე. წ ორდონანსული ასეულები (1445), ცხენოსანთა კორპუსები და „თავისუფალ მსროლელთა“ ქვეითი რაზმები, რომლებიც მუდმივი არმიის ბირთვს შეადგენდნენ. ხოლო მისმა ძემ ლუი XI-მ (1461–1483) გააუქმა „თავისუფალ მსროლელთა“ რაზმები და დაქირავებულ შვეიცარიელთა ქვეითი ლაშქრით შეცვალა ისინი.
11. იგულისხმება ფრანგების დამარცხება ნოვარასთან 1513 წლის ივნისში.
12. ტაციტუსი, ანალები, XIII, 19.

თავი XIV

1. ფრანჩესკო სფორცას (იხ. კომენტ. თ. I, 1) უფროს შვილს ჯოვანი გალეაცო სფორცას (1444–1476), რომელმაც მამამისი შეცვალა მილანის სამთავროს ტახტზე დუკის (ჰერცოგის) ტიტული არ დაუკარგავს. იგი შეთქმულების მსხვერპლი შეიქმნა. მაკიაველი, ალბათ, გულისხმობს ფრანჩესკო სფორცას მეორე ვაჟს – ლოდოვიკო სფორცას, მეტსახელად მოროს (იხ. კომენტ. თ. III, 1).
2. ფილოპომენე (252-183 ძვ. წ. ა.) – „აქაიელთა კავშირის“ მხედართმთავარი.
3. მაკიაველი შესაბამისად ეყრდნობა შემდეგ წყაროებს: პლუტარქე, „ალექსანდრეს ცხოვრება“, VIII; კურციუს რუფუსი, „ალექსანდრეს ისტორია“, IV, 6; სვეტონიუსი, „ღვთაებრივი იულიუსი“, VII; ციცერონი, „ძმა კვინტუსისადმი“, I, 8-23.
4. იგულისხმება ბერძენი მწერლის ქსენოფონტეს (დაახლ. 430–352 ძვ. წ. ა.) თხზულება „კიროსის აღზრდა“.

თავი XVI

1. იგულისხმება ფერდინანდ V კათოლიკე.
2. ცეზარის (იულიუს კეისრის) სიუხვისა და ხელგაშლილობის შესახებ იხ. პლუტარქე, „გაიუს იულიუს კეისარი“, V.

თავი XVII

1. ხელი შეუწყო იმით, რომ წინ არ აღუდგა შინააშლილობას, რამაც საშინელი ნგრევა და ხოცვა-ჟლეტა გამოიწვია ქალაქში (1501-1502).
2. „ძნელია საქმე, ახალია ჩვენი სამეფო, რაც მაიძულებს ფხიზლად ვიცავდე მის საზღვრებს“, – ვერგილიუსი, „ენეიდა“, – 1, 563–564.

3. ჰანიბალი (247–183 ძვ. წ. ა.) – სახელგანთქმული კართაგენელი მთავარსარდალი, ჰამილკარ ბარკას შვილი, რომაელების მოსისხლე მტერი.
4. შდრ. ტიტუს ლივიუსი, XXI, 4.
5. იგულისხმება პუბლიუს კორნელიუს სციპიონ აფრიკელი, უფროსი (234–183 ძვ. წ. ა.) – სახელგანთქმული რომაელი სახელმწიფო მოღვაწე და მხედართმთავარი.
6. 206 წ. ძვ. წ. ა. ესპანეთში აჯანყდა სციპიონის რვა ათასი ჯარისკაცი, მაგრამ სარდალმა შესძლო აჯანყების ჩახშობა და იმავე წელს დაბრუნდა რომში.
7. იგულისხმება კვინტუს ფაბიუს მაქსიმუსი (დაახლ. 257–203 ძვ. წ. ა.) – ხუთგზის კონსული, დიქტატორი (217 წ. ძვ. წ. ა.), მხედართმთავარი; ებრძოდა ჰანიბალს.
8. რომში დაბრუნების შემდეგ (იხ. აქვე, კომენტ. 6) სციპიონმა, რომელიც 205 წ. ძვ. წ. ა. უკვე კონსული იყო, სიცილია დალაშქრა, სადაც მისმა ლეგატმა კვინტუს პლემინიუსმა სასტიკი დანაშაული ჩაიდინა ლოკრების წინაშე, რის გამოც სციპიონი კინაღამ მთავარსარდლის პოსტიდან გადააყენეს, მაგრამ ბოლოს მაინც შესძლო თავის მართლება.

თავი XVIII

1. კენტავრი ქირონი – კრონისისა და ფილირას ძე, ძველი თესალიური ღვთაება, მრავალი მითიური გმირის, მათ შორის, აქილევსის აღმზრდელი.
2. იგულისხმება ესპანეთის მეფე ფერდინანდ V კათოლიკე.

თავი XIX

1. იხ. კომენტ. თ. IX, 1.
2. ანიბალე ბენტივოლი (ან ბენტივოლიო) – ბოლონიის მთავარი (1438–1445). მოკლულ იქნა მის წინააღმდეგ შეთქმული ბატისტა კანესკის მიერ 1445 წლის 24 ივნისს.
3. იგულისხმება ანიბალე II ბენტივოლი (1469–1540), რომელიც ბოლონიას მართავდა 1510–1512 წწ. ძალაუფლება დაკარგა რავენასთან გამართული ბრძოლის შემდეგ (იხ. კომენტ. თ. XIII, 2).
4. ჯოვანი – ჯოვანი ბენტივოლი, ბოლონიის მთავარი, ანიბალე II-ის მამა; დიდხანს წარმატებით იგერიებდა ჩეზარე ბორჯას იერიშებს: ბოლოს, პაპ იულიუს II წაგებული ბრძოლის შემდეგ (1508) დაკარგა ძალაუფლება.
5. იგულისხმება სანტი ბენტივოლი (1426–1462), ანიბალეს ბიძაშვილის ერკოლე ბენტივოლის ვაჟი, რომელიც მართავდა ბოლონიას, სანამ ანიბალეს ძე – ჯოვანი სრულწლოვანი გახდებოდა.
6. იგულისხმება ე. წ. „გენერალური შტატები“, პირველად მოწვეული 1302 წელს საფრანგეთის მეფის ფილიპე IV-ის (1285–1314) მიერ. „გენერალური შტატების“

უპირველეს მიზანს იმ ხანად მეფის ძალაუფლების განმტკიცება და გაფართოება შეადგენდა.

7. ამ იმპერატორების შესახებ ცალ-ცალკე იხ. ქვემოთ.

8. II-III სს. რომის იმპერიაში (ისევე როგორც მაკიაველის დროინდელ იტალიაში) სულ უფრო თვალსაჩინო ხდება არმიის როლი ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრების ასპარეზზე. უკვე რესპუბლიკის დამლევს რომის ყველა არმია ფაქტიურად გადაიქცა დაქირავებულ არმიად, მაგრამ მისი რიგები ჯერ კიდევ მხოლოდ რომის მოქალაქეებით, უპირატესად, იტალიის მცხოვრებლებით კომპლექტდებოდა. იმპერიის დამდეგს არმიაში უკვე პროვინციების მკვიდრთა მიღება დაიწყეს, ხოლო ადრიანეს მმართველობიდან მოყოლებული თითქმის უწყვეტად მიმდინარეობს არმიის პროვინციალიზაციისა და ბარბარიზაციის პროცესი, რასაც კიდევ უფრო აღრმავებს და ამძაფრებს სეპტიმიუს სევერუსის რეფორმები. მრავალმა ჯარისკაცმა მოქალაქეობის უფლება მიიღო, ხოლო კარაკალას დროიდან რომის მოქალაქე ხდება პროვინციების თითქმის ყველა მცხოვრები. ლეგიონებში სამსახური პროფესიად იქცევა და ხშირად მემკვიდრეობით გადადის მამიდან შვილზე. ამა თუ იმ პროვინციაში დაბანაკებული ლაშქარი თითქმის დამოუკიდებელ მნიშვნელობას იძენს. სამხედრო დისციპლინა თანდათანობით სუსტდება და მის ადგილს იკავებს პროფესიული ერთობის გრძნობა, რაც „ამქრული“ სულისკვეთებით, მრავალი წლის მანძილზე ერთად სამსახურითა და საბანაკო თუ სალაშქრო ცხოვრებითაა განმტკიცებული. როცა ხელსაყრელი ვითარება იქმნება, ცალკეული ლეგიონები არავითარ ანგარიშს აღარ უწევენ მმართველ მონარქს და თავიანთი ნება-სურვილით ახალ იმპერატორს ირჩევენ, რათა მისი მეშვეობით უფრო პრივილეგირებული მდგომარეობა მოიპოვონ სახელმწიფოში, მაგრამ თუ ეს უკანასკნელი მასზე დამყარებულ იმედებს არ გაამართლებს, დაუყოვნებლივ იცილებენ თავიდან. არმია ანარქიის წყაროდ იქცევა.

9. მარკუსი – მარკუს ავრელიუსი (121–180), რომის იმპერატორი (161–180), ანტონინუსთა დინასტიის (196–192) წარმომადგენელი.

10. პერტინაქსი – პუბლიუს ჰელვიუს პერტინაქსი, რომის იმპერატორი კომოდუსის სიკვდილის შემდეგ; ცდილობდა დაბრუნებოდა ანტონინუს პიუსისა და მარკუს ავრელიუსის პოლიტიკას, როგორმე შეევსო დაცარიელებული ხაზინა, შეემსუბუქებინა გადასახადები და სამხედრო დისციპლინა განემტკიცებინა არმიაში.

11. პერტინაქსის მმართველობა უდღეური აღმოჩნდა: მხოლოდ ორიოდე თვე (193 წ. იანვარი – მარტი) გაძლო იმპერატორის ტახტზე. მისი პოლიტიკით უკმაყოფილო პრეტორიანელთა კოჰორტებმა (იმპერატორის მცველი რაზმები) აჯანყება მოაწყეს და მოკლეს იმპერატორი.

12. ალექსანდრე – მარკუს ავრელიუს სევერუს ალექსანდრე (222–235), რომის იმპერატორი, ჰელიოგაბალის (ელაგაბალის) ბიძაშვილი. ალექსანდრე თოთხმეტი წლისა ავიდა ტახტზე და მის მმართველობაზე დიდ გავლენას ახდენდნენ ბებია – იულია მესა და დედა – მამეა. მის დროს კვლავ დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა სე-

ნატს. ალექსანდრე ცდილობდა შეემსუბუქებინა გადასახადები და შეემცირებინა სამხედრო ხარჯები, რითაც მისი ავტორიტეტი საგრძნობლად დაეცა არმიის თვალში. იბრძოდა აღმოსავლეთში – სასანიდების დინასტიის დამაარსებლის არდაშირის წინააღმდეგ (231–232) და დასავლეთში – გერმანელების წინააღმდეგ (232–235). ამ უკანასკნელ ომში მისი პოლიტიკით უკმაყოფილო ჯარისკაცებმა ალექსანდრეს ერთ-ერთი სარდლის გაიუს იულიუს ვერუს მაქსიმინეს (მომავალი იმპერატორის) მეთაურობით შეთქმულება მოაწყეს და მოკლეს იმპერატორიცა და დედამისიც.

13. სევერუსი – ლუციუს სეპტიმიუს სევერუს ავრელიუს ანტონინუსი (193–211), რომის იმპერატორი. პერტინაქსის (იხ. აქვე, კომენტ. 10) სიკვდილის შემდეგ თავაშვებულმა პრეტორიანელთა კოჰორტებმა ნამდვილი აუქციონი გამოაცხადეს საიმპერატორო ტახტზე და იმპერატორად გამოაცხადეს მარკუს დიდიუს იულიანე. პრეტორიანელებს არც პროვინციების არმიები ჩამორჩნენ: ბრიტანეთის ლეგიონებმა იმპერატორად გამოაცხადეს დეციმუს კლოდიუს ალბინუსი, პანონიის ლეგიონებმა – ლუციუს სეპტიმიუს სევერუსი, აღმოსავლეთის ლეგიონებმა კი – სირიის ლეგატი გაიუს პესცენიუს ნიგერი. ასე რომ, სეპტიმიუს სევერუსი იძულებული შეიქნა მძაფრი ბრძოლებითა და დიპლომატიური ხრიკებით ჩამოეცილებინა დანარჩენი კონკურენტები. რაკიღა რომთან ყველაზე ახლოს იყო, სწრაფად დაიკავა იმპერიის დედაქალაქი. დაამარცხა იულიანე, რომელიც ბრძოლაში დაიღუპა, და სასტიკად დასაჯა პერტინაქსის მკვლელები. შემდგომ ამისა დაუზავდა კლოდიუს ალბინუსს, იშვილა და ცეზარის (ტახტის მემკვიდრის) ტიტული უბოძა მას. ამან საშუალება მისცა აღმოსავლეთით გადაესროლა თავისი ძალები, ნიგერის წინააღმდეგ, რომელიც დაამარცხა 194 წელს. თვითონ ნიგერი ბრძოლაში იქნა მოკლული. სევერუსი სასტიკად გაუსწორდა ნიგერის მომხრე ქალაქებს, აგრეთვე პართელებს, რომლებიც მის მეტოქეს ეხმარებოდნენ. შემდეგ კი კვლავ დასავლეთში დაბრუნდა, სადაც მის წინააღმდეგ ამბოხდა კლოდიუს ალბინუსი. მათი ბრძოლა სევერუსის სრული გამარჯვებით დამთავრდა (197 წ.) ახალი იმპერატორი თავის პოლიტიკაში, უწინარეს ყოვლისა, ეყრდნობოდა არმიას. ისტორიკოსმა დიონკასიუსმა შემოგვინახა სევერუსის სიტყვები, რომლებითაც მას სიკვდილის წინ მიუმართავს თავისი ვაჟებისათვის: „ძმობა გაუწიეთ ერთმანეთს, გაამდიდრეთ ჯარისკაცები, დანარჩენზე ნუ ზრუნავთ“.

14. ანტონინუსი – მარკუს ავრელიუს ანტონინუს კარაკალა (211–217), რომის იმპერატორი, სეპტიმიუს სევერუსის ძე; თავდაპირველად თავის ძმასთან გეტასთან ერთად მართავდა სახელმწიფოს, მაგრამ 212 წელს მოკლა იგი და იმპერიის ერთპიროვნული მბრძანებელი გახდა. ეს იყო აღვირახსნილი, ვერაგი და დაუნდობელი, ეჭვიანი და სულმოკლე კაცი, რომელიც არნახული სისასტიკით უსწორებდა ანგარიშს თავის მტრებს. იბრძოდა გალიასა და დუნაისპირეთში, ეგვიპტესა და სირიაში, სადაც ჯარისკაცებმა, მაკრინუსის მეთაურობით, შეთქმულება მოუწყეს და მოკლეს.

15. ცენტურიონი – რომის არმიის ოფიცერი, „ასისთავი“.

16. კომოდუსი – ლუციუს ელიუს ავრელიუს კომოდუსი (180–192), რომის იმპერატორი, მარკუს ავრელიუსის ძე, ანტონინუსთა დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელი. რაც უფრო ღირსეული კაცი იყო მამა, მით უფრო უღირსი იყო შვილი. მოკლულ იქნა შეთქმულთა ხელით, რომელთა შორისაც იყო მისი ხარჭა მარცია.
17. მაქსიმინე – გაიუს იულიუს ვერუს მაქსიმინე (235–238), რომის იმპერატორი, ხელისუფლებას სათავეში ჩაუდგა ალექსანდრეს (იხ. აქვე კომენტ. 11) მკვლელობის შემდეგ. მაქსიმინე მდაბიური წარმომავლობის კაცი იყო: ახალგაზრდობაში, როგორც მისი ბიოგრაფები გადმოგვცემენ, ღორებს მწყემსავდა თრაკიაში. რაკი ძალაუფლება არმიის წყალობით ჩაიგდო ხელში, უწინარეს ყოვლისა, ჯარისკაცებზე ზრუნავდა. დაუნდობლად ყვლეფდა და ძარცვავდა კერძო პირებს, ქალაქებს, ტაძრებს. მისმა პოლიტიკამ თანდათანობით მზარდი უკმაყოფილება გამოიწვია არა მარტო ხალხში, არამედ არმიაშიც. მაქსიმინეს წინააღმდეგ რამდენჯერმე მოეწყო შეთქმულება. ბოლოს, მისმავე ჯარისკაცებმა მოკლეს.
18. ჰელიოგაბალი – სექსტუს ვარიუს ავიციუს ჰელიოგაბალი (218–222), რომის იმპერატორი, სეპტიმიუს სევერუსის ცოლის ნათესავი; როცა კარაკალას სიკვდილის შემდეგ ტახტზე აიყვანეს ჯარისკაცებმა, ჰელიოგაბალი მხოლოდ თოთხმეტი წლის იყო და რეალური ძალაუფლება ხელთ იგდეს მისმა დედამ და ბებიამ. ცდილობდა თავიდან მოეცილებინა თავისი ბიძაშვილი ალექსანდრე სევერიუსი; აღვირახსნილობითა და დამთხვეულობით საყოველთაო აღშფოთება გამოიწვია სახელმწიფოში; დედამისთან ერთად მოკლულ იქნა პრეტორიანელების მიერ.
19. მაკრინუსი – მარკუს ოპელიუს მაკრინუსი (217–218), კარაკალას სიკვდილის შემდეგ იმპერატორად გამოაცხადეს აღმოსავლეთის ლეგიონებმა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ტახტზე ავიდა ჰელიოგაბალი, ხოლო თვითონ სამარცხვინო ზავი დადო პართიასთან, მის წინააღმდეგ შეთქმულება მოეწყო და ის მოკლულ იქნა.
20. იულიანე – მარკუს დიდიუს იულიანე (იხ. აქვე კომენტ.12).
21. იგულისხმება ეგვიპტელ მამელუკთა სახელმწიფო, დაარსებული 1250 წელს; 1517 წელს შეიერთა თურქეთმა.

თავი XX

1. შდრ. კომენტ. თ. XVIII, 1.
2. იგულისხმება პერიოდი ლოდის საზავო ხელშეკრულებიდან (1454) იტალიაში შარლ VIII-ის შეჭრამდე (1494).
3. გველფები და გიბელინები – ერთმანეთის მოქიშპე ორი პარტია, რომლებმაც, XII საუკუნიდან მოყოლებული, შუა გათიშეს იტალიის ქალაქები. გველფები მხარს უჭერდნენ პაპებს, ხოლო გიბელინები – გერმანიის იმპერატორებს. მათი სისხლისმღვრელი ბრძოლები იტალიაში შარლ VIII-ის შეჭრამდე გაგრძელდა.
4. იხ. კომენტ. თ. XII, 16.

5. ვაილასთან მარცხის შემდეგ ვენეციელთა მბრძანებლობას თავი დააღწიეს ბრეშიამ, ვერონამ, ვიჩენცამ, პადუამ და სხვ.
6. პანდოლფო პეტრუჩი (დაახლ. 1450–1512) – სიენის მთავარი; თავისი სამფლობელოდან განდევნა ჩეზარე ბორჯამ, მაგრამ ხელახლა დააბრუნეს ფრანგებმა (1503).
7. ნიკოლო ვიტელი (გარდ. 1497) – იტალიელი კონდოტიერი, პაოლო და ვიტელოცო ვიტელების (იხ .კომენტ. თ. VIII, 8, 9) მამა, ჩიტა დი კასტელოს მბრძანებელი, საიდანაც იგი 1474 წელს განდევნა პაპმა სიქსტე IV-მ, მაგრამ ექვსი წლის შემდეგ ფლორენციელების დახმარებით დაიბრუნა და სიცოცხლის ბოლომდე შეინარჩუნა თავისი საბრძანებელი.
8. გვიდო უბალდო (1472–1508) – ურბინოს მბრძანებელი; 1502 წელს ჩეზარე ბორჯამ განდევნა თავისი სამფლობელოდან, რომელიც მან კვლავ დაიბრუნა პაპ ალექსანდრე VI-ის სიკვდილის შემდეგ (1503).
9. ბენტივოლიები ბოლონიაში დაბრუნდნენ 1511 წელს.
10. იგულისხმება ჯიროლამო რიარიო (დაიღუპა შეთქმულთა ხელით 1488 წლის 14 აპრილს), იმოლასა და ფორლის მბრძანებელი, კატარინა სფორცა რიარიოს (იხ. კომენტ. თ. III. 9), ქმარი.
11. ფორლიში აჯანყებამ იფეთქა 1499 წლის 15 დეკემბერს; ჩეზარე ბორჯა ქალაქში შევიდა 19 დეკემბერს, ხოლო ორი დღის შემდეგ ფორლის ციხე-სიმაგრეც აიღო.

თავი XXI

1. გრანადის დაპყრობა თორმეტ წელიწადს (1480–1492) გაგრძელდა; მისი აღებით დასრულდა რეკონკისტა.
2. ეს მოხდა 1501–1502 წწ.
3. 1509 წელს ესპანეთმა დაიმორჩილა ჩრდ. აფრიკის სანაპირო ორანიდან ტრიპოლიმდე.
4. 1512 წელს ფერდინანდ V-მ ნავარა დაიპყრო.
5. ბერნაბო მილანელი (1319–1385) – მილანის მთავარი, რომელიც თავის ძმებთან მატეო II-სა და გალეაცო II-სთან ერთად მართავდა საჰერცოგოს; საკუთრივ მის სამფლობელოდ კი ითვლებოდა კრემონა, კრემა, ბრეშია და ბერგამო, რომლებსაც 1354 წელს ლოდი და პარმაც შეუერთა, მას შემდეგ, რაც მოწამლა თავისი ძმა მატეო. 1378 წლიდან მილანის ერთპიროვნული მმართველი გახდა. უფრო გვიან ეს სასტიკი და ვერაგი კაცი ჯერ დილეგში ჩააგდო, ხოლო შემდეგ მოწამლა მისმა ძმისწულმა, გალეაცო II-ის ვაჟმა ჯოვანი გალეაცომ (1347–1402).
6. ანტიოქე – სირიის მეფე ანტიოქე III; ეტოლიელები და აქაიელები – ეტოლიელთა და აქაიელთა კავშირები (იხ. კომენტ. თ. III, 4, 5).
7. იხ. ტიტუს ლივიუსი, XXXV, 49.

8. იხ. კომენტ. თ. III, 16; თ. XII, 16.
9. ფლორენციელები ყოყმანობდნენ: ვერც იმას ბედავდნენ, რომ აშკარად მიმხრობოდნენ ლუი XII-ს და ვერც იმას, რომ „წმინდა ლიგისათვის“ (იხ. კომენტ. თ. XI, 1) დაეჭირათ მხარი. ეს ორჭოფული პოზიცია ფლორენციის რესპუბლიკის დაცემის მიზეზი გახდა.

თავი XXII

1. ანტონიო და ვენაფრო (1459–1530) – სიენის უნივერსიტეტის პროფესორი, პანდოლფო პეტრუჩის (იხ. კომენტ. თ. XX, 6) მრჩეველი.
2. იხ. ტიტუს ლივიუსი, XXII, 29.

თავი XXIII

1. პრელატი ლუკა – ლუკა რინალდი, ტრიესტის ეპისკოპოსი (1500–1502), იმპერატორ მაქსიმილიანე I ჰაბსბურგელის (1493–1519) ნდობით აღჭურვილი პირი.

თავი XXIV

1. ფილიპე მაკედონელი – იგულისხმება ფილიპე V (221–179 ძვ. წ. ა.), მაკედონიის მეფე (იხ. კომენტ. თ. III, 4, 5).
2. ტიტუს კვინციუსი – ტიტუს კვინციუს ფლამინინუსი (გარდ. 175 წ. ძვ. წ.ა.) – იხ. კომენტ. თ. III, 5.

თავი XXV

1. იხ. კომენტ. თ. XIX, 4.
2. იხ. კომენტ. თ. I, 2; თ. III, 13.
3. იხ. კომენტ. თ. IX, 1; თ. XII, 16.

თავი XXVI

1. იხ. კომენტ. თ. VI, 1, 2, 5.
2. იგულისხმება პაპი ლეონ X (1513–1521), ერისკაცობაში – ჯოვანი მედიჩი (დაიბ. 1475), ლორენცო I დიდებულის (1448–1492) ძე.
3. იხ. ტიტუს ლივიუსი, IX, 1.
4. ბიბლიური სასწაულები, რომელთა მეშვეობითაც ღმერთი მფარველობდა და თავის კეთილგანწყობას უდასტურებდა ისრაელის ერს ეგვიპტიდან გამოსვლის შემდეგ.

5. ტარო – პატარა მდინარე ფორნოვოს მახლობლად, სადაც ფრანჩესკო გონზაგამ უკან დაახევინა ფრანგებს (იხ. კომენტ. თ. III, 6)... ალექსანდრია (ალექსანდრია) – ლომბარდიის ქალაქი, რომელიც 1499 წელს აიღეს ფრანგებმა... კაპუა – 1501 წელს აიღეს და გაძარცვეს ფრანგებმა... გენუა – 1507 წელს დანებდა ფრანგებს... ვაილა – იხ. კომენტ. თ. XII, 16... ბოლონია – 1510 წელს დაატოვებინა პაპს ფერარის მთავარმა ალფონსო დენსტემ... მესტრი – პატარა დაბა ვიჩენცას მახლობლად, რომელიც ლა მოტასთან ბრძოლის წინ (1513 წლის 7 ოქტომბერს) დაწვეს ესპანელებმა.
6. იხ. პეტრარკას კანცონა „ჩემი იტალია“ (93–96): „სიქველე აღმართავს იარაღს სისასტიკის წინააღმდეგ და ხანმოკლე იქნება შეტაკება, რადგან ძველი მხნეობა ჯერ კიდევ არ ჩამკვდარა იტალიელთა გულში“.